

Мутеулло НАЖМИДДИНОВ

(1927-2001) й.

**ТОҒЛАРДА
ЯНГРАГАН
КЎШИК**

(ҚИССА)

«Наманган» нашриёти
2013 йил.

УДК: 821.512.133-3

ББК: 84 (5 Тож) - Тоҷикчадан

Н - 17

Ушбу китоб таникли ёзувчи, мохир журналист
сермаҳсул таржимон Мутеулло Нажмиддинов-
нинг порлоқ хотирасига бағишланади.

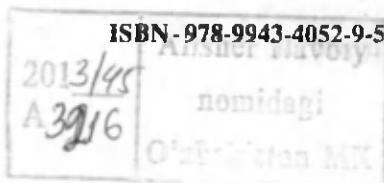
**Тоҷикчадан
Омонбой Жуманов
таржимаси**

Масъул муҳаррир: Мансур ИНЪОМ,
Ўзбекистон Журналистлар
иҷодий уюшмаси аъзоси,
адиб.

№ 31503
2

1086-3414.0-1574600
НГ---1086-3414,0-1574600---2012
1087 - (12,0) - (11)

ISBN - 978-9943-4052-9-5

© «Наманган» нашриёти-2013 йил.

Бу қисса мен чўпонлар саломатлигини ҳимоя қилиш ниятида тоғ яйловига келиб, Чорбоғда чайла ўрнатган биринчи кундан бошланган эди. Мен, албатта, бошимга бирор савдо тушиб, кўнгилсиз ҳодисалар рўй бериб, бу ердаги ҳаётим ташвишу надоматлар шиддати ичида ўтишини асло истамасдим. Ақлимни таниганимдан ва олийгоҳни тутатиб қасамёд қилганимдан буён бутун умр бўйи кишилар саломатлиги йўлида хизмат қилиш бирдан-бир орзуим эди. Мен ҳамма одамлар қаторида ўзимга ҳам тансиҳатлик, хотиржамлик тилардим, ўзгаларга қилган яхшиликларим эвазига улардан ҳам яхшиликлар қайтишини жуда-жуда истардим. Маълумки, духтур касалларни даволаётгандагина духтур, бошқа вақтларда эса у ҳам оддий одам - унинг ҳам тани-жони, аъзолари оғрийди, азоб чекади, унинг ҳам хаёллари паришон бўлади. Шунинг учун менимча ва бошқа ҳар бир оқил ва одил кишилар фикрича дунёда хотиржамликдан ортиқроқ неъмат, бойлик йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас, ахир донишмандлар саломатлик туман бойлик деб бечиз айтмаганлар-ку!

Тану-жонимиз сиҳат бўлгандагина дунё неъматлари биз учун тотли, ширин туюлади, акс ҳолда ёруғ дунё биз учун қоронғу, зулмат. Чорбоғакка чайла ўрнатарканман, ёзнинг илк кунларидан кузнинг биринчи ярмигача бу ерда роҳат қилиб ишлайман, унинг бағридан отилиб чиққан зилол чашмаларининг дилларга ором ва таскин берувчи ширин сувларидан қониб-қониб ичаман, тоза, соф ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас оламан, тоғ этакларидаги ястаниб ётган яшил, баҳмал майсазорларда ён бошлаб, нуроний, оппоқ чўққиларни завқ билан томоша қилиб, сайру саёҳат қилиб мириқиб, яхшигина дам олиб қайтаман, деб ўйлагандим.

Аммо минг афсуслар бўлсинким, ҳаёт воқеалари ҳамма вақт ҳам сиз билан биз истагандай бўлавермайди, уйнинг гаши кўчага тўғри келмайди. Етти ухлаб тушишга кирмаган шундай ажойиб-ғаройиб ҳодисалар рўй берадики, киши баъзан унинг шиддатли гирдобида қолиб, калавасининг учини йўқотади ва уни топа олмасдан гаранг бўлади. Чорбоғакка келгач, менинг ҳаётимда ҳам ана шундай ҳодисалар рўй бериши мумкинлигини ҳис қила бошладим.

Чорбоғакнинг қандай жой эканлиги, унинг одамлари қақида икки овизгина ҳикоя қилай: Уни истаганиз қишлоқ денг, хато қилмайсиз, исми-жисмига мос бори-йўғи тўрттагина боғи бор ва у ерда уч оила яшайди: ўғтизлардан ошган Сангак, юзлари сутга чайиб олингандек оппоқ, ҳали йигирма бешга ҳам қадам қўймаган хотини Ширмоҳ ва саккиз яшар ўғли Хуррам, Зардак-касалванд хотини, қайнонаси ва ўғилу қизчаси билан. Айтгандай Сангак билан Зардак-ота биру эна бошқа ака-ука. Зардак Сангакдан бир икки ёш каттароқ, Мурод бобо ва хотини Гавҳар хола. Чолу кампирнинг уғли-жойли ўғилу, бир қизлари бўлиб, улар ўз оилалари билан Вахш водийсига муҳожир қилинган. Вақти-вақти билан келишиб чолу-кампирни хабар олиб туришади. бу ерда яша бир вайрона боғча бўлиб, унинг эгаси ҳам водийга кўчган, бинонинг деворлари эса нураб, бир неча туп олмурут дарахти ва уйдан нишола бўлиб унинг пойдеворигина қолган холос.

Биз Мадали ака иккаламиз маслаҳатлашиб Сангакнинг боғчасидан етмиш-саксон метр нарироққа, кенг ва хушманзара майдончага, илгарилари ҳам яйлов чўпонлари хизматига келган духтурлар чайла ўрнатган ерга хайма ўтказа бошладик.

Ўша чайла ўрнатган кунимиз, Мадали ака мени Чорбоғнинг эркак зотлари билан уларнинг йўқлигида юйибона ва кечқурун ўзлари келганларида ҳар бири билан алоҳида-алоҳида таништирди. Шомда, ҳаммадан кейин Сангак келди. У ўрта бўйли, жуссали киши бўлиб, соқоли олинмаган, мўйловчали, ияги ингичка, юзи чўзиқ, ингичка ва ёқимсиз овози хўрознинг қичқиришини эслатарди.

- Чайлангизни Мишнадеҳга ўрнатганингизда яхшироқ бўларди. У ер гавжум, серодам, бу ерда зерикиб қоласиз, - деди у хўроз сишари чақириб, гўё менинг бу ерда пайдо бўлганим унга ёқмагандай. Албатта, унинг нега бундай дейишини мен ўшанда тушуниб етмагандим.

«Менинг бу ерга чайла ўрнатишим нима учун бу одамга ёқмади экан?» - шунгина гап кўнглимга келди, холос. Аммо унга бу ернинг кенглиги, зарурат туғилганда беморларни олиб кетиш учун шаҳардан вертолёт чақирилганда бемалол кўтиш жойи борлигини айтмадим. Қоланерса, чорраҳанинг боши ҳар томондан чўпонлар келиб - кетиб туришади, уларнинг агар лозим бўлса бир-икки кеча тунаб кетишлари учун қулай, бундан ташқари анаву эгасиз, вайрона уйни чўпонлар бир нав таъмирлашиб омборхонага айлантириб, у ерда ун ва туз сақланади, вақти-вақти билан ун, туз учун келган чўпонлар менда ишлари бўлса, шу ернинг ўзида осонгина битириб ҳам олишади.

Мадали ака ҳам шу ерга чайла ўрнатишимни маъқуллади ва ўзи ҳам бу ишга бошу қош бўлди.

«Менинг нима сизга ёқмади? Нега бундай дедингиз?» - деб ундан сўрашни истемадим.

- Мендан аввал келганлар ҳам шу ерга чайла ўрнатишаркан, - фақат шунингина айта олдим. Сангак лом-лим демай уйи томон кетди, аммо гўё бу ерда юрагимни зиқ бўлишини олдиндан билгандай таъбимни хира қилиб, ўйлантириб кетди. Шундай бўлса-да, ҳар қаллада бир хаёл деб яна ўзимга тасалли бериш билан қониқдим.

Олиб келган асбобу анжомларни чайлага жойлаштирдик. Юқори томонга рация, икки томонга икки сафар каравоти қўйдик. Биттаси Мадали акага, иккинчиси менга. Битта кичкинагина ёзув столи, иккита курси, керосинка, иккита тунука коса, тунука чойнак, чинни чойнак, кичкина ошпазлик қозони, икки пиёла, кашпир, қошиқчалар, дам олиш пайтлари майсазорга тўшаб чўзилиш учун шолча ва иккита кўрпача, қўл радиоси, шахмат-чайламиздаги бутун бойлигимиз ана шулардан иборат эди.

Энди мен, азиз дўстим, Сизни Чорбоғак кишиларининг машғулоти билан таништирай: Ширмоҳнинг эри - ўрмончи. Бу ерларда ёнғоқ дарахти, хусусан қари ёнғоқ дарахтлари жуда кўп. У ёнғоқ дарахтларини одамлар кесиб кетишмасин, тасодифан ёнғин чиқиб улар нобуд бўлмасин деб назорат қилиб туради, ёнғоқ пишганда эса уларни териб, қуритиб керакли бир қисмини маҳсулот тайёрлаш пункти вакилига топшираркан. Аммо ёнғоқларнинг назорат қилинишига қарамасдан, одамлар қандайдир қулай вақт топишиб, теварак-атрофдан келиб пайт пойлаб яширин ҳолда кекса ёнғоқ дарахтларини кесиб кетишлари мени таажжубга соларди. Ёнғоқзорнинг ҳар - ҳар ерида кўзга ташланиб, сўшайиб турган тўнкаларни кўриб иччимдан эзилар ва нобуд қилинган дарахтлар ўрнига бирор туп ҳам янги ниҳол экилмаганлиги кўнглимни янада ғаш қилар ва менда жонажон она табиатимиз кўксига тиф ураётган ва арра солаётган бағри тош кимсаларга нисбатан нафрат ҳисси пайдо бўларди.

Ҳозир ёзнинг боши, ҳали ёнғоқ пишишига анча вақт бор. Сангакнинг ўтай акаси Зардак эса яйловнинг чорвалар ўтадиган тахта кўприклари қоровули. Унинг яхшигина, киши ҳавас қилса арзийдиган, албатта, шахсий оти бор. У ана шу отга миниб чорва подалари ўтадиган кўприклардан хабар олар, бузилган бўлса кишиларни ишга солиб, таъмирлар экан. Мадали аканинг айтишича, агар кўприкларни баҳор ва ёз бошларидаги сел ёмғирлари ювиб кетган бўлса, чўпонларга ва совхоз раҳбарларига уларни қайта тиклаш учун тезлик билан усталар юборишни хабар қилади. У баҳорда, айниқса, ёзнинг дастлабки ойида, тез-тез яшин чақиб, момоқалдиروقлар бўлиб турадиган кезларда, жуда серташвиш бўлади. Мурод бобо яқин вақтларгача ўрмончилик қиларкану, икки йил бурун унинг ўрнига Сангак тайинлангач Чормавзакондан Чорбоғакка кўчиб келибди. У ота-боболари, авлодлари бир умр яшаб, меҳр қўйиб, маскан тутган бу муқаддас жойни ташлаб водийга, фарзандлари ёнига кўчиб кетишни истамаган эмиш. «Мен би-

лан кампирим ошимизни ошаб, ёшимизни яшаб бўлдик, кўпи кетиб ози қолди, вақти соати етиб оламдан кўз юмсақ, киндик қонимиз тўкилган шу ерга кўмишларинг керак деб дилидаги гапини айтибди у ён - атрофдаги қишлоқларда қолган кишиларга».

Мен сизга айтсам, азиз дўстим, ҳар ерга хоҳ муваққатан, хоҳ доимий манзил қурдингми, илоҳо бахтинг ва ишинг барор олсин-у кўни-қўшниларинг ва ўртоқларинг яхши кишилар бўлишсин! Сен уларни тушуниб етгину, улар сени тушунишсин. Бир-бировини тушунмаслиқдан турли хил келишмовчиликлар келиб чиқади. Кишилар бир-бирларини тушунган ерда ҳаёт ҳам тотли, лаззатли, сермазмун бўлаверади.

Сангак бизнинг энг яқин қўшнимиз. Мурод бобонинг уйи биз ўрнашган ердан бироз қуйироқда. Зардак йўлнинг баландроқ томонида, биздан узоқроқда довоннинг пастида яшайди. Уйлари узоқлиги боис Мурод бобо ва Зардак билан қўшничилик қила олмаймиз. Мен билан Мадали ака ҳар куни бир марта иссиқ ошу таомни ўзимиз, гоҳо у киши, гоҳо мен пишираман. Биз учун сабзи, пиёз, картошка ва бошқа керакли сабзавотларни ҳафтада ёки ҳар ўн кунда бир бор совхоз марказидан яйловга келган одамлардан юборишади. Гўштни эса чўпонлар яйловдан ўзлари учун эчки-ю қўй сўйганларида юбориб туришади. Қозон-товоқ, коса-ю пиёла, шунингдек кийим-кечак, сочиқу рўмолчаларни ювиш менинг зиммамди. Менимча одам қандай шароитга тушмасин, албатта, ўзига хос, покиза ва озода яшаши керак. Бу ер яйлов, шу сабабдан баъзида қўйлагимизни дазмол қилмасдан кийсак ҳам бўлаверади, гарчи бизни чўпонлардан бошқа ҳеч ким кўрмаса-да тоза кийиш шарт. Аммо нонимизни бирор аёл пишириб берарди, турмушимиз ташвишлардан холи, ўз маромида мўътадил ўтарди. Нон магазини биздан юз километр паstda, Қоратегин ноҳияси марказида. Биз турган ердан ноҳия марказига ҳар куни ҳам машина қатнайвермайди. Нонни ҳам Мадали ака гоҳ-гоҳ куёви чайла ўрнатган баланд бир тоғ этагидан олиб келарди.

Аммо Мадали ака у ерга ҳар куни бориб кела олмайди, икки-уч кунда бир бориб уч-тўртта нон олиб қайтади. Бироқ у нонлар ҳам чайламизга қўниб ўтувчилар кўплигидан тез тугаб қолади. Мен ва Мадали акага иши тушиб келувчилар ақлларини ишлатиб лоақал ўзлари учун ейдиган нонларини белларига боғлаб келишмайди. Хайриятки, бахтимизга замонамиз очлик замони эмас. Нону ун ҳамма ерда етарли, сероб. Мен сурпа бошига ўтириб хамир қориб қозонда чапати пиширишни уддалай олмайман. Бу ишни ҳаргиз қилган эмасман.

- Энди нима қиламиз? Нонуштага нон йўқ-ку, - дедим Мадали акага. Ноннинг ўрнини ҳеч нарса боса олмайди, на гўшгу, на қанд. Оқшом нонимиз камлиги учун тўйиб гўшт еган эдик, менда энди гўшт ейишга иштаҳа қолмаганди-кўнглимга текканди. Дилим бир бурдагина, юмшоққина нон тиларди. Нон! Ҳа, лоладек қип-қизил пишган юзларингдан ўргилиб кетай. Нон! Барча емишларнинг подшоси-султони, жаннат неъматини нон!

- Менимча, Сангақдан илтимос қилсагу хотини Ширмоҳ баъзи-баъзида бизга нон пишириб бериб турса. Унимиз етарли. Аммо у рози бўлармикан йўқми, бу ёғи қоронғу. Сенга ростини айтсам, Мирзо, бундайин аёл кўлидан нон ейишнинг ўзи ҳам савоб, - деди Мадали ака негадир менинг синчқовлик ҳиссимни уйғотиб.

- Яхшилик қилу, дарёга ташла, балиқ билар, балиқ билмаса холиқ билар, - дейишган. Яхшилик қилса, унутмасмиз, бир куни эмас бир куни биз ҳам қайтарармиз, қарздор бўлиб қолмасмиз, ахир, - дедим унга. Аммо шуни яхши билинг ва эсда тутингки, инсон кўнгли ҳамиша танимаганни танишни, кўрмаганни, кўришни, билмаганни билишни истайди. Ширмоҳ деган ажойиб жарангдор номни Мадали акадан эшитдим, ўша лаҳзадан бошлаб кўнглимда уни кўриш, бир зум бўлса ҳам у билан пириин суҳбат қуриш иштиёқи пайдо бўлиб, тинчимни буза бошлади.

- Кошки шундай бўлсайди, - деди Мадали ака ва

кейин бу халқ мақолининг қайси пайтда айтилганини сўради. Аммо мен унинг бу саволига жавоб қайтара олмадим. Шунда у: «Бу мақол ҳақида ажойиб бир ҳикоя бор, мавриди келса, албатта айтиб бераман» - деди.

Сиз, азиз дўстим, ҳаммадан ҳам болаларнинг зийраклигини яхши биласиз, улар ҳар бир янги нарсани дарҳол илваб олишади. Бу, албатта ҳаммага аён. Биз юқларимизни машинадан тушириб, ерга темир қозиклар қоқиб, чайла ўрнатишга киришган чоғдаёқ Сангакнинг ўғли ҳаммадан аввал чолиб келиб ўзини таништирган эди ва ҳар доим келиб бизга бирор ишда ёрдамлашишга ҳаракат қиларди. Менга бу боланинг дўстлик феъли, яъни бошқалар хизматига доим тайёр туриши, ҳамма билан тил топиб, дўстлашиб кетиши ёқиб қолган ва бу ерга келган биринчи кунимдаёқ у билан ошно бўлиб қолганидим. Мен унга биринчи кўришимдан оқ «жўра» деб мурожаат қила бошладим ва менинг бундай муомалам болага ҳам маъқул тушганини сезиб турардим. Мадали ака билан шахмат ўйнаган пайтларимиз у бизнинг ёнимизда ўтириб ўйинни томоша қилар, оқ ва қора доналарни ўзича кўришга устига териб уриштирарди. Баъзида Зардакнинг ўғлини ҳам бошлаб келарди. Чайламизда одам бўлмаган вақтларда ҳам мен ҳеч зерикмасдан, бу икки бола билан ҳар тўғрида гурунглашиб ва уларга шахмат ўйнашни ўргатардим. Улар ҳам ўзлари билган ҳамма нарсаларни ҳатто, ота-оналарининг зарарларига бўлишини ҳам тушунмай бу ҳақда ўйлаб ҳам кўришмай менга очиқ айтаверишарди. Масалан, Зардакнинг ўғлидан эшитишимча, у хотинига «ўладиган бўлсанг, тезроқ ўл, мен сендан қутулай, дер экан. Бир неча йил умид билан бир ёстиққа бош қўйган, бугунги кунда касалликка чалинган хотинининг юзига тафт тортмай бундай дейиш, албатта, бағри тошдан ҳам қаттиқроқ бўлган кишининггина иши бўлиши мумкин. Нақадар андишасизлик, бағритошлик нишонаси-бу. «Онанинг қандай касали бор?» - деб сўраганимда бола мунгли овоз билан «жигари оғрийди» деган эди.

«Дўхтурга бормадими?» Бу саволга «дўхтурга борди-ю, аммо тузалмади» деб жавоб бергани маъноси билан. Шундан кейин отаси духтурдан қайтариб олиб келибди.

«Зардак раҳмсиз одам экан, бундай кишилар қўлидан ҳар иш келади», - дедим ўзимга ўзим бола айтган сўзларни эслаб.

Хуррам эса онаси Ширмоҳнинг отасини ёмон кўришини айтарди. Чунки отаси онасининг қишлоққа бирор марта ҳам оёқ босишини истамас экан. Сангак Ширмоҳни бу ердан ҳам олисроққа, торнинг одамсиз бирор қабатига, одам боласининг оёғи етмаган ва етмайдиган жойга кўчириб олиб кетиш ниятида эмиш. Болаларнинг бу гапларидан менинг таажжуб ва ҳайратим тобора ошиб борарди. Мен Сангакнинг ўз хотинини нега тириклар зиндонига олиб бориш истагида эканлиги сабабини билишни истардим. Ёки аёл бирор қаттиқ, кечирилмас гуноҳ содир этган бўлса шу йўл билан уни ёлғиз қолдириб, зикликка маҳкум этиб, юрагини зардобга тўлдириб ундан абадул-абад қутулмоқчими? Эркак кишининг юраги тош бўлса у хотинига ҳар йўл: яъни уриш, сўкиш, дилозорлик қилиш, тўрт девор орасида тутиш билан жазо бера олади-мен бу сирларнинг тагига етишни хоҳлардим. Одам ўз оиласидаги камчилик, бору-йўқликларга у қадар аҳамият бермайди, бепарво бўлади. Аммо ўзгаларнинг оиласи ҳаётига бор вужудини қулоқ қилиб зеҳн солади. Эҳтимол, мен ҳам ҳозир ана шундай ҳолатда эдим. Бу ерга келганимга бир неча кун бўлишига қарамай ҳали у аёлларни кўрмаганман. Афтидан бу кимсалар билан яхшигина танишмасам тинчимайдиганга ўхшайман. Кўнглим худди ҳозир Ширмоҳнинг уйига бориб ундан икки-тагина нон сўраб, шу баҳона билан уни кўришни истарди. Халқ мақолида айтилганидек, элак баҳонаю дийдор танимат дердим дилимда. Бундан ташқари Сангакнинг менга: «Чайлангизни бу ердан узоқроққа ўрнатганингиз менимча яхшироқ бўларди» дейиши сабабини билиш ҳам назаримда ечилмаган тугун бўлиб кўринади.

Одатда концерт эшиттирилаётган вақтда қўл радиоси мурувватини бурасам, Хуррам қаерда-ки бўлса, хоҳ уйларида, хоҳ боғчада, қўшиқни яқиндан эшитиш учун чопганича етиб келарди. Афтидан, уларда бундайин радио йўқ эди. Зеро, мен келган кунимдан буён уларнинг уйи томонидан бирор марта ҳам радио овозини эшитмагандим. Хуррам радиодан атрофга таралаётган қўшиқ сандосини эшитиб, чопқиллаганича олдимизга етиб келганида, биз Мадали ака иккаламиз қаердан бир бурда нон топиш борасида бош қотириб ўтирдик.

Хуррам қўшиқни эшитиб бўлгач, мақсадини айтди:

- Онамнинг боши қаттиқ оғрияпти, доринг бўлса бер, олиб борай, - деди у.

- Бош оғриқ дори бор, аммо дори учун онангнинг ўзи келса яхши бўларди. У юра оладими ёки кўрпача қилиб ётибдими? - сўрадим.

- Юради, - деб дадиллик билан жавоб берди у.

- Бориб айтгин, дорини ўзи келиб олиб кетсин, ҳеч ким ҳозиргача духтурдан тортинмаган, онанг ҳам бемалол тортинмай келавесин. Биз онангни еб қўймаймиз. Яна нонларинг бўлса, бизга иккита олиб келсин. Нонимиз тугаб қолибди, - дедим.

Хуррам орқасига қайтди-ю, бир зумда иккита ўчоқ нонни олиб келди.

- Духтур, доринг бўлса менга беравер, ёки ўзинг олиб бор. Онам сенинг чайлангга келишни истамаяпти. «Чайласида аёл йўқ» дейди.

Боланинг бу гапларидан қошларим чимирилиб бир қовоз бош оғриғи дориси қўлимда, менимча, цитрамон бўлса керак, Хуррамга бериб тайинладим: «Онангга айтгин, битгадан ҳар куни уч марта ичсин! Яна онангдан сўрагинчи, агар бош оғриғи қолса, бизга ўз унимиздан нон пишириб берармикан ёки йўқ. Биз нонсиз қолдик, жўра.

Минглаб қора шапарақлар, ростини айтганда, бунақасини ҳозиргача ҳеч қаерда кўрмаган эдим, шақ-шақ қилиб қулоқни қоматга келтириб мияни гиж қилаётган олмурут дарахти тағида ўтириб энди-

гина бир пиёладан чой ҳам ичган эдикки, қарши-мизда яна Хуррам пайдо бўлди.

- Бош оғриғи қолса онам нон пишириб беришга рози; «Унлари бўлса олиб кел, бўлмаса ўзимизнинг унимиздан пишириб бераман» - деди, - хабар берди у.

Мен Ширмоҳнинг бу жавобидан «боши оғриётган аёл қандай қилиб бирдан бизга нон пишириб беришга рози бўлдийкин.

- Хайрият, бу масала Сангакка айтмай ҳам ҳал бўлар экан», - деган хаёлга келдим.

- Ширмоҳ нон пишириб боришга розилик билдирган бўлса, ташвишдан ҳам қутилдик, - деди хурсанд бўлиб Мадали ака.

«У ўзи қандай аёл бўлдийкин-а? Бирон балоси бор. Ёки бегона эркаклар билан танишишни яхши кўрармикан? Ахир бизнинг замонда ўз эрларини ҳар хил йўллар билан алдаб, лақиллатиб юрадиган зотлар камми? Наҳотки, ана шундай узоқ бир гўшада ҳам енгил оёқ аёл бўлса-ю, эри бунга чидаб юрса. Мени бирдан шундай ёмон шубҳалар ўраб олди. Ё эҳтимол, исми жисмига муносиб, сутдек ошпоқ юзли бўлиб эрини писанд қилмас. Нега энди Сангак уни одам боласи оёғи тегмайдиган, инсон нафаси етмаган олис тоғ қучовига олиб кетмоқчи экан. Шояд у ҳуру парию бетавфиқ, суyoқ эркаклар дастидан қочириб шундай қилмоқчидир. Гўзал аёлларни йўлдан уриб баҳра олмақчи бўлган бадкор эркаклар йўқ, дейсизми? Бу Сангак, чамаси, хотицдан куйганга ўхшайди. Албатта, бу аёлда қандайдир бир сир бор!

Мадали ака болани роса мақтаб, унга ун тутиб берди. Совхоз омборчиси бу ерда ҳамма вақт ҳам тура олмайди. Шу боисдан ун ва туз омборининг калитини Мадали аканинг ўзи олиб юради. Қайси чўпонга ун ёки туз зарур бўлса, Мадали ака тортиб бериб, дафтарга чўпоннинг номи ва олган ун ёки тузининг миқдорини ёзиб қўярди. Кейин ўша одам билан омборчининг ўзи ҳисоб-китоб қиланверади.

Чошгоҳда Мадали ака ўз вазифасини адо этиш ва кизидан хабар олиш учун Варзи Болога жўнади.

Чайлада ўзим ёлғиз қолдим. Бирор соат чамаси китоб ўқидиму, ҳафсалам битди, ўтира олмадим. Ёлғизликдан таъбинг гоҳ чоғ, гоҳ ночоғ бўлади, бу қандай туйғу эканлигини англаб етолмасдим. Дарё соҳилига бориб тик турганимча сувга суқланиб боқиб дарё оқимининг шиддатини узоқ томониба қилдим. Дарё лабида ўтиргину умрнинг ўтишини кўр, дердим ўзимга. Хингобнинг тез оқар суви Сурхоб дарёси билан қўшилиб азим Вахшни ташкил қилади. Вахш - бу ўша донғи етти иқлимга кетган муқаддас дарё. Худди ана шу Вахш Норақ ГЭСини ишга солиб ўз шуҳратига шуҳрат қўшган, ўзини бутун дунёга танитган. Бу тенги йўқ нур манбаи туфайли хонадонларимиз, фақат бизнинг уйларимизгина эмас, балки дўсту қадрдонларимиз уйлари ҳам чароғон, турмушимиз фаровон, жумҳуриятимиз донғи эса ҳатто Америка деб аталмиш буюк мамлакатгача бориб етди. Мен бу улкан дарё қошида ўлтирар эканман, унга тиз чўкким, унга таъзим қилгим келди ва чиндан ҳам унга бош эгаман ва ифтихор ила бу тез оқар дарёга ана шу муқаддас ва пок заминимизда пайдо бўлгани учун ташаккур айтаман. Бу бизга яратганнинг ўзи инъом этган ризқимиз, бахтимиз эканлиги учун қувонаман. Сўнгра дарё лабидан унинг ўнг томонидаги айтарли кенг бўлмаган текислик томон йўл олдим. У ердаги қийғос гуллаган зиразор диққатимни ўзига тортди. Зиравинг гул ва шохлари худди кашничга ўхшайди. Ундан бир нечтасини узиб олиб ҳидлатганимча чайламга қайтдим. Кўнглим хуш, кайфиятим чоғ, лекин мени қандайдир бир ташвиш, Ширмоҳ билан танишиш безовта қиларди. Пешин вақтида Хуррам келиб онаси нонни пишириб қўйганлиги ва ўзи келиб олиб кетсин, деганини айтди. Энди мен Ширмоҳнинг уйига бормогим лозим. Қизиқ.

Менга маълум бўлишича, бу аёл ҳеч қандай бош оғриғига дучор бўлмаган. Мени кўрмай атрофимда ўргимчакдай тўр тўқийди, ё мумкин бирор дарду алами бору давосинию шифосини мендан тилайди: Менга ақл эмас кўнгил раҳнамолик қилиб йўлдан чиқармоқчи бўларди. Ақлим бўлса бу йўлдан қай-

тишга чорлаб бирор балога гирифтор бўлишинг мумкин, деб огоҳлантирарди. Ахир Сангак унинг уйига борганимни билиб қолса кўнглига қандай гаплар келмайди? Мадали ака набиралик одам. Мен ёшман. Менинг хотин, бола-чақам шаҳарда. У аёл ҳали мени кўрмай, танимай уйига таклиф этяпти. Эркак зотининг ажиб бир хислати бор: агар беш юз метрдан бўлса-да, аёл висолининг ҳиди димовига урса ҳавою ҳавас тулпорининг жиловини бўш қўйиб ўша томонга йўрғалаб қолади. Сен шаҳарда бўлсанг, азиз дўстим, бу гапни мен ўзимга айтипман, бир кунда юзта аёл билан гаплашасану танишиб оласан, аммо ҳеч кимнинг сен билан иши йўқ. Аммо Чорбоғак ва унга ўхшаш кичик қишлоқларнинг ёзилмаган ўз қонунлари бор. Ана шундай хитобу итоблар ҳаёлимга келмас, аксинча, ҳой эркак, сени аёл, биласанми аёл чақиряпти, шундай экан унинг ўзига ишончи бор, борақол! Фурсатни бой берма! Ширмоҳнинг таклифидан юз ўтирмай, унинг қандай аёл: чиройлими, хунукми, нурлими, нурсизми, ўзига қандай ороишу зеб беради, юриш туриш, сўзлаши нечук, шуларни билиб олиш учун унинг уйи томон йўл олдим. Киши хом сут эмган банда кўп вақт қилаётган ишининг, босаётган қадмининг охир-оқибатини ўйламайди. Менда ҳам ҳозир ана шундай ҳолат юз берар эди. Уйида ўзидан бошқа ҳеч ким йўқ, ўғли Хуррам эса менинг чайламда, то қайтиб келганимча пойлоқчилик қилиб ўлтириш учун қолганди.

Ширмоҳ, Ширмоҳ, ё тавба, ё тавба, аёл дегани шунчалар дилбар, шу қадар ҳам гўзал бўлар экан-а? Мен неча йилдан буён Душанбеда яшаб, иш юзасидан неча-неча қишлоқларни кезган бўлсамда бундайин чиройли, фусункор аёлни умримда кўрмагандим. Юзлари ширмон ноннинг ўзгинаси, гавдаси бошдан оёқ дилкаш, соғлому бардам. Аёл ҳам шунчалар ораста, ҳусн соҳибаси бўларкан-а! Гўёки табиат ўзидаги барча гўзаллигини унга бахш этгандай! Бу менинг дастлабки таассуротларим эди.

Гўзал аёллар ҳам Шарқ, ҳам Ғарб китобларининг

абадий мавзуси бўлиб келган, аммо менинг фикримча, бу тоғлик тожик аёлининг тасвирини шу кунгача на ғарб ва на шарқнинг ман-ман деган ёзувчиларининг биронтаси ҳам ўз асарларида акс эттира олмаган. Кўзларим юзига тушиши билан бир лаҳза ҳушдан кетдим ва ақддан оздим. Ваҳоланки, мен ўзимни таъсирчан деб ҳисобламасдим ва бу ҳолатни ҳеч қачон бошдан кечирмагандим. Юрагим негадир тез-тез ура бошлади ва фариштадай гўзал бир малика Сангакка насиб қилганидан шу ондаёқ унга нисбатан кўнглимда рашку ҳасад пайдо бўлди. Қадимги дoston ва эртақларда йигит афсонавий гўзал қизни кўриши билан гўё ҳушдан кетиб йиқилиши ва хушбўй ўсимлик ва гиёҳлардан олиб келиб унга ҳидлатишгандан, гулоб сочишгандан кейингина ўзига келганлигини кўп марта ўқигандим. Ҳозир эса бу аёлни кўриб бир лаҳза ўзимни йўқотиб, хушим бошимдан учмаганда эди, дoston ва эртақларда катта маҳорат, юксак завқ-шавқ билан тасвирланган ўша қаҳрамонлар ҳолатига асло ишонмаган бўлардим. Дард азобини билмоқ истасанг, дардманд хузурига бориб бил, табиб олдига эмас, деган эканлар. Зеро беморгина бундай азобни бошдан кечиради. Азиз дўстим, мен тоғлик тожик қизининг ҳуснини тасвир қиляпман. Ҳақиқий рассом топилиб, Ширмоҳнинг розилиги билан лоақал унинг узуклар тақилган қўлларинигина тасвирлаганда ҳам шунинг ўзидангина унинг бутун вужуди гўзаллик тимсоли эканлигини сезиш мумкин эди. Ҳали сиз қадду қомати, кўзи, сочи ва бошқа назарга дастлаб тушадирган аъзоларини бир ёққа қўйиб туринг. Ана шундай бир нозанин, йўқ, йўқ, уни нозанин дейиш камлик қилади, бу аёл сифатини ифодалаш учун бундан бурун ҳеч ким тўғрисида андоқ келишган ва муносиб сўзлар айтилмаган бирор янги ибора топмоқ керак. Шундай бир гўзал хусн эгаси Сангакнинг хотини ! Хайф, бу аёл Сангак учун.

Албатта, Сангак Ширмоҳнинг гўзаллиги сабабидан унинг аждоди ва ўзи туғилган серодамроқ қишлоқдан ҳеч кимсанинг назари тушмайдирган

бир чет, камодам жойга кўчириб келибди ва бу ерда ҳам келиб кетувчилар борлигини сезгач, яна йирокроққа олиб бормоқчи бўлибди. Орзуни унинг хуснига ғайриларнинг нигоҳи тушмасин-у, фақат ўзигина баҳраманд бўлиб яшасин.

Сангак бу аёлнинг ўн саккиз ёшлигидан бирга яшаб келган бўлса-да, унинг ҳусну тароватидан бирор зарра кам қила олмабди, гўё Ширмоҳ ҳуснининг тошқин дарёсию зарралар бухор бўлганидан унчалар зарар топмас. Худонинг даргоҳига минг марта шукр қиласанки, эркаклар учун бунчалик олийжаноб маҳлуқни яратади-ю, аммо бу маҳлуқни муносиб жойга тушмаганлигидан афсусланасан. Шаҳарда, агар йигит ва қизлар кўриб қолсалар томошасидан тўймай, орқасидан қараб юрардилар. Бу хаёллар билан бағд бўлиб, лаҳзалардан сўнг ўзимга келиб, қаерда ва кимнинг олдида турганимни англаб ўзимча дедим «Ширмоҳ агар хоҳласа ва шарму ҳаёни йиғиштириб қўйса бир нигоҳ, бир табассум, нозу ишваси билан ҳар қандай манман деган йигитнигина эмас, ҳатто тарки дунё қилган ва дунёвий ишқ баҳридан кечган кишиларнинг ҳам ҳиссиётини қўзғатиб, ўзига асир қилиб олар.

Дилрабо аёл ҳар бир эркак учун бебаҳо сарват ва қайси бир йигит бундай сарватни лоақал вақтинча бўлса ҳам қўлга киритишни ва эгалик қилишни, ҳусну жозибасидан фойдаланишни истамайди, дейсиз. Азиз дўстим; андоқ хаёл қилган бўлсангиз, ўзингиз уни излаб топинг-у, узоқроқдан бўлса ҳам бир қараб боқинг, дарҳол дилингизда яшаш учун меҳр ортар ва қанотлари синмоққа яқин келган кўнглингиз қуши қайтадан баланд учарга омади бўлмай. Ҳақиқий инсоннинг дунёда яшаш учун меҳру муҳаббатини ортирадурган нарса нима, айтингни?! Зеболик, зебопарастлик эмасми, эҳир! Бу зебоиликни ҳар бир хотинда кўриб ва билиш билан унинг қадрига етиш ҳам зарур эмасми? Худони дея ё табиатни бундай сураткашлик қобилиятига қойил қолмасанг бўлмайди.

- Номинг нима, духтур, нега сурат бўлиб тикилиб

қолдинг, умрингда хотин зотини кўрмаган ва галлашмаганмисан? - деди бетимга қараб кулиб. Аммо у қандайин кулги эди. Унинг чеҳрасида ярқираган бу кулги осмон зулматидан кечанинг ярмида чақмоқ чақиб то ергача ёруғлик тарқатгандай бағримга нурлар сочди. Яна овозининг жарангдорлиги кулгусидан ҳам юксакроқ эди. Элнинг айтишича, қадим замонларда оналар уйда, отунбибилар мактабда қизларга тааллуқ ва хос назокатни, қандайин табассумлар билан чеҳрани безатиб ва юмшоқроқ гапиришни махсус таълим берар эмишлар, чунки бундай сифатлар қиз нархини-ю, қадрини орттирар экан, токи эркак киши бунақанги тарбия олган аёлларни бир мартаба кўрганидаёқ мафтун бўлиб, ишқида куядиргон бўлса. Афтидан Ширмоҳнинг онаси ҳам қизига кулиш назокатли ва латиблиги санъатидан дарс берганга ўхшаб кўринади кўзимга.

- Мен сендан сўраяпман, духтур хаёлинг қаерда?
- яна сўради у.

Мен унинг олдида, эндигина ўзимни тутиб, қўлга олган эдим. Сўзимни уни мақташдан бошладим ва:

- Сенинг номинг Ширмоҳ, менинг исмим Мирзо. Сенинг номинг ўзингга жуда муносиб узукка кўз қўйгандай ярашиб турибди. Сен хийла гўзал, чиройлилардан ҳам чиройлироқ экансан. Қоронғу осмонни ой қандай ёритса, кулгинг ҳам чеҳрангни шунчалар ёритади. Овозларинг жарангдор. Тоғнинг хушруй қизларини, ахир шоирлар асоссиз бу қадар таърифламаган, - дедим ўзимни унинг сеҳрли, жоду кўзлари жозибасидан қутқармоқчи бўлиб. У ибo қилмасдан мени ўғли воситаси билан даъват қилган бўлса нега мен бундай рост сўзларни унинг юзига айтмайин? Аммо бир дамда унинг ҳолатию авзойи ўзгариб, хурсандлиги маъюслик билан алмашди.

- Гап аёлнинг ҳуснида эмас, мусиқали овозида ҳам. Гап унинг хулқида. Аёлнинг аччиқ ва ширин сўзларида. Сен буни, албатта, биласан ва билишинг керак. Аёлнинг тили ширину, хулқи ёмон бўлса, бу ҳам яхши эмас, - деди у яна чеҳрасига табассумла

оро бериб. Лекин мен унинг бу кулишлари замирида унинг дарди ва маъюслиги борлигини сезиб турардим. - Сенга номим Ширмоҳ эканлигини ким айтди?

- Номингни кимдан эшитганимни эслай олмайман, - дедим ўғли Хуррамдан эшитганимни яшириб. - Сенда яхшиликнинг тўрт хосиятини кўриб турибман: юзинг, сочларинг, табассуминг, овозинг. Номинг эса бу яхши хислатлар жамулжамидир.

- Анча гапдонга ўхшайсан, духтур Мирзо. Сен билан суҳбатлашгим келяпти, - деди кулиб ва кўнглидан ўтган нарсани сир тутмай. - Мендаги яхшиликларнинг тўрт жиҳатини айтганинг дуруст. Мен фақатгина бировларнинг айбларини излаб юрадиган кимсаларни ёқтирмайман. Менимча, сен ундайларга ўхшамайсан. Лекин сен ҳали фақат менинг ташқи жиҳатларимнигина кўряпсан. Сен айтган тўрт нарса бу менинг зоҳирий томонларим. Мен сенга гап аёлнинг хулқида эканлигини айтдим. Мен сендан хулқим ёқадими, йўқми деб сўраганим йўқ.

Ширмоҳнинг менинг гапларимга бу қадар эътибор беришидан ҳаяжонга тушдим ва ҳайрон бўлганимча сўрадим:

- Сен қаерда ўқиган, қайси мактабни тугатгансан, гапиришингдан олий маълумотликка ўхшайсан.

- Ҳа, гапларим маъқул бўлдимми? Сен Мирзо, ажаб ғалати одам экансан, нима бирон олий мактабни битирган аёл яхши гапиради-ю, олий мактабда ўқимаганлар бемаъни-ю, фаж гапларни гапиришадими? Сен ғалати одам экансан, - яна ўша гапини такрорлади ва чунон нозу истиғно билан кулдизи, аёлнинг бунчалик тасвир қилувчи кулгисини асло кўрмагандим.

- Йўқ, йўқ, асло бундай демоқчи эмасман. Олий маълумотлилар орасида ҳам шундай маънисини йўқлар ва аксинча, маълумоти олий бўлмаганлар орасида чунон донолар топиладики, сенга ўхшаб кишиларни қойил қолдиради, - хатомни ислоҳу силоҳ қилиб айтдим. У яна ёқимли кулди. Хотинларнинг

шундай бир тоифаси борки, улар ёшу қарига ҳамиша табассум билан боқиб гапирарлар. Бу хислат эҳтимол тарбиядан ва аслини айтсам табиатдандур. Хамиртуриш яхши, сифатли бўлса нон ҳам ширин егулик пишади дерлар. Шундай хотинлар борки, агар ростдан ҳам ёқиб қолсанг, у сенинг юзларингга хушомад билан кулиб қарайди, карашма билан ром қилади, киприклари тигини қалбингга санчади, гар ёқмасанг борми, қошларини чимириб сен билан гаплашишга ҳуши келмай, юзлари худди булутли осмонга ўхшаб кетади. Албатта, бу феъл табиатдан эмас тарбиядин. Ҳушинг келганга яхши қарайсан, хушинг келмаганга қовоғинини солиб ўтасан ва одоб ҳам инсонни безашини айтмайсан. Ҳали унинг бу кулишлари менинг улга ёқишимданми ёки унинг табиатида ёшу қарига ҳаммага баробар хандонми ҳали айтолмасдим. Унинг юзларига қарардим у кўнглимдан ўтар эди. «Мирзо, наҳотки сен Ширмоҳга узоқдан бир ва яқиндан икки мартаба кўринишинг билан ёқиб қолган бўлсанг. Сен ҳам мабода бундай зотни кўрмаганингдан хурсанд бўлиб ўзингни бой бериб қўйма. Албатта ҳамма Юсуфи гумашта сингари бўлавермас. Аммо, ҳар ҳолда нафснинг гапига кириб ақлни йўқотиб унга кўнгли берма. Хотининг бор, фарзандларинг бор. Бир ўйлаб, ўзинг билан кенгашиб кўр, табиат чиройли, тоғлар, ажойиб чиройли, дарё бўйлари-нинг манзараси одамни ҳайратда қолдиради, бунинг устига бу Ширмоҳ ақлу ҳушни бошдан кетказди. Бу аёл мақкорга ўхшар. Сени ўз домига туширмасин. Сен эркакнинг бадбахтлиги, аёлу атфол кунининг қора бўлишида нафси шаҳвопийнинг гапига киришдан бошланишини биласанку.

Ҳавою ҳавас ва ҳам ишқнинг аввали лаззатлик, ниҳояси расволик, ҳушёр бўл. Ўз хотинию, болаларини танилаб, зору низор қақшатиб, ўзгалар хотинининг этагини тутиб кетган, охир-оқибат ёру агёрлар ўртасида шарманда-ю шармисор бўлган эркаклар жумласидан бўлма! Шундан сўнг унинг оппоқ, момикдек семиз, бармоқлари калта қўлидан қатик суртиб пиширилган, лоладек қип-қизил бўр-

силдоқ нонларни олдим, олам-олам ҳиссиётлар билан маст бўлганимча чайлага қайтдим. Лекин менда ана шу дақиқалардан бошлаб Ширмоҳ билан ҳамхоб бўлиш, хотинимга хиёнат қилиш фикри пайдо бўлди. Аммо мени бу йўздан фақат икки нарсагина қайтариб турарди. Биринчидан, худди тилло балчиққа тушгандек шунчалар гўзаллиги билан Ширмоҳ қадрини кетказиб кўнгли истамаган бир кишига хотин бўлибди. Мен Ширмоҳни бағримга босиб иссиқ-иссиқ бўсалар олиб кўнгли муродига етмаган кўзим олдида кўнгли тортмас Сангак пайдо бўларди. Иккинчиси онгимга йигитлик чоғимдан қаттиқ ўрнашиб қолган «Бировлар эшигини қоқмагил, зинҳор сенинг эшигингни ҳам қоқувчилар бор», - деган халқ мақоли эсимга келарди. Сен агар бошқалар хотинининг ишқида бегона эшикни қоқиб борсанг, хотиржам бўл, сенинг эшигингни ҳам бирор вақт бирон киши қоқиб кирар деган фикр бошимга келар эди. Ўта даҳшатли фикрлар менинг қалбимни титратар эди. Мен Сангакнинг эшигини қоқсам, наҳотки менинг эшигимни ҳам бирон бегона киши тақиллатиб, инсофли умр йўлдошимга ифлос кўлини чўзса. Менинг миямга, албатта, ўз хотину болаларим баҳридан ўтиб, Ширмоҳ билан бир умрга бирга бўлиш фикри келган эмас, балки фақатгина ҳамхоба бўлиш хаёли келарди, холос. У уйига чақиргани ва мен уни кўрган лаҳзаларимдан бошлаб орому осойишталик мени тарк этди.

Ҳатто, эшигим қаршисида туриб унинг юриш-туриши, гапириши, у ёки бу иш билан машғул бўлаётганлигини ўз кўзларим билан кўргим келарди. Сенинг миянгга бундай васвасали фикрлар келадиган бўлса, нега энди бошқаларнинг хаёлига ҳам сенинг севгилиниг билан шундай суҳбат қуриш келмасин. Агар сен дунёнинг иши бутун бу аёл билан, эртага у аёл билан айшу ишрат қилиб юришдангилга иборат деб билсанг, ўзингни алдаган бўласан. Ниятинг ўзингни алдаш бўлса, шу оқшом Сангакнинг уйи эшигини қоқиб бор, Ширмоҳни бағримга бос, сени ким кўриб ўлтирибди, Худо кўрса, у ўзи ҳам раҳмону, ҳам раҳим.

Инсоний ҳирсу ҳаваслар самандининг бўйинини синдириш дунёнинг мушкул ишларидан бири. Бу ҳирсу ҳавас кучи ўша наҳс ниятми ёки бахтли ниятми дақиқаларидан, яъни кўзим кўзига яқиндан тушгандан бошлаб, мен Ширмоҳнинг ҳар куни олдимга келишини истардим. Во ажаб бир ҳолатни бошдан кечирардим. Бир томонда хотиним ва болаларим хаёли, аммо уларнинг меҳдан узоқлигиданми, билмадим, негадир уларнинг жойини ва ўрнини Ширмоҳ эгаллаб банд қилиб оларди. Айтинг, мендан ҳам бошқа, бу иккиёқдамалик ҳолату вазиятга тушган одамлар бормикан ва улар бу мушкуллардан бежанжал осонлик билан қутилганлармикан. Аксарият тунлар Ширмоҳнинг сурати кўз олдимда, ухлагани қўймас, мени ўз орқасидан етаклар, уйига олиб кирардию, «қўрқма» деб менга қувват берарди, сертувён Хингоб дарёси соҳилларига бошларди, тоғ этакларидаги ям-яшил майсазорлар қалбига, қорлар билан қопланган чўққиларга олиб чиқиб яна бирга, ёнма-ён юриб ўз чайламга олиб қайтарди, мени асло ёлғиз қолдирмасди. Хаёллар олис воқеалар ўрнини эгаллаб, тотли кайфиятлар бағишларди. Аммо мен на унинг уйига ва на ўшал гўзал манзаралар оғушига у билан бирга боролмас эдим. Яхшиси шулки, Мадали ака қизини кўргани юқори тоғлар яйловига кетганда Ширмоҳни ўз чайламга чақирсам, уйқу ўлим билан тенг дейишарди. Сангак бир ёнидан иккинчи ёнига ағдарилгунча Ширмоҳ менинг чайламга келиб кета олади. Аммо мен билан у ширин суҳбатда бўлганимизда Сангак уйғониб қолса, Ширмоҳнинг изларидан келиб бизни бирга кўриб қолса, орамизда суҳбатдан бошқа ҳеч қандай воқеа ўтмаган бўлса ҳам, бошимизга рашк ўтини ёқиб юбориши ҳам мумкин. Аммо мен мен деган диёнатсиз эркаклар ҳам борки, хотинининг хиёнатини кўрибу билиб фожиани атрофга ёймаслик, овоза қилмасликка интилиб бўйинини эгиб нотақрорликка сабру тоқат қилиб юрадилар, яъни ўзлари шу йўлга кириб кетиб, ору номусини йўқотиб тиллари қисқа бўлиб қолганлар. Ҳар ҳолда бу сабабдан аёллик кишининг хонавайрон бўлиши кичик фожа эмас.

Лекин шаҳвоний ҳаётни қондириш мақсадида бегоналар остонасига қадам қўядиган адабсиз фохшалар, Мирзо, сенга ўхшаб ўйланишиб ўтиришмайдилар. Уларга ҳозир ҳузур керак, улар ўз қилмишларининг оқибатларига тупуришган. Сенга ўхшаш содда эмаслар. Дунёда нима қолар, фақат яхши кун кечирганларинг дейдилар, уларга дўзах азобидан гапирсанг, ким унинг азобини чекиб келибдур, деб сўрайдилар. Бу гаплар бутунгина эмас, узоқ замонлардан бери бизнинг замонамизгача етиб келган. Аммо сиз азиз ўртоқ, бирор марта оила-аъзоларингиздан узоқда қолиб, ё иш билан банд бўлиб юриб шундай фариштадай рўйи заминнинг васвасасига тулиб қолган бўлсангиз, Мирзони айбламайсиз. Кўп кишилар ёмон йўлдан юриб, бедарди миён пул топиб лаззатлик таом ейдилар. Аммо бу таом аслида ҳалолми ё инки ҳаром сўрамайдилар, лаззату маззали таомни фарқ қилмасдан еган инсонлар, юқоридан то пастгача кам эмас. Ширмоҳ ҳам маззалик хотин. Ким ёшлигида бирикки бор бегона овушга бош қўйиб, роҳат қилиб, ўз бошига ташвишу изтироб, вamu андуҳ сотиб олмаган. Кимнинг хобу хаёли бу беоқибат йўлда сочилмаган ва кимнинг боши шаҳват қопқонига тушмай оқарган. Сизнинг ёшингиз қирқу эликдан ошиб, ўзингизни босиб олиб, ақлингиз жойига келиб энди фақат хотину бола-чақаларингизни, келажак бахт фикри зикрига тушган бўлсангиз, ўз ёшлигингизда қандай ахлоқчиликларга йўл қўйгансиз. Бир эсга келтирингу, кейин Мирзони таҳқир этинг. Ана ўша Ширмоҳ ҳавасига гирифтор бўлганимдан бери «элак баҳонаю дийдор ганимат» деганларидек оёғимни ҳам қўлимга олиб, ҳайвонлар сингари худди тўртоёқлик бўлиб унинг уйи томон чопаман.

Лекин на Ширмоҳ менга бирор гап айтади-ю, на ундан бир оғиз сўз сўраб дарду дилини била оламан. Негадир биз лоақал худди илк учрашувимизда бўлганидек бир-биримиз билан эркингина гаплаша олмаймиз. Лекин мен ҳам у билан танҳо, юзмаюз ўтириб ҳар тўғрида гапириб ҳасрат қилиши, юрак сирларини очишини ва бу ҳаётда нимадан

норозию, кўнглида қандай армонлари борлигини айтиш истагини ҳис қиламан. Билишимча, ҳар бир инсонда ҳам дарду ҳасратини эшитадиган кишиси бўлиши керак. Ҳар бир инсон бу дунёда бир боргина яшашини, унга бошқа қайтиш, ўлиб қайта тирилиш йўқлигини англайди, шунинг учун яхши одамлар билан юришу ўтириш ва уларга эзгу ниятларини айтишни истайди. Бу дунёга келдингми қалбингни афсусу надоматлар, доғу ҳасратларга лимом-лим тўлдирма, балки ҳақиқий инсон каби яшашга интилган, бу дунёда умрингни азоб билан ўтказиб, у дунёга умид боғласанг яримта нон егандай бўласан. У дунё лаззати дил тасаллоси, агар Худо бу дунёлигинг ва у дунёлигинг берса даргоҳи кенг, кам бўлиб қолмас

Сангак от минганича салом бериб йўлдан ўтарди-ю, аммо чайламинг кирмас, ўзини узоқроқ олиб юрарди. Бутун ҳам у ҳар кунгидек ўз йўлидан иши томон ўтиб кетди. Ширмоҳ боғлари юқорисидан оқиб чиқаётган, суви пастга, Хингоб дарёси томон, равона бўладиган чашма лабига қозон ўрнатиб, сув иситиб кир ювишга ўтирган эди. Совуқ урган чўпон болаларини даволаб, уларга ўзларини иссиқроқ тутиш, иссиқроқ кийиниши, ҳар куни эрталаб сут ва маска истеъмол қилишни кечалари оналари ҳар дам марҳами кўйишни ва иссиққина ўраниб ётишларини маслаҳат берардим. Албатта, ёзги яйловларга келиб болаларнинг рамаларни боқишда оналарига ёрдам беришлари яхши, аммо уларнинг асосий вазифалари ўқиш, илм олиш. Ёшлиқдан ўқиб, билим олишдаги қийинчиликлардан қўрқмай уларни бардош билан енгиб яхши ўқишса, улғайиб бирор катта иш бошини тутишса, ҳатто ўз отабоболари касбини эгаллаб чўпон бўлишган тақдирда ҳам яхши ишлайдиган кишилар бўлиб етишувлари ҳақида ўрни билан уларга маслаҳат бериб ҳам турардим. Зеро, мен аксарият болалар оналарининг гапларини қулоқларига олишмасдан

бегона киши уларга хаёт ҳақида бирор маслаҳат берса, унга қаттиқ амал қилишиб, қулоқларига олишларини яхши билганман. Уларга дори бериб тартиб билан, кўрсатма асосида истеъмол қилишларини, ёмғирли вақтларда, нам ҳавога чиқмасдан чайлада ўтиришларини тайинладим. Улар яйловга таътил кунларида келишган бўлиб ҳаво ҳарорати бирданига ўзгарган, агар қишлоқларда иссиқлик шу кунлардан ўттиз-ўттиз беш даражага етса, ёзги яйловда хусусан, ёмғирли булутлар қиру адирлар устида доимо осилиб турган, вақти-вақти билан ёмғир ёғиб ўтадиган Варзи Болода ҳаво ўн беш-йигирма даража паст эди. Болалар бу ерга келган биринчи кунларда иқлим ўзгариши таъсирини, албатта, ҳис этардилар. Оталарга болаларни ёмғирли кунлари отар-рамолар кетидан юбормасликларини алоҳида таъкидлардим. Қўлим уларни қабул қилишдан бўшаб, керосинкага чойнак қўйдиму, либосларимнинг кир бўлганини эсладим. Тушлик арафасида радио мурувватини бураб концертга қўйдиму сув исиса кирларимни юваман деб турган эдим, шу пайт Хуррам келиб қолди.

- Онам радиосини баландроқ қўйсин, деди кейин кийимларингизни беринг, ювиб, дазмоллаб берар экан, - деди у.

Дарҳол ўрнимдан туриб радиони баландроқ қўйдим. Ажойиб халқ қўшиғи атрофда жаранглади. Ширмоҳнинг киримни ювмоқчи бўлганидан севишиб кетдим у яна хаёлга чўмдим. Агар бу аёл хизмати эвазига мендан ҳақ хоҳдаса, бошқа гап эди. У пулу парсага муҳтож эмас. Фақат намхўрлик ҳисси ва менга бўлган майлу рағбати туфайлигина кийимларимни ювиб беришга жазм қилибди. Сўнгра кир ювиш бу жой хотинларни орасида эркак киши иши эмас. Унинг бу ишини эри билиб қолса, унда Ширмоҳ нима деб жавоб бераркин? Ширмоҳ бизларга кўрсатаётган бу яхшиликлари бутунлай бевараз, инсонийлик юзасидан эканлигини тушинтириб исботлай оладими? Агар Ширмоҳ шундай деб тушунтирса, Сангак унинг гапларига ишонармикин? Агар Сангак ундан: - духтур сенга ким бўла-

ди? Нега унинг нонини ёпасан? Кийимларини ювасан? - деб сўраса, Ширмоҳ бу саволларга нима деб жавоб бераркан?

Аёлларни ақли калта дейишади. Афтидан Ширмоҳ ҳам узоқни ўйлаб қадам қўямаяпти. Бу меҳрибонликлари туфайли бошига не-не маломат тошлари ёғилиши мумкинлигини ўйламаяпти? Аммо мен-чи? Нонимизни пишириб, кийимларимни ювиб бергани устига яна эридан гап эшитиши эвазига мен Ширмоҳга қандай яхшилик, қандай хизмат қила оламан? Одам ҳеч қачон аёлдан ҳам эркакдан ҳам қарздор бўлиб қолмайдиган тарзда яшаши керак. Гарчи баъзида яхшиликка яхшилик билан жавоб қайтара олмаса-да, ҳар ҳолда яхши ният билан умр кечирishi лозим. Чорбоғакка одамлар саломатлигини ҳимоя қилиш ниятида келиб эру хотиннинг аччиқ бўлган турмушини янада аччиқ қилиб кетишимга кўзим етиб турибди. Шу ҳам инсофданми? Ахир, Мирзо, сен учун нон пиширмасан, кийимларингни ювмасан ҳам кунинг ўтарди, ишлайверардинг, ўзинг ўзингни уддалай олар эдинг-ку!

Нега Хуррамга кетавер, бу ишлар ўз қўлимдан келади, демайсан?!

Мадали ака кийимларини юндириб келиш учун қизига олиб кетаётганида менга ҳам «уялма, кийимларингни йиғиштириб бер», деганди, мен эса «бундай ишлар ўз қўлимдан келади» деб жавоб берган эдим. Ростига гап кир уст-бошларимни унинг қизига бериб юборишга иймандим. Энди бўлса, Ширмоҳ ювиб бермоқчи бўлганида бу аёлдан ибод қилмай йиғиштириб бергим келяпти.

- Онанг биз учун нон пиширдими? - сўрадим Хуррамдан кирларни йиғиштириб тугатиб.

- Йўқ, пиширмади, - деди у.

- Нега? - ҳайрон бўлиб сўрадим яна.

- Духтур учун нон пиширма! Агар унинг учун нон пиширадиган бўлсанг, ўчоғингни бузиб ташлайман, деди отам, - жавоб берди Хуррам.

«Ё тавба, ё тавба, эри хотинининг бизга нон пишириб беришини истамайди-ю, лекин хотини

менинг кийимларимни ювиб бермоқчи, қани кў-райликчи бунинг оқибати нима бўларкан? - деб тутуғчани Хуррамнинг қўлига тутдим. Хотининг ақли калта дейсану, аммо уни ўзинг йўлдан қайтармайсан. Агар Хуррамнинг гапи рост бўлса, эру хотин ўртасида жанжал бошланибди, бундан кейин у янада кескин тус олади.

Мен ўша куни ўз ишларим билан машғул бўлсамда, аммо баъзи-баъзида у томонга кўз ташлаб қўярдим. Яна айтаманки, хаёлимнинг бир гўшаси фақат унинг фикру ёди билан банд эди. Ширмоҳ кир ювди. Ювилган кийимларни қуритиш учун дарахтдан дарахтга тортилган симга ёйди. Ўзининг кийимларини қаторига менинг, ўғли ва Сангакнинг кийимларини ҳам ёйиб қўйган эди. Унинг бу иши жасорат эмас, аксинча хаёсизлик, андишасизлик нишонаси эди. Ахир Сангак келиб қолиб нега ўз либосларинг қаторига бегона эркакнинг кийимини ювиб, ёйиб қўйдинг дейиши мумкин-ку. Унинг бу қилмишидан юрагим хавотирга тушиб тез-тез ура бошлади. Мен ўзимга-ўзим: «Наҳотки Сангакнинг чиркин либосларини ювишга муносиб варзамин парисининг қўллари уларнинг хизматини қилишга бел боғлаб келган духтурнинг, кийимларини ювишга муносиб эмас!» - деб савол бердим.

Менинг кийимларим қургач, ҳамманикидан аввал йиғиштириб уйига киритиб қўйди. Бироздан сўнг дазмолни олиб чиқиб унинг ичига кўмир солди ва дазмол қизисин деб шамол берди. Яна ичкарига кириб кетди-ю, анча вақтгача чиқмади, у менинг ва ўзининг кийимларини дазмол қиляпти деб ўйладим. Аммо бирон марта ҳам эрининг ювилган, дазмоллаб сайқал берилган кўйлак кийганини кўрмагандим Афтидан буни ё Сангак Ширмоҳдан талаб қилмасди, ёки хотини унинг кийимларини дазмол қилишни истамасди.

Қуёш тоғ ортига ёнбошлаб, соат етти бўлди. Аммо шунга қарамай ҳаво ҳали иссиқ эди. Қуёшнинг ботишига яна озроқ вақт бор. Мен Сангак келиб Ширмоҳ кийимларимни ювганини билиб қолмасин деб хавотирдаман. Хуррам эса узоқ-узоқларда молу

қўйларини боқиб юрибди. Мен ҳам унинг уйига боришга журъат қилмадим. Аксига олиб яйловда биронта ишонарли одам ҳам йўқ. Унинг ўзи ҳам кела қолмасди.

Бирдан Ширмоҳнинг қўлида сочиқ билан чиқиб ҳаммом-душга кирганини кўриб қолдим. Ҳаммомни Сангак офтобрўя жойга темир бочкага жумрак ўрнатиб уни устунлар билан кўтарган ва тахталардан ювинадиган жой қилиб, эшик ўрнатиб қўйганди. Бу ердаги ҳовлиларнинг деворлари бўлмаганлиги сабабли хотин-халаж, бола-чақаларнинг бутун ҳаракатлари узоқдан ҳам кўзга ташланиб турарди. Ваҳоланки бизнинг чайла билан Сангакнинг уйи ўртасидаги масофа уч юз метр ҳам келмасди ва Ширмоҳнинг нима билан машғул бўлаётганини, ҳаммасини кўриб турардим.

Соат саккиз бўлган ҳам эдики, Ширмоҳ кийимларимни тахлаб чайламиз томон кела бошлади. Унинг бу иши ўта эҳтиётсизлик эди. Бу одамлар гоҳ-гоҳ йўлдан миёнадеҳга ўтиб турадиган бир пайт эди. Шу дам ун ва туз омбори орқасидаги боғда Сангак кўринди. Ширмоҳ ҳам уни кўриши биланоқ тезда орқасига қайтди. Лекин Сангак алақачон унинг менинг чайлам томон келаётганини сезган эди. Сангак отини йўрғалатди-ю, кейин отдан тушиб уни қозиққа боғлаб, Ширмоҳнинг кетидан уйига кирди. Ўша кеча эру хотин қайта ташқарига чиқишмади. Уларнинг Хуррами ҳам чайламизга келмади. Афтидан у амакиси Зардакнинг уйига бориб унинг ўғли билан ўйнаб ўша оқшом уларни-кида қолганди.

-2-

Тонгда Сангак отланиб Зардакнинг уйи томон йўл олди. У кўздан ғойиб ҳам бўлган эдики, чайламизга Хуррам кириб келди.

- Онам сени кўрмоқчи, - деди у тўсатдан томдан тараша ташлагандай.

- Ҳа, нима бўлди, яна боши оғриб қолдими? - шошиб сўрадим ундан.

- Боши оғригани йўқ, айт келсин, - деди.

Агар мен ҳозир унинг олдига бормасам, қўрқиб келмади деб ўйлаб ўзи келиши мумкин. Хуррамга мен келгунча қимирламай чайлани пойлаб ўтиришни буюрдим. Агар бирон киши келиб сўраса кугиб туришини айтдим. Бир дамда унинг боғидан ўгиб эшиги рўпарасида журъатсизлик билан ўзимни четга тортиб тургандимки Ширмоҳ пешвоз чиқди.

- Кел, кел марҳамат, - дея бу сафар уйига таклиф қилди. - Киравер, бир дам суҳбатлашайлик, бир пиёла чой ич, кейин кетасан. Қўрқма уйга киравер, - деди уй эшигига ишора қилиб.

- Нима гапинг бор? - сўрадим ўзимни орқага тортиб, уйига киришни истамай.

- Қўрқма, сен мунча қўрқоқ эркак экансан! - деди у журъатимни ошириб.

Туфлимни ечмай ичкарига кирдим. Бу менинг биринчи марта остонасидан ичкарига оёқ қўйишим эди. Уйнинг калиш ечадиган жойи йўқ эди. Фақат бурчагига чўян печка ўрнатилган ва юқорига қимматбаҳо гилам тўшалган, деворга ҳам сергул туркман гилами қоқилганди. Бундайин қимматбаҳо гиламлар ҳали менинг уйимда йўқ ва мен пулдор қўшнилариим коммунал ҳовлиларга қимматбаҳо гиламларини олиб чиқиб қоқишганда бирор кун мен ҳам ана шундай гиламлардан сотиб оламан деб ўйлардим. Чиндан ҳам унинг рўзвори бут, бекаму кўст, ҳамма-ҳаммаси жой-жойида эди. Хонанинг тўрида каравот, тахмонда бахмал кўрпалар, бир жовонда чойнагу пиёлалар, қадимий идиш коса-товоқлар жанг йиллари ҳали биз ёш бола бўлган пайтларимиз бундай нарсаларни ота-оналаримиз жон сақлаб қолиш, очдан ўлмаслигимиз учун бир кило ун ёки валлага сотиб келишарди. Уйда бирон дона ҳам арзон нархдаги нарса кўзга ташланмасди, уй соҳибасининг дидига мос ҳолда жиҳозланган ва бу ҳам менинг таажжубимни яна бир даража оширарди. Узоқ бир қўл етмас тоғ қишлоғида бу қадар жозибали, тоза, озода яшаш уй эгасининг рўзгор тутиш маданиятидан анча хабардор эканлигидан далолат берарди. Зеро мен шу кунгача кўп-

гина тоғ кишиларининг баъзи хонадонларида бўлиб уйларининг бунчалик ҳавас ва завқ билан безалганини кўрмагандим. ҳаммасидан ҳам менинг диққатимни бир нарса ўзига тортганди. Бир тоқчада гавҳарлар билан оро берилган қадимий сандиқча тепасида бизнинг водийларда усталар ажойиб, дилкаш пичоқ дасталари ясаб нақшлар соладиган тоғ эчкисининг буралиб-эшилиб кетган шохлари илиб қўйилганди. Бундайин шохлар бугунги кунда, айниқса, анқонинг уруғи бўлиб пичоқчи усталар уларни «қаердан топсак экан»-деб излаб юришарди. Шохлар ёнида девор миҳига ов милтиғи ва унинг ёнида парда ва қулоқлари садафланган рубоб турарди. Сангакнинг овчи эканлиги, кийик ва тоғ эчкиларини овлаши аён эди. Милтиқ ва рубоб. Бир-бирига зид бўлган, бири кишиларга бахтсаодат, эзгулик бахш этувчи рубоб, иккинчиси эса кишилар уйига, қалбига ҳаттоки ҳайвонот дунёси бошига қора кунлар келтирувчи милтиқ. Эҳтимол, эри милтиқ билан жониворларни оёқдан йиқитару, хотини эса рубобнинг дилбар куйлари билан кишилар ва уларнинг қалбини рақсга солар.

- Милтиқ отадими? Ўқи борми? - сўрадим.

- Ичида доимо битта ўқ тайёр туради, - жавоб берди у.

- Нега? - сўрадим таажжубим ошиб.

- Ўзи билади, керак бўлиб қолади, - деди.

- Сангак овга чиқиб ҳам турадими?

- Баъзан чиқиб туради.

- Рубобни сен чаласанми? Кўнгилларни овлайсанми?

- Буни сенга ким айтди?

- Ақлим етиб турибди, - дедим.

- Ақлинг панд берибди, - деди муғомбирлик қилиб.

- Рубоб чалмайдиган бўлсанг, милтиқ отасанми? Рубобни Сангак чаладими? - Менинг бу саволимга Ширмоҳ бир кулиб қўйдида рубоб чертишини сир тутиб мужмал жавоб берди у.

- Зарур бўлса, раво эрур, деганлар. Керак бўлса, милтиқ ҳам отаман. Лекин у кунни худо кўрсатмасин.

- Кел, ҳазиллашмай айта қол, ким рубоб чалади?
- Хуррам чалади, - дея жавоб берди у.
Рубоб билан милтиқ ҳақидаги гап шу билан тугади-ю, мен ундан сўрадим:
- Хуррам бир гап айтди, ростми?
У бутун жисмини қулоқ қилиб Хуррамнинг нима деганини эшитмоқчи бўлди.
- Хуррам нима деди?
- Эринг ўчоқни бузиб ташладими? Шу гап тўғри-ми?
- Тўғри, ўчоқни бузиб ташлади. Ўзига қийин, нон емоқчи бўлса яна тузатади.
- Менга нон ёпмасин деб ўчоқни бузибди-ю, яна кийимларимни ювишинг нега лозим бўлди?
- Мен ана шундай акс хотинман. Сен «акс» деган сўзнинг маъносини биласанми? Ҳар гал бир ишни «қилма» деса мен ўшанинг тескарисини қиламан. Хотин ёки бола тесқари иш қилса, акс дейишади. У менинг ўзидан бошқа ҳеч кимга хизмат қилмас-лигимни истайди. Мен Чормағзакон мактабидаги кутубхонада ишлардим. Уқитувчилардан рашк қилиб бу ерга олиб келди. У мени ёлғизликда қийналишимни хоҳлайди. Ўзинг кўриб турибсан, бу ерда мен учун бирор иш, гаплашай десам кўнгилга ёқадиган киши ҳам йўқ. Сен келдинг, мана сен билан танишдим, у сенга ва шеригингга нон пишириб беришимни манъ қилди. Мен аксига олиб сенинг кийимингни ювдим. Бошқаларга фойданг тегмасин деса, мен унинг аксини қиламан.
- Жанжалнинг нима фойдаси бор? Нима деса ўшани қилавер. У камбағал эмас. Бир қўра қўй, яйловда молларинг ҳам бор экан. Ўзининг даромади ҳам чакки эмас. У ишласин, сен ҳар йили биттадан туғиб ўтиравер. Нега парво қиласан? - дедим масҳара-ю, киноя-ла гап қовлаштириб юрагида нималар яшириниб ётганини билиш мақсадида.
- Гапинг потўғри, сен аёлларни фақат еб-ичиш, туғиш учун яшашади, деб ўйлайсанми? Қадим замонларда ҳам фозилу донишманд эркаклар аёлларнинг иши фақат еб-ичишу туғиш эмаслигини яхши билишарди. Аёл ҳам донишманд бўлиши,

...ларини тарбия қила олиши керак. Сен
...нинг юрагида орзу ҳаваслари йўқ деб ўйлайсан-
ми? - деди у норозилик оҳангида ҳаяжон билан.

- Айтчи, қандай орзунг бор эди? - сўрадим.

- Мен ҳам бошқалар сингари бўлишни орзу
қилардим. Лекин йўлимни тўсишди.

- Э қўйсангчи, ўқиш, ўқиш. Ўқиб қаерга ҳам
борардинг? Нима ўқиганлар сендан яхши яшайп-
тими? Ойдан ойга етказолмай қарзга ботиб кул
пойлайди.

- Ўзинг биласан, маълумоти йўқ кишининг кўп
нарсаса ақли етмайди. Ўқиш фақат яхши ейишу,
яхши кийиниш учун бўлганида эди, одамлар қадим-
дан қорин бандалари бўлиб ўлишарди. Сен бу
гапларни яхши биласан-у, аммо масхара қиласан.
Мақсад фақат еб ичишу бола туғиш бўлса, унда
алифбе нега керак эди? Одамзод йўлини ўқишдан
тўса олмайсан, у ҳарқанча билимли бўлса, янада
кўпроқ билишга интилади. Одам молу дунёни ҳар
йўл билан топади, аммо илмни фақат ёшлиқдан
ўқиш орқали олади. Менда нима бор, на касбу
хунар. Дўстларим дўстлик билан мени бу нарсалардан
маҳрум қилишган. Бунинг устига Сангак ҳам мени
чордевор ичида сақлаб ҳамма-руҳий
визолардан маҳрум этмоқчи. Мен фақатгина унинг
нафсини қондириш учунгина керакман, холос.

Мен, олий маълумотли духтур, азиз дўстим, чин-
дан ҳам унинг олимона фикр юритишини эшитиб
ва кўриб ҳайратда қолардим, у бу сўзлари билан
бутун бадбахтлигини кўз олдимга келтириб мени
бир бор эмас, юз бор ҳайратга соларди, моту
маҳбут қилар ва айни пайтда ҳаёт ҳақидаги фикр-
ларимни янада равшанлаштирарди. Узоқ бир тоғ
бағрида яшовчи бу аёл бунчалар ақлу заковатни
қаердан олдийкан, наҳотки буларнинг барчаси
туғма бўлса деб ўзимга ўзим савол берардим. Туғма
гавҳар ҳам агар тарбия кўрмаса ўз-ўзидан бу
даражага етмайди. Устози ким бўлса экан? - дердим
ўзимча. Аммо шунга қарамай унинг олдида нодон-
лигимга иқрор ва мулзам бўлишни истамай якрав-
лик билан ўз гапимда турмоқчи бўлардим.

- Сенинг гапларинг мумкин тўғридир, қисман,

шояд сен ҳақдирсан. Аммо ўқиш тўғрисидаги гаплар эскирган. Улар мутахассислар етишмаган даврларда тўғри эди. Аёллар орасида эса илму ҳунарлилар кам эди. Ҳозир эса етарли, ҳатто ортиқча. Ўқиганларнинг кўпи иш тополмай юрибди.

Ширмоҳ бир лаҳза ўйланиб қолди. Мен уни гапларимга ишонди ва рози бўлди деб ўйладим. Албатта, уни гап билан мот қилиш мен учун забондарозлик бўларди, - деган фикр хаёлимдан ўтиб борарди.

- Бу гапнинг калтабинлигу, қисқа ўйлашлик ёки ўзининг гапларинг эмас. Бошқалар гапи ёки сен духтурлик билан банд бўлиб одамлар, атрофингда яшаб турганларнинг турмуши ҳақида кам ўйларкансан. Киши қайси касбни танласа бу ихтиёри. Аммо касбу ҳунарли бўлса, асло хорлик кўрмайди, бошқаларга муҳтожлик сезмайди. Лекин одам фақат ҳунар эгаси бўлса-ю, илми бўлмаса, бу албатта ҳали етарли эмас. Ҳунар ишлаб ҳаёт кечириш, яшаш учун керак. Гапнинг қисқаси ҳунар бу - нон. Агар ҳунарманд илми бўлса, нур устига нур, у зарар кўрмайди. Илмсиз киши умр бўйи ўзини камбағал, қашшоқ ҳис этади. Менга қолса майли, Сангак ўрмончи бўлсин, лекин илми бўлганида бошқа гап эди. Мени тушунарди. Илми йўқлиги учун тушунмайди, тушунишни хоҳламайди ҳам. Мен Чорбоғакдан нарини кўрмасам, Душанбеда бўлмасам, Тошкенту Москвани эшитсаму кўра олмасам унинг пулу нарсалари менга не керак. Мен унинг молу дунёси учун туғилганманми?

Чорбоғакда қариб-қартайиб ўлгунимча унинг нарсаларига бир умр посбонлик, пойлоқчилик қилиб юрайми? Ахир шуни ҳаёт дейиш мумкинми?

Ширмоҳ бир уҳ торти-ю жим қолди.

Аммо мен унинг яна гапириш истагида эканини ҳис қилиб турардим. Юрагида ҳали айтилмаган гаплари кўп эди.

- Истасанг, ҳар ерга бороласан, Сангак сени ҳозиққа боғлаб олдингга ўт ташлаб қўйгани йўқ-ку! Зўрлик даври ўтиб кетди, ҳеч кимни куч билан тутиб тура олмайди.

- Қулоқ сол, мен Сағирдаштга холамнинг уйига бормоқчи эдим, - деди у.

Қарасам, Ширмоқ гапни чўзмоқчи, унинг гапини бўлдим.

- Сангак келиб қолса, яхши бўлмайди. Кийимларимни ювиб, дазмол қилган бўлсанг, олиб бер, кетайин, - дедиму ўрнимдан турмоқчи бўлдим.

- Сангак Тавилдарага кетди. Ҳар бир чўпоннинг қўлида беш-ўнтадан қўйи бор. Қўй сотган эди, пули учун кетди. Бориб келгунча кун кеч бўлади. Сен қўрқма, ўтиравер. Ёки менинг гапларим ёқмаяптими? Ахир кун бўйи ўзим ёлғиз, ўзим билан гаплашаман.

- Яна, анави Зардак келиб қолмасин. Гап ташийди, ундан эҳтиёт бўлиш лозим.

- Агар янглишмасам, у ҳам бирга кетди. Икковлари фармгача бирга боришмоқчи эдилар. Мумкин бирга кетишгандир. Бугун айни хилват кун.

- Майли, гапингни давом эттир. Сен донишмандона гаплар айтяпсан, инсоният ҳеч қачон илмдан юз ўтirmaган. Сени ўқишдан қандай қилиб қайтаришди? Битта гапинг менга жуда маъқул туюлди. Ҳунармандга ҳам илм керак, дединг. Ростини айтсам, бу гапни энди сендан эшитдим. Ўзим касбимга қапоат қилмасдан ҳар куни бир оз китоб ўқиб тураман. Ўзимга одат юзасидан ўқияпман, деб ўйлардим, сенинг гапингдан тушунишимча ўқиш кераклиги учун ўқирканман. Сен мендан донороқ кўринасан.

Менинг бу гапларимдан Ширмоқнинг чехраси гулдай очилиб, яшнаб кетди. Бир ҳуснига юз ҳусн қўшилиб гапида давом этди:

- Бу ерда менга йўл-йўриқ кўрсатувчи бирор киши йўқ эди. Холамнинг қизи университетда ўқирди. Мен уни излаб бормоқчи бўлиб, бор бисотимни тугиб тургандим, бахтимга ўзи келиб қолди. Онам билан акамнинг ҳеч нарсадан хабарлари йўқ эди. Чормағзақдан Хингобнинг темир кўпригигача келиб, Шингоб кончиларининг мошини келиб қолса миниб шаҳарга кетамиз, деб кутиб турдик. Аксига олиб машина ҳам келавермади. Шу орада акам

етиб келиб олдига солганича қайтариб уйимизга олиб кетди. Сангакка турмушта беришмоқчи эди. Тўй ҳам бошланди. Мен никоҳ оқшоми ҳовлидан ташқарига қочиб кетишга қўрқиб дарахт тепасига чиқиб яширишиб олдим. Атрофни эса роса излашди. Менинг ҳовлидан узоққа кетмаганимни билишиб: «Агар ўзини Хингобга ташламаган бўлса, ҳовлида, ҳеч қаерга кетмаган» деб у ёқ - бу ёқни излашарди. Машғала ёқишиб ҳар бир тош, ҳар бир бута тагини роса ахтаришди. Ниҳоят, мени дарахт тепасидан туширишиб Сангакка никоҳ қилишди. Унга ўн беш кун бўйин бермадим. Кейин нима бўлди, билмайман. Сўнгра мана шу Хуррам туғилди. Ушандан буён у менга овир тошдай осилган, мен эса ундан қочганим қочган.

- Унинг гуноҳи нима? Йўлингни ахир аканг тўсиб, зўрлаб берибди-ку!

- Акам зўрлик билан берган бўлса, Сангак зўрлик билан олди. Зўрлик қилиш гуноҳ эмасми? Ҳуқуқимни куч ишлатиб поймол қилишди.

- Зўрлик билан эмас, балки қалин бериб олгандир.

- Сен бунга қасрдан биласан?

- Бунга мен тахмин айтдим.

- Тахмининг чакки эмас. Лекин Сангак уни ҳеч вақт севмаслигимни яхши билади. Асло севмайман. Севмасамда у мендан қўл тортмайди, кўнгила узолмайди.

- Сен нима қилмоқчисан? Ажралмоқчимисан?

- Агар мен ундан ажралмасам ёлғизликдан ўламан. У мени бу ердан ҳам узоқроққа кўчириб олиб кетиш ниятида. Сен духтур бўлсанг, менинг дардим овирлигини кўриб турибсан, ёрдам бер.

- Сенинг дардингни дори билан даволаб бўлмайди. Танинг сиҳат, ранги рўйинг тоза, лола каби. Аммо ҳаёлинг паришон, қалбинг нотинч...

- Тўғри айтасан, бир вақт китобдан ўқиган ёки бирор кишидан бетоб бўлсанг даволаш мумкин, - деб эшитгандим. Аммо хотиржам бўлмасанг, бу овир дард. Бир подшо ўз нодимидан сўрабди: «Нега кишилар бир-бирларига хотиржамлигу тани си-

ҳатлик тилашади. Тансиҳатлик биринчими ёки хотиржамлик» Нодим жавоб берибди: «Ҳазрати олийлари, албатта, хотиржамлик биринчида. Касални едириш, аста-секин даволаш мумкин. Аммо у хотиржам бўлмаса бунга на даво бору, на унинг томоғидан бирон нарса ўтади».

- Бу фикрингни қандай исботлайсан? - дебди подшо. Шунда Нодим подшодан хизматкорларга қафасга солинган бир бўрини олиб келишни буюришни илтимос қилади. Подшонинг амри билан хизматкорлар бўрини топиб келишади. «Энди битта қўйни олиб келиб бўрининг ёнига боғлашсин», дейди Нодим. Унинг айтганини бажо келтиришади. Қўйнинг охурига ем ташланглар, дея буюради Нодим. Ем келтиришади. Лекин қўй фақат бўрига тикилади-ю, охурдаги емга қайрилиб ҳам қармайди. Зеро қўй «бўри мени ёйди» деб ташвишда эди. Шу тарзда орадан бир неча кун ўтди. Энди дебди Нодим хизматкорларга, қўйнинг оёғини синдиришлар - у, думбасидан бир бўлак қирқиб олинглар. Унинг айтганларини бажо келтиришди. Энди бўрини қўйнинг олдидан узоқлаштиришлар, дейди у. Бўрини олиб қетишади. Шу чоқ қўй охурдаги емни ея бошлайди. Гарчандки, оёғи синдирилган, думбаси қирқилган, дарди оғир бўлсада, энди у хотиржам эди. Шу сабабли тезда емни ейишга киришди. Хотиржамликнинг афзаллигини Нодим подшога ана шу тарзда исботлаб берганди. Мен ана шу милтиқдан қўрқаман, - деди у деворда осивлик турган ранги муздек совуқ милтиққа ишора қилиб, Сангак амакиваччаси гувоҳлигида «агар мен бирор ерга қочиб кетсам, ёки бирон кишига кўнгиб берсаму у билан тутиб олса, шу милтиқ билан отишга қасамёд қилган». Мен бу гапни Чормағзак қишлоқ жамоаси раисига айтсам, кулди. «Сени отармишми, шу сени-я?» У ўзини отади, сени эмас, «ҳа-ҳа»лаб бор овози билан кулди. Ҳатто Сапгакни чақириб нега бундай қасамёд қилганини бир оғиз

ҳам сўрамади. Мен қўйман, Сангак бўри. Фарқимиз шундаки, менинг қўлу оёқларим синдирилмаган, - дея кулди. Думбам қирқилмаган деёлмади. Қўй қачон бўри билан дўст бўлган? - қўшиб қўйди охирида у.

- Бу милтиқни синдириб, Хингобга улоқтир, қўрқма, - дедим уни руҳлантириб.

- Йўқ, бефойда гап. Аввало, мен унга хиёнат қилганим йўқ, қолаверса қочиш ниятида ҳам эмасман. Агар сен ҳақиқий духтур бўлиб одамлар дардига шифо топа оладиган бўлсанг, менга ёрдам қил, маслаҳат бер. Сангак ва унинг акаси қўлидан қандай қутилайину, танҳоликдан чириб кетмайин, - яна зораю тавалло қила бошлади Ширмоҳ.

Аёл киши эркакдан ёрдам қўлини чўзишни илтимос қилсаю, аммо аёлга, айниқса бундаин гўзал аёлга ёрдам бера олмаса менимча бу ўта нотавонлик. Ширмоҳ саломат, тани сихат, юқорида келтирилган қўй сингари еб ичишдан ҳам қолмаган, лекин хотиржам эмас. Эрини севмаслигидан гўё жаҳаннам азобини чекмоқда. Бундаин аёлни қайси йўл билан ташвишдан қутқарай? Эрини севиши учун мен унга меҳр-муҳаббат бағишлай олмайман. Унинг тола сочига арзимайдиган бундаин тўнкани эслатувчи эркакни севиши ҳам шарт эмас. Аммо қандай бўлмасин эр оила сардори, раҳнамоси. Ўртада тойчоқдай фарзанди бор. Ширмоҳнинг акаси бор экан, агар акасининг юраги сингисига, унинг аҳволига ачинмаса бу аёлга менинг юрагимнинг куйишидан не фойда. Вазифам юзасидан одамларга хизмат қилишим қийин эмас. Аммо баъзи кишилар ҳатто вазифалари юзасидан ҳам ҳаммага бир хил хизмат қилаверишмайди. Бир кишига таниш-билишлик, ўртоқчилик шахсий манфаат юзасидан кўпроқ фойдалари тегади. Бегоналарга агар ўрталарида бундай ҳиссиётлар муносабатлар бўлмаса манфаатлари камроқ етади. Аммо кишиларга фарзсиз яхшилик қилиш осон иш эмас, у фидойилик талаб қилади, агар бирор кишига беғараз фойда келтирмоқчи бўлсанг албатта, вазифанг юзасидан бўлса ҳам ўзингнинг роҳату фароғатинг-

дан, тинчлигиндан кечасан. Аммо ҳамма вақт ҳам одамлар дардига даво бўла олмайсан. Мен шундай касалларни кўрганманки, улар ёрдам сўраб сенга кўзларини жовдиратиб, дарддан, ажалдан нажот бер, қутқар деб илтижо қилишади. Кўзларинг олдида жон бераётганларида мунгли кўзларининг акси кўзларингда ўрнашиб қолади. Тушингда ҳам кўлларини сен томон чўзиб нажот сўрашади, аммо кўлингдан ҳеч нарса келмай тақдирга тан берасан, улар ҳаёт билан видолашади - ю, аммо кўлинг калта, ёрдам бера олмайсан. Бу албатта ўлим олдида дорию, дармон ва табибларнинг ожизлигидир. Мен шифокор сифатида ўлим олдида ўзимнинг ожизлигимни билардим. Лекин ҳеч қачон бирон аёлнинг дарду аламидан, яхши кўрмаган эридан қутқар деб менга мурожаат қилганини ва мен ноилож, тилим лол бўлиб қолганлигимни эслай олмайман. Ширмоҳнинг гапларини тинглардим у бошимда ана шундай фикрлар чарх урарди. Инсоният жамиятининг шундай бедаво дардлари борки, сенда сабртоқат билан уларни ҳазм қилишдан ўзгача чора тадбир қолмайди. Ўзингиз бир ўйлаб кўринг. Нозу неъматлари бутун инсониятга етадиган бу ер юзида неча миллионлаб одамларнинг ҳуқуқлари бошқа кишилар томонидан поймол қилинмоқда. Жонимиз, юрагимиз ўша муштипар, бадбахт кишиларга куяди, уларга ёрдам беришга интиламиз, аммо турли сабабларга кўра уларни қўллаб - қувватлашга ҳаммиша ҳам муваффақ бўлавермаймиз, ҳамдардлик билдиришдан бошқа чора-ю иложимиз қолмайди. Мен ҳам ҳозир Ширмоҳни қандай қилиб бахтли қилиш йўлини топа олмай ҳайронман.

- Биладан, сенинг хотину фарзандларинг, уй-жойинг бор, бахтлисан. Агар бир илож қилиб мени шаҳарга жўнатмасанг, бўлмайди. Чорбоғакда Зардакнинг касалванд хотинидан бошқа аёл йўқ. Буни ўзинг яхши биласан, юрак сиримни кимга айтишни билмай, мана сенга ёрилдим. Сен бу ердан кетгунча мен хизматингдаман: нонингни ёпаман, кийимларингни юваман, бу ишларни қилиш учун Сангакдан кўрқмайман, аммо сен, духтур, менинг дардимга даво топсанг бўлди.

- Сен шаҳарда яшаш осон деб ўйлайсанми? У ерда одамлар кун сайин кўпайиб бормоқда. Ҳамма нарсани пулга сотиб оласан. Сенинг эса лоақал бирор хунаринг йўқ. Бундан ташқари, иш топсанг, уй тополмайсан. Бирор идорага ишга кирган чоғингда ҳам дарров уй беришмайди, йиллаб навбат кутасан. Тўғри, сен гўзал аёлсан, аммо ҳуснингни сотмайсанку. Ҳуснинг учун уй беришмайдику.

- Тўғри, бирор хунарим йўқ, дипломим йўқ, қаерга борма касбу корингни, дипломингни сўрашади, - деди у маъюслик билан.

- Бундан ташқари, - дея гапимни давом эттирдим мен, - сен ёлғиз эмассан, ўғлинг бор. Ўғлингни сеvasан, унинг келажагини ўйлашинг керак. Менинг уйимда сенга...

- Ҳа, биламан хотингни яхши кўрасан. Сен билан танишдик, агар бирор бор сенинг уйингга борсам, хотингнинг рашки келади, ундан қўрқасан. Албатта, ҳар бир эркак ўз тинчлигини кўзлайди. Бахтнинг бахтсиз билан иши йўқ, худди қорни тўқнинг қорни оч билан иши бўлмагандай.

- Гапларинг ўринсиз, мен жону дилим билан сенга ёрдам беришни, сенинг бахтли бўлишингни истайман. Лекин сен мени бир зум ўйлашга қўймайсан. Дарров ваъда беришимни хоҳлайсан. Камроқ ваъда бериб кўпроқ иш қилганинг яхши, қуруқ ваъда билан иш битмайди. Мен сенинг қўйинингни пуч ёнроқ билан тўлдиролмайман.

- Сен, хув анави тепалиқдаги уйни кўряпсанми? Ана шу уй соҳибининг хотини касалванд. Унинг эри Зардак эса менинг ишқимда ёниб, атрофимда гирди капалак «Етти йилдан буён Сангакнинг хотини сан, бир кеча менинг хотиним бўлсанг, осмон келиб ерга тушмайди», - дейди. Лекин Зардакнинг ҳушмадларидан, бундай гапларидан Сангак беҳабар. У менинг Сангакнинг ошқораю Зардакнинг пинҳони хотини бўлишимни истайди. Бир кун эмас, бир кун пайт пойлаб Сангак йўқлигида бошимга келиши бор. Мени Сангак қўйлар қўлидан қочириб келтириб бўрининг чангалига ташлади.

- Сенга бирон гап бўлибди, ўзи, ақлингни ебсан

Ширмоҳ, эрингинг акасини ўзинга ўйнаш қилишга уялмайсанми?

- Ишонгин бу гапларни ҳаддим сизиб фаҳат сenga айтдим. Зеро дардман табобат истаса, дардини табибдан сир тугмайди. Табиб эса касалнинг дардини сир тугишга вазифадор, касал барча айбу нуқсонларни табибга очиб ташлайди. Мен ҳам яшашни истайман. Агар баданимнинг бирор нозик жойи оғриганида ҳам сenga айтишга мажбурманми ёки йўқ. Сен табибсан. Сenga дарду дилимни айтишимни дин ҳам, тиб қоидалари ҳам инкор этмайди.

- Сен муаллимларнинг кутубхонага кириб-чиқишларидан раҳки келиб, қўйлардан олиб қочиб, бўри уйига олиб келди, дединг. Аммо ўзинг оғзингга сув олгандай жимсан. Оғиз очмайсан. Сангакка айтсанг бўлмайдими, бир адабини бериб, танобини тортиб қўйса.

- Агар Сангакни селганимда, айтардим. Мен тут десам, у тол дейди. Бундан ташқари, ҳозир Зардакнинг гапларини унга айтсам, ишонмайди, бунда менга бирон фойда йўқ. Аксига олиб балога қоламан. Бадном бўҳтончи бўламан. Мана, ҳатто сен ҳам менинг гапларимга ишонмаянсан. Мен яқин қариндошлар орасида гинаю адоват уйвота оламанми? Шундай қилганимда ҳам нима фойда кўраман. Ҳар ишнинг ўз вақти соати бор. Ё мен улардан қутиламан, ёки улар мендан...

- Сен, Ширмоҳ, саккиз йилдан буён Сангакнинг хотинисан, бир кеча мен билан бўлсанг, ҳеч еринг камайиб қолмайди. Осмон келиб ерга тушмайди. Бир бор сengan баҳра олиб, бахтли бўлай, - деркан. Оббо беномусей, укасига хиёнат қилмоқчи эканда, кўнглимдан ўтказдим.

- Ҳайрон бўлма, мен ҳам унга яраша жавоб бердим. Худо жонингни олсин, наҳотки мияннга уканг хотинига кўз олайтириш келса! «Юзларингни мен эмас, мурдашуй кўрсин»- дедим. У менга кўп шаҳарларда бўлганлигини, олмаю ёнвоққа урушлик қилганини, аммо у ерларда ҳам мен каби ҳусндор аёлни учратмаганини айтди, наҳотки гаплари тўғри бўлса? Сен унинг бу гапларига ишона-

санми? Мен эримнинг кўнглимга ўтиришини, уни ёқтиришимни, унга меҳр қўйишимни истардим. Билмадим юрагимга яқин, кўнглим хушлаган эри қачон, қаердан топарканман! Сени бўлса, духтур, дардига даъво топсин деб менга худо етказди. Ўз оёғинг билан келиб борчамиздан икки - уч юз метр нарида чайла ўрнатдинг. Мен сени ҳар куни кўришни истайман, китобинг бўлса, Хуррамга бер, олиб келсин. Китоб сени бузади, китобхонликдан миянг виж бўлибди, деб менга китоб ўқишни манъ қилади. Ишонасанми, бу ерга кўчаётганимизда менинг йўқлигимдан фойдаланиб китобларимни ўтга ташлабди. Гапларимга ишон, шундан кейин чунон зор-зор йиғладимки, агар бу жоҳил ўлса кўзларимдан унчалик ёш келмайди.

- Китобларимни ёндирди, дейсанми? - дедию ўрnidан туриб дазмол қилиниб, сочиққа ўраб қўйилган кийимларимни олиб келиб олдимга қўйди. Сен, бир ўйлаб кўр. Мен бу китоб душмани билан қандай яшайман? Билимлар хазинасини ёндириб яна уялмай бош кўтариб юрибди, ўлмайди. Майли, мени кечир, кўп гапириб юбордим, айбга буюрмайсан, - деди маъюслик билан ва шу лаҳзада яшиндек табассум юзларини ёритиб юборди.

- Сангак умрида бирор китоб ўқиганми?

- Китоб ўқирдимми-а, ғалати савол берасан.

- Менинг кийимларимни ювиб, дазмол қилганингни билмадимми, яна сўрадим ўрнимдан туришдан олдин.

- Йўқ кўрмади, эҳтиёт бўлдим - деди у. Чайлага қайтганимда Зардак Мадали ака билан чайламизнинг Ширмоҳ уйи кўринмайдиган томонида шахмат ўйнаб ўтирарди. У бошини кўтариб менга бир шубҳали қараб қўйди. Унинг нигоҳлари мендан: Қаердан келдинг, башарти Ширмоҳнинг уйидан эмасми? -деб сўрагандай бўларди. Мен ҳам сир бой бермадим. Ўзимни йўқотмадим ҳам. Фақатгина Ширмоҳнинг тушунмай «Сангак билан Фармга кетди» деган гаплари ёдимга тушди. Хайрият, у Ширмоҳнинг уйида эканлигимда босиб бормади. Зардакнинг юрагида менга нисбатан қандайдир адоват

борлиги сезилиб турарди. Эҳтимол, Ширмоҳнинг уйида эканлигимни билгану, аммо боришни истаман. Қаерда бўлганлигимни билганингда ҳам қўлингдан нима келарди? Сенинг табиатингни бир оз бўлсада Ширмоҳдан билиб олдим. Сендан яхшилик чиқмайди, - дедим ўзимча.

Мен кийимларимни Зардакка кўрсатмасдан, астагина чайлага олиб кириб қўйдиму, ташқарига чиқдим. У менга галатиноқ тикилиб турарди. Кўзлари эса худди кўзойнакли илоннинг кўзларини эслатарди. Одамнинг юзларида чопарди. У ўйинни Мадали акага бой бериб Ширмоҳнинг уйи томон равона бўлди. Мен орқасидан қараб турдим. Баланд бўйли, жуссали, қўллари узун, мен унинг бирикки муштира дош бера олардим. Мадали акани эса бир мушт билан қулатарди-ю, аммо уни менга нисбатан кўпроқ ҳурмат қиларди. Кейинроқ билишимча Мадали аканинг қўрасида унинг ҳам қўйлари бор экан. Буларнинг можаросига аралашини худо кўрсатмасин. Ҳозир Ширмоҳга захрини сочиб уни қийнар. Лекин Ширмоҳ ҳам бу эркакка бўйин эгадиган аёллардан эмас.

- У бироз ичиб олибди, билмадим қаердан ҳам пайдо бўлди-ю, отини боғлаб ёнимга келди. Қарасам, Ҳуррам чайлани пойлаб ўтирибди. «Мирзо аканг қани?»-деб сўрасам, онамнинг ёнига кетди деди. Зардак келиб у ёқ-бу ёққа аланглаб қаради-ю, Ширмоҳнинг олдига бормоқчи бўлди. Мен уни маҳкам ушлаб шахмат ўйнашга мажбур қилдим. Вақт ўтсин деб қасддан доналарни кечикиб сурардим. Хайриятки, Зардак бу ерга мендан илгари, Ҳуррам шу ердалигада келмабди. У сени сўроқлади. Мурод бобонинг уйига кетди дедим. Биз уч партия шахмат ўйнадик. Икки марта бой берди. Аммо сен ҳам роса лаққиллашдингда. Эҳтиёт бўл. Бу ер тоғ. Яна сени ҳам, ўзини ҳам беобрў қилмасин. Ҳамма нарсанинг ҳам ҳадди бор, ҳаддингдан ошсанг, худо урди деявер, лекин обрў қўлдан кетса, уни қайтариш қийин, одамларнинг сенга нисбатан ишончлари йўқолади. Бу ер шаҳар эмас, - ташвишлианиб насиҳат қилди Мадали ака.

Унинг насиҳати ўринли, меҳрибонлик, камхўрлик юзасидан бўлсада, аммо менга ёқмади. Менинг ақлу ҳушимни, бутун вужудимни Ширмоҳнинг аҳволи чулғаб олганди. Агар бу қиз ўқиганда эди, одамлар учун фойдали яна бир аёл етишиб чиққан бўларди. У бирон мактаб юзини кўрмасда шу қадар доно эди. Унинг ўз ҳаётидан рози бўлиши учун қандай ёрдам бериш мумкин?

- Аёл ўз эрини севмайди, хотин ўз эрини севмадими, бу турмуш эмас. Ишқсиз уй-зиндон, - дедим.

- Сенинг ишинг нима? Бошқаларнинг турмуши билан нима ишинг бор? Улар сенинг воситанг билан оила қуришмаган-ку. Ҳар бир оиланинг турмуши ҳар хил. Сенда дардлар учун дори бор, аммо эру хотиннинг бир-бирини севишлари учун дори топа олмайсан. Агар дуохон ёки бахши бўлганингда Ширмоҳни эрига иситган бўлардинг. Ҳамма дардга даво бор, аммо ишқ, севги бўлмаса унга даво йўқ. Сен зиндондан қаср қура олмайсан.

- Майли, мен энди у томонга асло қадам босмайман, - дедим эҳтиётсизлигимга иқрор бўлиб.

Мен чайлага кириб сафар каровотига чўзилдим, Мадали ака эса қачонлардир уйқуга кетган. Баҳузур нафас оларди. Нафас олиши қулоғимга эшитилиб туларди. Мен бутунги воқеалар таассуроти билан банд эдим. Кўз олдимда Ширмоҳ. У мен билан худди энг яқин дўсти билан суҳбатлашгандай, гаплашарди, мен унинг учун ҳам табиб, ҳам акасидан ҳам яқин киши эдим. Унинг гаплари қулоқларим остида жаранглайди. Ҳали ҳам қишлоқлар, шаҳарлардаги ўз ҳуқуқларини топа олмаган қизу жувонларимиз кўп, дарҳақиқат уларга билим керак. Олий мактабларда ўқиш учун қишлоқлардан кўплаб қизлар келишади-ю, билимлари пастлиги учун аксарият ўқишга кира олишмайди. Конкурсадан ўтишмайди. Домлалар бечора оналардан пул талаб қилишади. Пул топиш ишчидеҳқон учун осон иш эмас. Шунинг учун марказий олий мактабларда кам ўқишади. Ихтиёр менда бўлганида эди, аёллар, хотин-қизлар орасидан кўплаб турли касб эгалари етишиб чиқиши кон-

курс шартларини анча енгиллаштириб, кўпроқ қизларни қабул қилган бўлардим.

Кўзларим олдида Ширмоҳ гавдаланиб турсада, тўсатдан унинг ўрнини Мамлакат эгаллади. Уни турмушга чиқаришаётганда қиздан бўлажак куёвни севасанми ёки йўқми деб сўрашмади. Эри эса Мамлакат учун талаб қилинган ҳамма қалинни бера олмади. Буни мен Холамуллодан эшитдим. Холамулло тахминан элик-элик беш ёшлардаги оппоқ юзли аёл. У ўн икки бемор учун каравот қўйилган иккинчи палатада операциядан кейин уч ой ётди. Мамлакатнинг каравоти Холамуллонинг каравоти билан ёнма-ён эди. Буни қарангки, Холамуллонинг уйи ҳам Мамлакатларнинг уйига яқин экан. Мен унинг жароҳатига дори қўяётганимда у: «Мирзохон, менга айтинг, Мамлакатни қачон операция қилишади?»-деб сўраб қолди.

- Шу ҳафтада, - дедим.

Мамлакатнинг жароҳати бир операция билан тузалмаганди. Уни иккинчи марта операция қилиш керак эди. Биринчи операциядан кейин унга бир муддат уйига жавоб беришганди. Ўша кунлари уни операцияга тайёрлашаётган эди. Жароҳатини электр нури билан текширишди, тузалибди. Энди тиф кесган ерни пайванд қилишлари керак эди, бу эса анча мураккаб иш, - тушунтирдим Холамуллога.

- Уйлари биздан бир дарвоза нарида - деди Холамулло.

- Қўшни бўлсангиз, Мамлакат бошига тушган бу фожиялар қаердан келиб чиққанини билмайсизми? - сўрадим.

- Нега билмайин, биламан. Ҳаммаси ана шу қалиндан бошланди, худо олсин ўша қалинини, - деди вазабланиб Холамулло.

Унинг гапидан ҳайрон бўлиб яна синчковлик қилдим:

- Қанақа қалин?

- Худо раҳмат қилсин, онаси куёвини ҳамини: Худоё жувонмарг бўлгин, қалиннинг ярмини уйлаганимдан кейин ишлаб топиб бераман, дердинг. Сенинг гапингга ишондик, энди эшагинг лойдан

Ўтди-да, бир йил бўлса ҳам қолган қалинни бермайсан. Мен қизимни сендан айриб олиб, бирон бошқа бойроқ эрга бераман. Ҳозир ҳам сочининг ҳар толасига биттадан қўй берадиган эркак бор деб қарвагани қарраган эди.

Бунинг устига гийбатчи, иввогар одамлар ҳам куёвга қайнанг тўғри айтади, эҳтимол қизини чиқариб олиб бошқа кишига берар. Холамуллонинг гапларига қараганда куёв рашк қилиб масту ҳушёрлигида ҳам Мамлакатни тез-тез дўшпослаб тураркан. Куёв аввалига заводда ишларди, кейин эса автоинспекция шофёри бўлди, аммо ваъда қилинган ҳамма қалинни уза олмасди. Қайнонаси эса даъвою достонини қўймасди. Оқибатда куёв қайнонасининг ҳам, Мамлакатнинг ҳам бошига сув қуйиб, ўзини овир жиноятга маҳкум этди.

- Бизлар, ҳаммамиз бир миллатмизу, аммо расму русумимиз баъзан ҳар хил жойда ҳар хил. Баъзи жойларда қиз учун қалин олишмайди, ўғил ва қиз туғилган кундан бошлаб ҳар икки томоннинг ота-онаси тайёргарлик кўришиб яхши ният билан бўлажак келин-куёв учун уй-жой, рўзгор буюмлари, ўзларини тутиб идора қила оладиган бўлгунларича етадиган миқдорда кийим-кечак тахт қилиб қўйишади. Бу яхши албатта. Оиланинг ўсишига ўзини тутиб олишига ёрдам беради. Аммо айрим ерларда «Сут ҳақи» олинадики, бу ёмон, номус қиладиган одат. Агар қиз чиройлироқ бўлса қалинни ниҳоят кўпроқ олишади, - деди Холамулло. - Гапларингиз нотўғри, аммо ҳаяжонланманг, оловланманг, жароҳат тезда тузалмаслиги мумкин, - дейман унга. Утган йили Вахш водийсига тўйга борган эдим, - дейди менинг гапларим таъсирида бир дам, нафасини ростлаб олиб, қизу ўғил иккаласи ҳам шимолӣ тожиклардан, қиз томон куёв томондан сут ҳақи талаб қилибди. Беришибди. Бу расм ораларингдан қаерда пайдо бўлди, - деб сўрайди Холамулло. Колхоз аъзоларининг баъзилари Хоитдаги ер қимирлаш воқеасидан кейин тоғли районлардан муҳожир бўлиб келишган эди, деб жавоб беришибди улар. Шу тарзда улардаги қалин олиш одати

шимолий тожикларга ҳам ўтибди. Натижада бу ёмон одат йўқ бўлиш ўрнига, аксинча томир отиб, авж олибди. Мирзо менинг бир фикрим бор, шуни сизга айтаман. Агар фикрим тўғри бўлса тўғри денг, тўғри бўлмаса нотўғри денг. Жумҳуриятимиз бир неча районлардан иборат. Бундан ташқари тожиклар Ўзбекистонда ва Ўрта Осиёнинг бошқа мамлакатларида ҳам яшашади. Барча тожикларнинг ва шунингдек, ўзбекларнинг одати деярли ҳамма ерда, асосан, бир хил. Аммо ҳар бир районнинг озми кўпми ўзига хос фарқ қилувчи томонлари ҳам бор, албатта. Мен бутун жумҳуриятимиз тожиклари ўзаро ўтмишдан қолган энг яхши одатлар, расм-русумларни тўплаб олишса-ю, бир-бирларига юқиб ўтмаслиги учун ёмонларидан воз кечишса демокчиман. Ўзингиз биласиз, Мирзо, ер юзи одамлари бир-бирларига жуда яқин бўлиб қолдилар. Улар борди-келди қиладилар, руслар, татарлар, немислар ва бошқа халқлар дейлик тез-тез кўришиб турадилар. Мен ана шу халқларда бўлган барча яхши одатлар танлаб олинса дейман. Ёмонларини чиқариб ташлашсин, уялмасдан бир-бирларидан ўрганишсин, ёмон томонларини танқид қилишсин. Биз ҳаммамиз ҳақиқатан Одам ато ва Момо ҳавонинг фарзандлари бўлсак, агар ҳақиқий дўст, ёру биродар бўлмоқни истасак, бир-биримизни асрайлик, бир-биримизга ичимиз ачиб гаплашайлик. Мана шу ароқхўрлик кимга керак? Ичишсин, майли ихтиёрлари, аммо ақлларини йўқотишмай ичишсин. Мен айтмоқчиманки, барча халқлар бир-биридан ибрат олишиб, ақлларини йўқотишмай ичадиган бўлишсинки, бошқа давлатлар халқимизга қойил қолсин. Мана мен сизга нима демокчиман. Гапим тўғрими ё йўқ? - сўради Холамулло мендан.

- Гапларингиз бутунлай тўғри, - деб жавоб бергандим мен. Холамуллонинг оддий ва ҳайратовур гапларини эшитиб. Энди яна бемор Мамлакатнинг тақдирига қайтайлик. Мамлакат бори-йўғи бешинчи синфни тугатибди, зўрға имзо чека олади. Чунки ёмон ўқиган. Мен шу кунгача ота-оналари

уни нега мактабдан олиб қолишганининг тагига етолмайман. Зеҳни ҳам ёмон эмас, ҳушёргина, бир марта айтган гапни дарров ўқиб олади. Эҳтимол, уни мактабдан олиб қолиб уй қизи қилиб қалин эвазига эрга беришмоқчи бўлишгандир. Бир куни халқ маслаҳатчиларидан бир аёл беморхонага келди. У Мамлакатнинг эри томонидан келган экан. Мамлакатнинг жиноятчи эри маслаҳатчига «хоганим мени яхши кўрарди. Эрининг гуноҳидан ўтмаслиги мумкин эмас», деб лоақал гуноҳини бир оз енгиллаштиришини истармиш. Бинобарин, мени унинг олдига олиб боринг, дебди. Мамлакат эрининг гуноҳидан ўтмади. Мен унинг дастидан саккиз ойдан бери азоб чекиб ётибман. Суд қонун юзасидан қандай жазони муносиб кўрса, ўша жазони берсин. Мен уни асло кечирмайман». Мамлакат ўша айбдор вакилига ана шундай жавоб берди. Мамлакатнинг ярасига дори қўяётиб сўрадим:

«Эринг сени илгарилари ҳам урармиди?»

«Бир куни ишдан келиб, уйнинг ўртасига жой сол» деб буюрди. «Куппа кундузи уй ўртасига жой солиб нима қиламан» - деб сўрадим. Ишинг бўлмасин, жой сол дедимми, солавер, деб бир тарсаки туширди. Мен йиқилиб тушдим. «Ўрнингдан тур жой сол», деди яна. Мен кўрққанимдан ўрнимдан туриб тахмондан кўрпаларни олиб жой солаётган эдим, яна урди. Мен яна йиқилдим. «Ўрнингдан тур, кўрпаларни ёй» деди. Мен ўрнимдан туриб ҳамма кўрпаларни солиб жой қилдим. «Рўйжо ҳам сол» деди. Рўйжони солаётган эдим, чунонам урдик, ҳушимдан кетдим. Билмадим, отамга ким хабар берди экан, у келиб мени қўлида кўтариб уйимизга олиб кетди. Бир неча вақтдан сўнг отам эринг билан яшагин деб яна уйимга қайтариб келтириб қўйди. Мен ҳеч қаерда ишламасдим, уйдан ташқарига чиқмасдим. Водопровод ҳовлимиздан ташқарида эди. Сув олишга чиқиб бирор киши билан тўрт оғиз гаплашганимни қайнам кўрса, борми ким билади нималар деб гап чақардики, эрим мени тутиб олиб ура бошларди. Турмуш қурганимиздан кейин қарийб бир йил ўтгач, уришини бошлаган ва мен тепкидан бошқа ҳеч нарсани кўрмагандим.

Мамлакат турмушининг аччиқ бўлишида қайнонасини айбдор деб биларди. Аммо қалин ҳақида ҳеч нарсани эшитмаган ва эшитган бўлса ҳам ундан бу борада сўрашни ўзимга эб кўрмадим. Чунки бу гапнинг бир чети Мамлакатнинг онасига бориб тақалар ва касалнинг иззат нафсига тегиб унинг кўнгли овриши мумкин эди. Менинг вазифам, беморни ҳам дори қуввати билан, ҳам ноўрин гаплар билан ярасига туз сепмай, балки кўнглини кўтарувчи, таскин берувчи ширин сўзлар билан даволаб тезроқ оёққа турғизиш эди.

Яна бир куни шу хусусда гап очилганда у бир гал эрининг қўлидан қочиб шу кунгача бирор марта ҳам эшигига қадам босмаган қўшнисининг уйига кириб жон сақлаганини гапириб берди. Қўшни хотин таңдирига нон ёпаётган экан. Мамлакат унинг дарвозасини ичкарасидан беркитиб олиб, отаси хабар топиб келиб қутқариб олиб кетгунча эшик орқасида ўтирибди. Шу-шу Мамлакат эрининг уйига қадам босмабди. Бир неча кундан кейин жоҳил эр қайнотасининг уйига бостириб кириб келади. Мамлакат водопроводдан сув олаётган эди. Эри унга ташланади. У эса челақни улоқтириб «дод» солганича уйларига қочиб киради. Жоҳил эр эса унинг орқасидан етиб бориб сонига пичоқ урибди. Кўзларига қон тўлган куёв қизининг аҳволни кўриб фарёд кўтариб чиққан қайнонасининг ҳам кўксига пичоқ урди. Шум хабарни эшитиб қаердандир етиб келган қайнатасига у қўл кўтарди-ю, аммо унинг қонли қўллари ҳавода муаллақ қолди, одамлар унинг қўлидан маҳкам тутиб қолишди.

Қаттиқ жароҳатланган она-болани икки «тез ёрдам» машинасида бирин-кетин ўша куни мен навбатчилик қилаётган тез жарроҳдик касалхонасига олиб келишди. Икковидан ҳам кўп қон кетибди. Иккови ҳам ҳушсиз. Пичоқ онанинг юрагига етиб борган экан, ўша тун унинг ҳаёт риштаси узилди. Аммо жарроҳлар Мамлакатнинг баданларини қирқиб, тикиб ётқизишди, пичоқ теккан жойларини тезлик билан тикишнинг иложи йўқ эди.

Бир куни Мамлакатнинг жароҳатини очиб боғлаётиб ундан сўрадим:

«Мамлакат, сен уни севармидинг?».

«Мен уни севмасдим. У ҳарбий хизматдан келиши билан мени фотиҳа қилишиб, тўй бошлашди». Фарзанд кўрса, ўрганиб яхши бўлиб кетади, дейишарди. Мен шўрлик ғаму андуҳ, тепкию, ҳақоратдан бошқа ҳеч нарсани кўрмадим, деди у хўрсиниб. Бир неча кундан кейин тиббий ҳамшира уни замбирга ётқизиб коридорга олиб чиқди. Хотинини не аҳволга солганини ўз кўзи билан кўрсин деб унинг эрини ҳам олиб келишганди.

«Сен ўлади, деб ўйлагандинг. Лекин мен ўлмадим, соғайиб кетаман, мени даволаган табибларга минг бор раҳмат. Бутунлай соғайиб кетсам, ўзим севиб турмуш қураман», - деди Мамлакат қотил эрига. Бу гапларни эшитиб эрининг кўзларидан олов чиқиб кетди. У Мамлакатга ташланмоқчи бўлди, аммо уни олиб келган икки посбон маҳкам тутиб, бежо ҳаракат қилишига йўл қўйишмади.

Баҳор айёми, дашту адирлар лолалар билан безаниб, дарахтлар куртак ёзиб, гуллаган ажойиб бир дилбар пайт. Ана шундай дилканш, хушҳаво бир кунда Мамлакат жавоб сўраб уйларига кетди. У ҳали шу дамгача онасининг пичоқ тифидан ҳалок бўлганини билмасди. У онасини сўраганида қариндош уруғлар «бошқа касалхонада даволашяпти», деб жавоб беришарди. Уйларига келиб онасининг ўша заҳотиёқ ҳалок бўлиб, отаси етти нафар укасию, унинг икки нафар ўғилчаси ўн киши билан яккаю ёлғиз мунғайиб қолганини сизди. Мамлакатга жавоб бўлиб келгани учун ҳаммалари бирлашиб оналари учун ўксиниб-ўксиниб, юм-юм йиғлашди. Отаси қирқ саккизга кирса-да, у ёшига нисбатан анча ёшроқ кўринарди. Бошқа уйланишни хаёлига ҳам келтирмади. Орадан бир ярим йил ўтгач, Мамлакат мен даволовчи врач бўлиб ишлаётган касалхонага келди. Бу гал у бу аҳволда яшаш овир эканлигини тушунтириб отаси билан маслаҳатлашиб ҳаёти мунтазам равишда давом этиши учун қирқилган ерларни улаш кераклигини айтиб

иккинчи марта яна жарроҳ пичоғи остига ётишга келган эди. Шифокорлар уни иккинчи марта операция қилишиб соғайиб кетиши учун қўлларидан келган барча чораларни ишга солишди. Бир ой давомида ичидан тикилган ерларга яраларининг тузалиши учун найча орқали дори юбориб турдим. Олти ой тиббий ҳамшира ҳар икки кунда операция қилинган ерни очиб, тикилган ерларни ҳам тузалиши учун малҳам қўйиб боғлаб турди. Мамлакат соғайиб, ўрnidан турди. У жавоб бўлиб уйига келаётганида сўрадим:

«Мана, насиб бўлса бутунлай соғайиб кетдинг, уйингга кетяпсан. Қани менга айтчи, қизча, қалбингда қандай орзуларинг бор?». У касалхонада ўлим билан олишиб ётган кундан буён биринчи бор лабига табассум югуриб деди:

«Қайтадан ўн саккиз ёшга кириб бирон яхши кишини топиб турмушга чиқишни истардим. Дунёда яхши йигитлар кўп. Ўшалардан биттасини танлаб турмуш қурсам дейман. Афсуски, энди бунинг имкони йўқ. Ҳозир шунисига, тирик қолганимга, минг бор шукрона қиламан. Менинг бу умрим иккинчи умрдир. Сиз менинг ҳаётимни сақлаб қолиш учун кўп хизмат қилдишгиз. Илоҳо, барча дардмандлар дардига дармон бўлаверинг, улар соғайишиб сизни иззату икром билан бошларига кўтаришсин».

Мамлакатнинг бу гаплари қулоқларимга кўрғошиндай ўрнашиб қолди. Ҳозир у бирон кишига кўнгили қўйиб турмуш қурдим йўқми, айтолмайман.

Касалларда ажойиб бир хислат бор. Айримлари даволаниб касалхона эшигидан чиққандан кейин даволаган докторларини эсларидан чиқарадилар. Гарчандки, докторларнинг кўпи беморларнинг тузалиши учун жону жаҳдлари билан ҳаракат қилдилар. Ҳали Мамлакатнинг кейинги тақдиридан менинг хабарим йўқ. Мамлакатнинг қисмати баъзи жиҳатидан мана шу Ширмоҳга ўхшаб кетади. Мамлакат ўқишни давом эттира олмай, бирон ҳунарни эгалламай ярим йўлда қолган чиройли ҳусн

соҳибаси, эрининг хизматкори. Аммо фарқи шундаки, Ширмоқ ғайратли, қўрқмас, эрига бўйин эгмай жаҳолатдан қутилиш йўлини излайди-ю, дардига шифо топишда мусофир шифокордан мадад сўрайди ва бу ҳаракати билан менинг ҳаёлимда у тез оқар Хингобда чўкмоқда-ю, соҳилдаги ўтўланларни, чўпақларни ушлаб қутилишга интилаётган киши сингари менинг этагимдан тутиб суймаганидан нажот топмоқ умиди бордай кўринарди.

Мадали ака у ёнидан бу ёнига ағдарилади-ю, менинг уйроқлигимни қандайдир билиб қолиб ҳазиллашади:

- Ширмоқни ўйлаб уйқунг келмаяптими, дейман. Сен уйли-жойли кишисан. Исо ҳам ўз йўли билан Мусо ҳам. Унинг ҳаёлини бошингдан чиқариб ташлаб ухлагин, - таъкидлади ва бир зумда ўзи яна уйқута кетди.

Қуёш ботиши билан Чорбоғакни туннинг қора пардаси қоплади. Керосин чироқ шуъласида Мадали ака билан яна бир соатларча чамаси гурунглашиб ўтирдик.

- Янги келин-куёвни шу атрофдаги ҳаммадан баланд яйловга олиб бориб қўйишга қандай кўнглингиз бўлди? У ерда ёшлар қўрқмайдими? - сўрадим Мадали ака қизу куёвидан гап очганида.

- Гап қўрқишда бўлса, қўрқишмайди-я... Лекин сенга айтсам, Шокаримни куёв қилмоқчи эмас эдим. Қизим ўнинчини тугатиши билан бухгалтеримизнинг ўғлига фотиҳа қилдик. Бухгалтеримизнинг яхшигина ҳовли-жойи, машинаси, қўйи-ю эчкилари, оти бор, хулласи калом ҳамма нарсаси ўзига етарли эди. Унинг битта ўғли ва иккита қизи бўлиб, қизлари турмушга чиқиб кетишганди. Бухгалтеримиз истасанг, истамасанг ҳам қизингни ўғлимга берасан деб юрарди. Ростини айтганда у менга қуда бўлишга муносиб киши эди. Хўш, нега энди рози бўлмайин? Ҳозир замона бироз бошқача бўлган. Аввалги вақтларда кишилар бошқача эди. У вақтларда амалдорлар, обрўли кишиларнинг қизлари ҳеч тортинишмай кам таъминланган бўлсада, ишчи деҳқонларнинг ўғилларини танлаб тегиб ке-

таверишарди. Ҳозир-чи, амалдор ўғли ўзига амалдорнинг қизини излайди. Ахир халқ кабулар-кабулар билан парвоз қилур, қуш қўши билан деб бекорга айтмаган, бошқача айтганда тенг-тенги билан, дейишади. Пахтакор - колхозчининг ёки чўпоннинг ўғлини амалдорнинг қизига уйланиши камдан-кам учрайди. Фарзандлар ҳам кўрпаларига қараб оёқ узатадиган бўлиб қолишган, улар ҳам кўрпадан оёқлари чиқиб кетмаслигини ўйлашади. Мен ҳам қизимни колхоз амалдорларининг ўғлига беришни истардим. Ахир бухгалтерлик ҳам касб, ҳам амал эмасми? Мен ана шундай фикрда эдим. Бухгалтер менинг у билан қуда бўлишга қарши эмаслигимни билиб, нон синдириш учун келди. Ўғли Университетнинг иқтисод факультетида ўқирди. Яхшигина, келишган, куёвинг борми деса дегудек, кўрганнинг ҳаваси келадиган йигит эди. Отаси мен билан қуда бўлмоқчи экану ўғли эса шаҳарда бир курсдошини кўз тагига олиб юрар экан. Бу замон ёшларининг кўнглини билиш қийинда.

- Ҳўш, кейин нима бўлди?

- Кейин билсам, менинг Шарифам ҳам бухгалтернинг ўғлини ёқтирмас экан. Бу куёвим армиядан қизимга хат ёзиб юраркан. Бундан биз беҳабар. Армиядан қайтиши биланоқ Шарифа билан гапни битта қилишибди. Аммо мен қизимнинг, бухгалтер ўғлининг гапини олмай тўйга ҳозирлик кўра бошладик. Бу орада Шарифа билан Шокарим ҳам ўз гапларини еб юришган экан. Бир куни Шокарим ҳарбий хизматдан келганлигини ва яна чўпонликни давом эттиришни, лекин аввал уйланмоқчи эканлигини айтиб, бу масалада директорнинг бош бўлишини унинг ёрдам беришини сўрабди.

«Кимга уйланмоқчисан», - сўрабди директор.

«Ҳа, мен Шарифани, Мадалининг қизини севардим, у билан хат ҳам ёзишиб юрардик, - дейди у.

- Уни унаштириб қўйишганку, бундан беҳабармисан, - сўрайди директор.

- Фотиҳа қилишганини биламан, лекин тўй қила олишмайди, ҳақлари йўқ. Қиз мени дейди, агар

ишонмасангиз идора кишиларидан бировни вакил қилиб юборинг, сўраб билишсин, - дейди. Директор ўша куннинг ўзидаёқ хотин-қизлар шўроси раиси билан икки-уч нафар қизларни Шарифанинг олдига юборди. Қизим вакилларга «бекорга овора бўлишмасин, Шокаримдан бошқага турмушга чиқмайман», деб жавоб берибди. Директор мен билан бухгалтерни ҳузурига чақириб, бу ишни зўрлик билан амалга ошириб бўлмаслигини айтиб насиҳат қилди-ю, кулиб-кулиб менга қаерда ва кимдандир эшитган латифани сўзлаб берди:

Бир Боғдод ҳалифаси қадим замонда надимлари билан суҳбатлашиб ўтирган экан. Шу вақтда унинг олдига бир ўртачаҳол эркак келибди.

- Хўш, нима ҳожатинг бор? - сўрабди халифа.

- Менинг ҳожатим шудирки, онангни менга хотинликка берасан, - дермиш у одам тўсатдан.

- Бу ғалати гап-ку, охир онам жуда қари, оғзида бирорта ҳам тиши йўқ, уни қандай хотин қиласан, - дебди халифа.

- Қари хотин ёш эркакни жуда ҳам яхши кўради, қадрига етади, бўлаверади, - деярниш у қуриб кеткур.

- Хайр, майли онамдан бориб сўраб кўрайчи, рози бўлармикан. Бу иш зўрлик билан бўлмайди. Зўрлик билан солинган иморат охири вайрон бўлур, - деб у кишини жўнатган экан.

Ёшми, қарими ҳар бир кишининг истагини ҳисобга олиш керак, кўрдингми, бу латифада инсон ихтиёри ўз қўлида эканлиги ва катталарни сабру тоқатли бўлишга чорлаш мазмуни бор, - деди директор.

Ундан сўнг мен билан бўлғуси қудамда ёшларга қулоқ солмасликдан бошқа иложимиз қолмаган эди.

Столларни безаб, стулларни қаторлаштириб, эркак аёллар иштирокида тўйни янгичасига ўтказдик. Қизим билан куёвимнинг турмуш қуриш қиссаси мана шундан иборат. Энг муҳими шундаки, икки ёш бир-бирини севади, турмушлари ёмон эмас. Яқин орада неварали бўламиз, тўй қиламиз, - деди Мадали ака хурсандчилик билан.

Ой шом еган эди. Хуфтондан кейин Варзи Боло томонда булутлар орасидан астагина кўринди. Атроф бирданига ёришиб кетди. Назаримда Чорбоқ худди сутга варқ бўлгандай эди. Азиз дўстим, тоғ оқшомларининг ўшал асло такрорланмас манзараларини сизга қандай тасвирлаб беришга ҳам ожизман. Қани энди биронта ёшроқ ҳамроҳим бўлсаю тунлари кўз юммай Ғаво дарёчасининг бутун атрофини айланиб чиқсам, баланд-баланд тоғлар бағригача бориб, дарё соҳилларида қадам ташлаб, асабларга ором берувчи ғул-ғуласига қулоқ солсам. Мадали ака бунақа тоғларда урушдан аввал ҳам, ундан кейин ҳам жуда кўп юрган, бу ерларнинг ҳар бир гўшаси, ҳар бир сўқмоғи унинг учун беш қўлдай аён эди, шу боис шу кишидан бу ишларга энди ҳавас ўти пасайган.

- Мен жуда чарчадим, отда тоғларда кўп юрдим, - деди у. Дарҳақиқат, касал қўйларни унинг олдига олиб келиш мумкин эмас. Мадали аканинг ўзи уларнинг олдига бориши керак. У мол духтури ҳамда чорва мудирини. Ҳар куни отга миниб неча километр йўл босади. Менинг касалларим ўзлари ҳузуримга келишади. Баширти дардлари оғир бўлиб юришга мадорлари етмаса гоҳо-гоҳо мен уларнинг чақириғига бораман. Ўша куни Мадали ака Варзаки Болодан қайтган эди. Мен унинг куёвини кўрган бўлсамда, аммо қизини танимасдим. Ўша томонларга бир бориш орзуси ҳам йўқ эмасди менда. У ерда бир чўпоннинг ўғли шол бўлиб ётарди.

- Менинг куёву қизимнинг чайлалари хув анави ой қўниб турган тоғ устида, - деди Мадали ака тоғ чўққисига ва унинг тепасида худди сирғадай осилиб турган ойга ишора қилиб. Сўнгра ётиб дам олиш учун чайлага кириб кетди.

Керосин чироқнинг шуъласи ой ёруғи олдида ип шолмасди. Бу ерда ҳавонинг бунчалар соф бўлиши ернинг денгиз сатҳидан анча юқори бўлганлигида эмас. Ой шу қадар ёритиб шуъла сочиб турардики, унинг нурида ҳатто китоб ўқиш, ҳат ёзиш ҳам мумкин эди. Чироқни ўчириб кўрпача

устига қўлтигим остига ёстиқ қўйганимча ўтирдим. Ҳаво салқин. Парранда-ю ҳашаротлар овози ва узоқ-яқинлардан келаётган чўпон итларининг аккиллашлари орасида тезоқар дарёнинг садоси қулоққа алоҳида чалиниб турарди. Ғамгин ўйлар оғушида эдим. Бу танҳоликда, кўнглим тўрт томонли роҳат қилиб айланишни истарди. Кошки энди бирор ажиб воқеа рўй берсаю, қалбимдаги ғаму андуҳлардан бутунлай қутилсам дея ўйлардим. Тўсатдан қаердандир аёлнинг ёқимли, шўх ва дилларни мафтун этувчи дилкаш, қўнғироқдек овози янграй бошлади. Ўша ёқимли овозга дилгир рубоб садоси ҳам жўр бўларди. Бутун жисмимни қулоқ қилиб қўшиқни тингларканман, бу кимнинг овози экан, - дея таажжубланиб ўзимга-ўзим савол берардим. Киши радиодан бирор қўшиқни эшитганида ким қуйлаяпти экан деб унинг ҳофизини билмоқчи бўлади. Мен қўшиқни диққат билан тингларканман, транзистор мурувватини бураб ўшал ажойиб мусиқани узоқ ва қисқа тўлқинлардан тугмоқчи бўлардим, аммо минг афсуслар бўлсинким, радиодан бу дилнавоз куй эмас, аксинча қандайдир сийқаси чиққан, нохуш бир куй тараларди. Овоз танишга ўхшарди-ю, аммо уни қаерда эшитганимни эслай олмасдим ва Чорборақда ана шундай ажойиб бир ёқимли овоздор хонанда яшайди деб асло ўйламаган эдим. Овоз гоҳо қалдирғочдек енгил парвоз қилиб юксакларда янграр ва гоҳо яна пасаяр, гоҳо эса бутунлай тиниб қоларди. Ширали, ёқимли овозга мафтун бўлдим, астагина ўрнимдан туриб ўша овоз келаётган томонга юра бошладим. Овоз борган сари баралла эшитила бошлади: Бу овоз Ширмоҳнинг уйдан келарди-ю, аммо мен бунга ишонмасдим. Мен учун буюк бир сир ошкор бўлганди. Бундан бир неча дақиқа муқаддам мен дилтанглиқдан бирор фавқулодда ҳодиса рўй беришини истаб тургандим. Ҳозир рўй бераётган воқеа эса мен ўйлагандан ҳам зиёдроқ эди. Бу магнитофонга ёзиб олиб кейин соғу саломат Душанбега боргач, ёру дўстларга қайта-қайта қўйиб эшиттиришга муносиб овоз эди. Зеро бу овоз фав-

қулодда дилрабою, дилкаш бўлиб, унга монандини ҳеч ерда эшитмаган эдим.

Мен яқин қариндошим Афғонистондан совға қилиб олиб келган Япониянинг «Сонье» магнитофонини тоғ қушларининг хушхон овозларини, дарё тўлқини садосини, шаршара ва бошқаларнинг ўзим билан бирга олиб келгандим ва у ҳозир чайлада эди. Минг афсуски, ҳозир бу овозни ёзиб олишнинг мавриди эмасди. Ширмоҳ уй ичида хона эшиги очик бўлиб, чироқ шуъласи пешайвонни ёритиб турарди. Мен яқинлашишим билан қўшиқ ҳам тинди. Мен ўғрилар каби оёқ учида аста-аста юриб уйнинг ўнг бурчагига яшириндим. Агар оёқ товушини сезса-ю, ташқарига чиқса, унда мен бу сеҳрли овозни эшитишдан ва бу уй асрорини билишдан маҳрум бўлардим. Мен бу сирли тунда унинг ким билан ўтириб бунчалар юксак кайфиятда эканлигини ва қўшиқ куйлашини билишни истардим. Наҳотки, у ўша ёқтирмаган эри билан шу қадар очилиб-сочилиб хурсандчилик қилиб қўшиқ куйлаётган бўлса! Буни мен аниқ билишни истардим. Уй бурчагидан яна қуловимга Ширмоҳнинг овози эшитилади: «Рубобни мана бундай тут, бармоқларингни бундай кўтар, онасининг жонгинаси, мана бундай черт пардани, мана бундай олгишу орасини шунчалар ўтказ, қўшиқни бурро, оҳангга мос қилиб куйла, куйлаган қўшиғинг ёки вазалинг мазмунини тингловчи яхши тушуна олсин, овозинг-чала-ярим чиқмасин, бир йигитга юз ҳунар ҳам кам. Фақатгина сигиру бузоқ, эчкию қўйлар кетидан юравериш билан бамаъни одам бўлмайсан, қўшиғу мусиқасиз ўзинг ҳам сигиру бузоқлар сингари бўлиб қоласан. Ҳар бир ҳунарни, айниқса мусиқани ёшлиқдан ўрганишади «онасининг жонгинаси» ва яна алла нималар дерди-ю, Хуррамни дарҳол унга жўр бўлишга ундар, аммо ўғлининг машқи ва зеҳни етарли эмаслигини кўриб ўзи бирданига завқу шавққа тўлиб юксак ҳиссиёт билан куйлай бошларди. Уй деразасига яқинлашиб парданинг бир четидан астагина қўрқуву ларзага тушиб эҳтиёткорлик билан ичкарига назар ташла-

дим. Сангак дераза ёнига тўшалган кўрпачада хуррак тортганича чўзилиб ётарди. Ширмоҳ Хуррамни қаршисига ўтиргизиб унга ашула дарси, нафосат ва балоғат дарсидан таълим берарди ва оламнинг илму райбидан баҳраманд бўлиш қобилиятига ҳамма ҳам эга эмаслигини ва ҳар қанча ёшлиқдан таълим берилса келажакда киши инсон бўлиб етишувида шунчалар фойдали эканлигини, менимча Ширмоҳ тушуниб етганди ва бунга қаноат ҳосил қилмай мусиқа илмидан ҳар қанча хабари бўлса уни Хуррамга ўргатишга интиларди. Мутаассифона мен шаҳарда яшаб «духтурман» деб юрсамда ўғилу қизимизни мусиқа мактабига бориш имконига эга эмасдим ва мену онаси ҳам уларга мусикадан таълим бериш қобилиятидан ҳам маҳрум эдик. Аммо мана бу аёл эса тоғлар бағрида бизлар шаҳарда муваффақ бўлмаган нарсани ўргатапти. Офарин, дедим ўзимча унга. У бошқа рубоидан яна бир байт ўқиди. Унинг ёқимли овозидан масту мустағриқ бўлиб, энди мен унинг фақат хуснигагина мубтало эмас, балки овозининг ҳам шайдоси бўлгандим. Ҳаяжонга тушиб қувончларим қалбимга сирмай бор овозим билан офарин айтиб унинг тингловчиси ҳам, офарин айтувчиси ҳам танҳо ўзим, духтур Мирзо, эканлигимни қарийб билдириб қўяёздим. Бу ерга келганимга бир ой бўлсада бирор машҳур, тирик ҳофиз ёки ҳофизанинг овозини эшитмаганимданми ёки уларни эшитавериб кўнглимга урганиданми, билмадим негадир бу ойдин сокин кечада таралаётган дилбар қўшиқ ўзининг бутунлай янгилиги, тоза ва мусаффо ҳавода садо бериши билан вужудимга роҳат бағишлаб мени бир янги олам қучовига олиб кирганди. Ширмоҳ ўзининг хонандалик маҳоратини намойиш қила олмаётган ўз қадр қимматининг ерга урилаётганидан, диёрнинг олис бир гўзал гўшасида ўтириб ёлғизликдан оху нола қилаётган ноёб халқ истеъдоди эди. У жамият орасида, унинг фаёл аъзоси бўлишига интиларди, аммо қалби кўр, ўзидан бошқа ҳеч нарсани кўрмайдиган, бир неча шахс унинг ўз муҳитидан четга чиқиши у ёқда

ҳатто янада узоқроққа одамлардан чет-
тортишга, очиқ қафас ичида сақлашга инти-
ди. Ширмоҳ кўшиқни ниҳоясига етказди-ю,
«Энди бўлди, онасининг жонгинаси ухла», деди ва
рубобни вилофга солиб, ўша мен эрталаб кўрган ва
ичида битта ўқи бўлган милтиқ ёнига илиб қўйди.
Мен бу дилбар овозни дераза ёнида тик туриб
саҳаргача тинглашга ҳам тайёр эдим. Вужудимни
қандайдир бир хуш кайфият чулғаб, «хайриятки,
Сангак рубобни унинг йўқлигида худди китобла-
рини оловга ёққанидек тошларга уриб синдирмаб-
ди», - деб кўнглимдан ўтказдим. Чайлага қайтган-
нимда Мадали ака аччиқланиб деди:

- Сенга нима бўлди, ўзи, нега ухламай дайдиб
юрибсан? Ширмоҳнинг ишқида уйқусузлик каса-
лига гирифтор бўлдингми? Нима жин урди? -
сўради уйқу аралаш.

Сафар каравотига чўзилиб дунёда қанча одам
бўлса, уларнинг тақдирлари, уларнинг феълу ат-
ворлари орзу ҳаваслари шу қадар хилма хилдир ва
улар яна бир-бирларидан кўзга кўринмас жиҳат-
лари билан фарқ қилишади, деган хулосага келдим.
Биринчиси мурод - мақсадига ҳамирдан қил суғурган-
дай осонгина эришади, ўзини бахтли деб билади:
ҳаётдан хурсанд, гўё осмондан юлдузни юлиб одам-
ларга совға қилиб бергандай бошқаларнинг дарди
аламидан беҳабар, бепарво юради. Иккинчиси эса
бир умр меҳнат қилиб, меҳнати самараси ила
кишиларни шоду мамнун этсада, гўё кишиларга
кам фойдаси теккандай умр бўйи ўз ишидан қано-
атланмай хижолат чекиб ўтади. Аммо ўзинг ҳаётдан
норизо ўз сўқмоғингни ва ниҳоят ўз йўлингни
тополмай бошинг қотиб турганида ўзгалар йўлингга
тўғаноқ бўлсалар бундан ортиқ азоб бўлмайди.

Шу аҳволда орадан бирор соат ўтган ҳам эдики,
ташқарида кимнингдир оёқ товушлари эшитилди
ва у чайладан ўн-ўн беш метрлар чамаси нарида
тўхтади. Бу бевақт, ярим кечада менинг олдимга
ким ҳам келаркан? Сангак ёки Зардак эмасмикан?
Фақатгина бу қариндошларгина Ширмоҳни рашқ
қилишиб қоронғи тунда мен билан ҳисоб-китобла-

рини баравар қилишга келиши мумкин. Ким бўлса ҳам икковида ҳам ов милтиғи бор. Бир ўқ билан ишинг баробар. Бу тоғ орасида суриштирмайдилар ҳам. Аммо ким бўлса ҳам, менинг чайлада ёлғиз эмаслигимни эҳтимол билмас. Мен билан кўпни кўрган, ақлли, тажрибали Мадали ака ётибди, қолаверса ўзим ҳам баъзи бир худбин, кишиларга тан берадиган эмасман. Башартики, яроқ билан келмаган бўлсаю, ишлатмаса. Агарчи мен Ширмоҳга ўзгача бир ҳавас билан қараб, кўзларим билан унинг лабларидан тотли, иссиқ-иссиқ бўсалар олиб, унинг дилларни жунбушга келтирувчи овозини ҳозиргина эшитиб қалбимда унга нисбатан эҳтиросларим уйғонган бўлсада, ҳар ҳолда уни эрига хиёнат қилиш йўлига тортганим йўқ. Фақат не боисдан эҳтимол соддалигимдан очиқ кўнгиллигимдан бўлса керакки, ўз қисматидан норози бўлган раҳмдиллик ҳам одамийлик нишонаси дейишадди, бу аёлга юрагим ачинади-ю, бас.

Сангак ўз ҳаёт йўлини Ширмоҳ билан боғлабди. Аммо милтиқни ўқлаб тайёрлаб ҳам қўйибди. Нечачча эрлар, аёллар кишанлар бандидан қўрқмай, ўз бахтларини излашади. Шу хаёллар билан чайлам орқасида эшитилган оёқ шарпасидан баданимга муррак тошиб кетди. Ўрнимдан туриб Ширмоҳнинг «Мирзо ҳой, Мирзо» - деган майин ва муסיқали овозини эшитдим.

- Ё тавба, ё тавба, бу ўнгимми ё тушим? Бу аёл мастми ё ҳушёр? Ҳушёр бўлса, эрим ўлдириб қўймасин деб унинг қўлидан қочиб келдимикин? Нима у ақлдан озганми? Севиб қолдимикин? Дунёда гўзаллар жуда кўп. Агар ҳамма ҳам гўзалларга хуштор бўлганида эди, бугун ҳар бир чиройли аёл ортидан неча ўнлаб йигитлар чопиб юрган бўларди. Мен бу аёлга ошиқ бўлганим йўқ. Ўзи мени излаб келибди, бу ақсизлик, гумроҳлик, деб кўнглимдан ўтказдим ва чайла пардасининг бир четини кўтариб яна бир бор чақирса Мадали ака уйғониб унинг ҳам, менинг ҳам сирим фош бўлиб қолмасин деб ҳавотирга тушиб шошиб ташқарига чиқдим. Зеро мен Ширмоҳга фаразим йўқлигини ҳеч қачон ис-

ботлай олмайману ана ўшанда кўрасиз Мадали аканинг менга насиҳат ўқишини. Одамга ақл раҳнамо эмасди. Мени ақл унинг қўлидан бирор томонга қочиб қутилишга чорласа, нафс унинг бағрига чорлайди. Бу ҳудди Зулайҳо бошига тушган фалокат, ҳатто ундан ҳам баттарроқ. Мен бўлсам Юсуф сингари пайғамбар эмасман, балки бир осию рўсиёҳу бандаи пирғуноҳ, қандай қилиб ўзимни ундан қутқарсам экан, тошбағирлик қилиб уни чайла эшиги олдидан ҳайдаб юбора олмайман. Ҳатто душманнинг ҳам сендан мадад сўраб эшигинга келса уни ҳайдамаслигинг керак. Урта ёшдагилар, ёши ўтганлар, иссиқ-совуқни бошидан ўтказган, донишманд мўйсафидлар ҳаммалари ёшликда уларга ақл эмас, балки қалб-кўнгил раҳнамо бўлганлигини яхши билишади. Мен ана шу хаёллар билан ўз олдимда турган фариштадай Ширмоҳни кўрдим. Агар сиз чиройли аёлларга диққат билан назар солсангиз, уларнинг баданлари ҳудди сайқал берилгандай жиловланиб, товланиб турганининг гувоҳи бўласиз. Улар ана шу нурлар жилоси билан эркаклар ўйини, эркаклар кўнглини куйдирадилар. Ширмоҳнинг юзлари, унинг қўллари ҳам худди ана шундай жиловланиб туради. Азиз дўстим, қасамёд қиламанки, агар парининг борлиги рост бўлса, у Ширмоҳ каби бўлиши керак. Ота боболаримиз сутдай ойдин кечаларда ана шундай ҳусндор, гўзал аёлларни кўришиб, ер юзида бу қадар гўзаллар бўлиши мумкин эмасдай хаёлларида афсонавий париларни тўқиб чиқишган. Булар Ширмоҳни ойдин кечалар кўришдан пайдо бўлган таассурот эди. Аёлларнинг эҳтироси уларнинг ақларидан устун туради, бу ҳақда ҳар биримиз китоблардан ўқиб, тажрибали, кўпни кўрган донишманд кексалардан эшитганмиз. Ҳозир эса ҳиссиёт ва журъат қудрати уйғунлашиб бу аёл вужудидаги кўрқув устидан ғолиб келиб уни мен томон келишига ундаганди. Нисбатан содда ва жоҳил Сангак маккор Зардакнинг маслаҳати билан уни ўтир деса ўтирадиган, тур деса турадиган даражага етказганди. Уларнинг амри фармонлари билан қадам босиб,

тақдирга тан бериб, муроса-ю мадора қилсада, аммо улар унинг юрагида ғайрат ўтини, ботиний пуртурён тўфонни ҳис этиб, пасайтира олмадилар чамаси, дил ишқини чак-чак қилиб, улар барчаси бир бўлиб тилини куйлашдан тўхтата олишмасди чоғи. У шавқ билан куйлар ва ҳунарини фарзандига ўргатарди, кўнгли истамаган эрни тарк қилиб, келибди. Мен унинг бундай бевақт, бемаврид келишидан чиндан ҳам қўрқиб кетдим. Эрли аёл билан бу ерда суҳбат қуриб ишқибозлик қилиш менинг ишим эмас. Ўғри кишиларнинг молларини ғорат қилсалар, тегишли жазо олишади. Аммо эри хотинни никоҳдан ўтгач, жамият ахлоқи уларнинг бегоналар билан алоқа қилишларини манъ этади, жамият аъзолари ошкора алоқа қилишни ахлоқсизлик деб билади. Бинобарин, эркак ёки аёл бегона эшикка ўғриликка боришганда, эшикларини бегоналарга ўғрилик йўли билан бағишलाшади. Қанчалар фасад ва қанчалар фисқу фужур ана шу ердан бошланмайди, дейсиз. Аммо хайриятки, ўз эрларидан яширин ҳолда аёлнинг бошқага кўнгли қўйгани ва эркакнинг ўз хотинидан пинҳона бошқа аёлга борганлиги учун қонун бирор жазо белгиланмаган, акс ҳолда бу йўлга кириб кетган аёлу эркакларни қайси ҳибсхоналар сиғдира оларди. Шу нуқтаи назардан биз агарчи бир-биримизнинг солимизга етишмаган бўлсақда Ширмоҳнинг ҳозирги қилмиши ҳам жазога маҳкум эди-ю, мен ҳам сутдек оқ эмасдим ва танбеҳсиз қолмасдим. Бир ғайратли ёки раҳбар фозил кишидан сўрабди: Халқ мендан норози бўлмай, узоқ вақт раҳбарлик қила олишим учун нима қилмоғим керак? Фозил киши дебди: «Иккита нафсинг бор, ҳар икковини тий». Биринчидан кишилар ҳақидан ҳазар қил, иккинчидан бегона қизу аёлларга ёмон кўз билан қарама. Бу ҳикматни кўплар билишади. Аммо билиш бошқа-ю, унга амал қилиш бошқа. Бу икки нафсига эрк бериб, кишиларга хусусан жамиятга зарар келтириб охири вой бўлган қанчадан-қанча кордону раҳбарларни кўрмаганмиз.

- Юр, чайлангдан четроқ борайлик. Яна шери-

гинг овозимизни эшитиб уйғониб қолмасин, - деб қулоғимга пичирлади ва худди фармон бераётгандек ўзи йўл бошлади. Биламан, унинг кетидан боришим гуноҳ, лекин не илож бораман. Илоҳо менга инсоф берсину, нафсимни тияй.

Чайланинг ўнг томони қалин бутазор. Унинг ўртасида тикану тошлардан холи бўлган алоҳида-алоҳида кўм-кўк майсазорлар мавжуд. Кундузлари Ширмоҳнинг ўғилчаси Хуррам йўловчи чўпон болалари ва амакисининг ўғли билан ана шу майсазорларда сайр қилиб, думбалоқ ошиб, қўзичоқлардек ирғашлаб, чопқиллаб, ўйнаб юради. Бир гал мен ҳам уларга қўшилгандим. Қўлларимни ерга тираганча икки оёғимни осмонга кўтариб юрмоқчи бўлдим, аммо қанча уринмайин юролмасдан орқамга йиқилиб, болаларнинг кулгуларига сабабчи бўлгандим ва ҳар бир иш ўз вақтида қилиниши кераклигини эслаб ўз юмушларим пайдан бўлгандим. Ширмоҳ мени ҳозир ана шу бутазор ёнидаги майдончага эргаштириб бормоқда. Мен сеҳрлаб жоду қилиб олганми ёки ўзим унга боғланиб қолганимни билмасдим, тилларим лол, бирор сўз айтолмасдан болалардек итоаткорлик билан унинг кетидан борардим, гўё у мени кўринмас олтин занжир билан боғлаб олгандай эди. Нима дейишни ҳам, нима қилишни ҳам билмасдим. У тарафда бизни тақиб қиладиган бирор киши ҳам йўқ эди ва у икки қариндош агар бизнинг орқамиздан келсаларда, тонг отгунча қорамизни ҳам топиша олишмасди ва ўзимиз қўлга тушишдан олдин манзилимизга яширин етиб олган бўлардик.

- Мана шу ерга ўтирайлик, - деди у бутазор ичида майдончага ишора қилиб. Ой атрофни сутдек ёритиб турарди. Кафтаргардон чўққисидаги қорлар ҳали ҳозир бу чўққини кимнинг номига қўйилганлигини билмайман. Бу энг баланд чўққининг бир туркуми ва ундан ҳам юқоридан бошланадиган Хингоб дарёсининг ой нурида кумушдай товланиб кўзга ўзгача ташланиб турарди. Фақатгина тоғлар ва дарахтлар ой тушмаган шуъласи тушган жойларгина қоронғу ва ваҳимали кўринарди. Тоғнинг

шимолий қисми чунонам равшан эдики, ҳатто унинг тепаларида ўт ўсган харсанглarning санашингиз ҳам мумкин эди. Осмон булутсиз, ой нурсиз юдузлар жилосини ўз шуъласига ярақ этганди. - У киши қаерда? У ухляптими? - сўрадим астагина гўё менинг саволларим тошлар сатҳига ёзиб олинаётгандай ёки буталар орасидан ўтиб Сангакнинг қулоғига бориб етаётгандай. - Сангак ухляпти, узоқ йўлга отда бориб келиб чарчабди, унинг устига уйқу дорисини кўпроқ бердим, тонггача бош кўтармайди. - Уйқу дорини қаердан олдинг? - Ҳаяжонла сўрадим. - Ишинг бўлмасин. Бир пайтлар уйқусизлик касаллигига дучор бўлганимда духтур тавсияси билан Сангакнинг ўзи олиб келганди қайси духтур тавсияси билан? - Ахир духтур бир сен эмассанку, ким эканлигини сенга нима аҳамияти бор. Улар кўп келишарди, шаҳардан келишарди. - Сен унга дори бериб ухлатган бўлсанг дорини кўпроқ бериб абадий ухлатиб қўйишинг ҳам мумкин, аммо бу қилмишинг жиноят, бунинг учун жавоб берасан, - дедим. У менга «қишлоққа борсанг кутубхонага кирсанг бирор эркак билан ушласам, отаман» деб зўравонлик қилиб милтиққа ўқ жойлаб қўйса, менинг йўқлигимда китобларимни ёқса, мени жамиятдан маҳрум қилса, бу жиноят эмасу, мен уни дори бериб қаттиқ ухлатиб қўйиб сенинг олдингга келсам бу жиноятми? э, қўй, - деди Ширмоҳ норозилик оҳангида, ранжигандай. Аммо мен унинг гапларига ишонмасдим. Зеро у нозунуз билан гўё ҳазил қилаётгандай гапирарди. Лекин яна ким билади дейсиз. Инсон мураккаб нарса, уни тушуниш юят қийин. У хоҳ эркак хоҳ аёл бўлсин қўлидан кўп иш келади. Менинг билишимча афтидан Сангак унинг жонига текканга ўхшайди. Дорини миқдоридан кўпроқ берган бўлса-ю, тўсатдан у ўлиб қолса бутун чорбоғ, Чормаззак аҳли мени Ширмоҳ билан тил бириктириб уни абадий уйқуга кетишга мажбур қилишган деб ўйлашлари мумкин. Қўқрқма, унинг ўзи шундай одати бор, чарчаб келиб уйқуга ташласа, қуёш чиқмагунча ўрнидан турмайди. Уйқуси тошдай қаттиқ, - тинчлантиради

мени. Биринчидан, кишига, Ҳусан духтурга гапни айтиш керак, қолаверса, бу масалада ҳазиллашиш ярамайди. Мен тўғри гапни эшитишга одатланганман. Сен нима десанг, ишонаман. Масалан, сен Зардак эрим билан Фармга кетди дединг. Аммо мен уйимдан чиқиб чайламга келсам, у Мадали ака билан шахмат ўйнаб ўтирибди. Биз иккаламиз уйингда суҳбатлашиб ўтирганимизда у кириб қолиб кўнглига ёмон гаплар келиб эринг билан тил бириктириб орада жанжал чиқармасин деб уни Мадали ака шахмат ўйнашга мажбур қилибди. Мен чайлага қайтгач, у сенинг уйингга қараб кетди.

- Ҳа, гапларингда жон бор, бу ҳийлагар қаллоб Сангак оддида бирга бораман, деганди. Лекин йўлдан қайтибди. Нега бирга бормадинг? десам, оёғим тортмади деди. Зардакнинг иши шу - Сангак бўлмаса, бирон баҳона билан Чорбарақдан нари кетмайди. Мен ёлгон гапирмагандим. Сендан кейин келиб бир зум лақиллаб ўтирди-ю кетди. Ҳар куни мени бир бор кўриб гап сотиб кетмаса, кўнгли жойига тушмайди. Сен Ширмоҳ мени бу нокасларнинг кўлига тутқазиб бирор можарони чиқармоқчи деб ўйлама. Бошим кетса ҳам, сени ҳимоя қиламан - деди-ю, кулиб менга янада яқинроқ ўтирди. Журъат қилиб менинг чайламга, мен ёлғиз эмасдим ва ундан кейин ҳам мени бу ерга етаклаб келгунга қадар у бўлажак суҳбатимиз ҳақида кўп бош қотирган, деган фикрга келдим. У мендан ярим метрлар чамаси нарида, рўпарамда ўтирибди-ю, жингалак сочларимни ипакдай мулойим, момик қўллари билан силаб, меҳрибонлик қиларди. Мен бошимни орқароқ тортаман, ўзимни тутаман. Аммо у ўзини бутунлай менинг ихтиёримга топширганди. Мен ҳам тирик одамман ва шахвоний ҳисларга эгаман, ўз хотинимдан узоқда, бундайин дилкашу дилрабо обу ҳаводай, ширин тотли ва сулув гўзал табиат кучоғида тобланганман, лекин у шу тундан бошлаб менинг бўйнимга осилиб олса, охири нима бўлади. Мен ҳам унга ўрганиб қолсам, сўнг қандай қиламан? Мен ўз хислатимни яхши биламан: Бирон дўстимга андаккина ёлгон гапирсам ёки бирон йўл

билан ўз хизматимни адо қилмаган бўлсам, қилмишимдан норози бўлиб, қийналиб юраман. Агар мен Ширмоҳдан бир бор дил ташналигимни қондирсам, иккидан бири ёки ўз оилам бола чақаларим баҳридан ўтиб у билан бирга яшашим ёки яйловга бориб унга хиёнат қилганимни ва Ширмоҳни ҳам алдаганимни очиқ ойдин тан олишим керак. Мумкин бу соддалимдиру ҳеч ким менга ишонмас. Эру хотиннинг бир-бирига хиёнат қилишлари баъзи кишилар орасида одат тусига кирган. Бизнинг замонамизда менинг бу гапларим, эҳтимол уларнинг назарига аҳмоқона туюлар: «Ҳалвонинг ози ширин», - дейишади, аммо хом сут эмган банда ҳалвонинг озига ҳамиша ҳам қаноат қилавермайди. Мен бу тоза ва покиза лўқмани бир бор татигач, мен бу сабру қаноатни қўлдан бой бераман, кўнглим яна унга томон интилаверади. Бинобарин, мен хаёлимда юзимни унинг ширмон кулчадек қипқизил юзларига, бўйнимни чиройли бўйнига суртар, юзларидан, лабларидан тотли бўлсалар олардим. Қўлларим нозик белларини кучар, иссиқ ва мулойим қўллари тоқатим тоқ қилиб танасини оғушимга тортардим. Ширмоҳ ҳам бунга жавобан мени ўз бағрига тортиб ҳису-ҳаяжон билан тўлғонарди, нолалар қиларди. Ва бу қувонч онлари эди, гўё бу бир соатлик кайфият унга бир умрлик саодат бағишлагандай эди. Сиз буларнинг барчасани рост деб ўйлайсиз, аммо менинг ва унинг барча фикрларим хаёлда, хаёлий эди. Мен эса бу хаёлу эҳтиросларни нақд деб билардим.

- Мен сен каби йигитни севиб, унга жонимни садақа қилиш турмуш қуриш учун яна бир карра ўн саккиз ёшга қайтишни истардим. Нега севмай турмуш қурдим. Менинг қизлигим Сангакка беҳудага кетганди. Агар отам бўлганида ажабмаски менинг гапларимга қулоқ тутарди. Акам бошимга сув қуйди. Қалин олиб мана шу эркакка мени мол каби сотди-ю, олган қалин эвазига ўғлини уйлантириб олди. - Биламан, бу гапларимни сендан эшитган эдим, - дедим. - Мен, бу гапларимни юз карра бўлса ҳам айтиб, юрагимни ёзиб бўшатиб

ҳасрат қилишни истайман. - Шу гапларимни айтиш сенга ёқса айтавер. Лекин менга айтчи, ҳар гал «Москвич» миниб Миендеҳга ўтадиган киши сенинг аканг эмасми? Мадали ака уни менга магазин мудури эканлигини айтди. У анча бойга ўхшайди. Бу олис Чормағзақда фақатгина унинг машинаси бор. Бундай тоғ йўллари учун енгил машина ҳайф. От бошқа гап, - дедим мен қайси мавзуда гапиришни билмай.

Акам гўё мени Сангақдан ажратиб олиб, бир муаллимга бермоқчи бўлибди. Муаллимнинг уч фарзанди бор. Муаллим кутубхонадан тез-тез китоб олиб турарди. Ўқиган китоблари ҳақида менга гапириб берарди. Ўша киши сабаб бўлди-ю, мен китобга меҳр қўйдим. Муаллим менга жуда меҳрибон эди. Баъзи бир талабалар билан бирга совхозга ёрдам бериш учун ўт ўришга боришарди. Муаллим мендан ўн беш ёш катта эди. Дастурхон атрофида ўқитувчилар билан бирга ўтирган бўлсам чойни қуйиб аввал менга узатарди. Нон-у гўштнинг дилкаш бурдаларини ҳам менинг олдимга қўярди. Унинг бу рафтори бошқа эркақларга ёқмасди. Муаллим ҳамиша менинг ёнимда ўтирарди. Таътил кунларининг бирида яна ўқувчиларни ўт ўришга олиб чиқдик. Муаллимлар ичишди, менга ҳам вино қуйишди. Мен стаканга лабимни теккиздиму, муаллимнинг олдига қўйдим. - Сенинг лабларинг теккан стакандан мен вино у ёқда турсин ҳатто захар бўлса ҳам ичаман, Ширмоҳ бизнинг орамизда якка-ю ягона, - дедию, ичиб юборди. Албатта бу гапларни у ҳазиллашиб айтарди. Шундан кейин бизлар ҳақимизда турлича ёлгон миш-мишлар тарқалди. Сени Сангақдан ажратиб оламану ўша муаллимга бераман, сен Сангақни аввалдан севмасдинг, муаллимнинг пули моли кўп, - деди акам.

- У мендан шунча ёш катта, учта фарзанди бор. Агар Сангақдан ажралсам ўзим тенгимни излаб топаман. Бу гал ўз ихтиёримга қўйсанг, - дедим. Тўсатдан акам машина олмоқчи бўлиб қолди. Сангақдан қарз олди, Зардақдан пул кўтариб, ана шу машинасини Фармдан топиб келди. Сангақ райони

ариза ёзиб гўёки уйимизни бузмоқчи бўлди, деб муаллимни айбдор қилди. Муаллимни муҳокама қилишди ва уни бошқа бир узоқ мактабга ҳайдашди. Ҳаммадан билимдонроқ, китобга меҳр қўйган ва бошқалардан яхшироқ дарс ўтадиган, адабиётни аъло даражада биладиган ўқитувчи ҳар куни ўн километрга отда бориб бир синфдаги ўн талабага дарс бериб келарди. Кейин Сангак мени бу томонга кўчириб келди.

Ширмоҳнинг гапларидан вужудим ларзага келди. Муаллим билан Ширмоҳ ўртасида бирон гап бўлганми, йўқми бу билан ишим йўқ, аммо Ширмоҳнинг ҳуснига рашқ қилиб уни бадном қилишган бўлса, ҳеч ажабланадиган жойи йўқ. Агар бу сафар бизнинг ёлғиз ўтириб, ёки унинг менга дил дардини айтганини сезиб қолишса борми. У пайтда яна каттароқ фожиа рўй бериши мумкин.

- Аканг сени Сангакка икки марта сотибди-да?

- Бу гапинг рост, - деди Ширмоҳ. Унга сенинг пулинг керак эмас. У кимдан олишни ўзи яхши билади. Агар истасанг, сени ўзим сотиб оламан. Духтурлик ҳунарингнинг ўзи дунёга арзийди. Фақат гапларимга рози бўлсанг бас!

- Мени сотиб олиш учун пулинг борми?

- Ўзим ҳеч нарсага арзимаيمانми?

- Сен бебаҳосан, - дедим.

- Бебаҳо бўлсам, ўз қимматимга сотиб оламан.

- Сотиб олишинг шарт эмас. Мен сенинг хизматингга бир умр тайёрман, - дедим аёлнинг гапларига мафтун бўлиб. - Отанг қаерда эди? Нега сенинг Сангакка турмушга чиқишингга рози бўлди, ёки...?

- У оламдан ўтганида мен ўн-ўн икки ёшда эдим. Ана шу тоғдан ўтин олиб келди-ю, - деди у рўпарасидаги тоққа ишора қилиб, ерга ўтириб оёғини игна билан қовлай бошлади. «Оёғимга тикан кирди, қачғиқ оғрияпти», - дердию, кавлашда давом этарди. Унга раҳмим келарди. «Ота, қани кўрсатчи қаери оғрияпти», - сўрадим оёғининг кафтларига тикилиб. «Мана бу ери, отасининг жонгинаси, мана бу ери», - деб игна тикқан жойини кўрсатди. Оёғи бир оз шишиди. Бир неча кундан кейин эса тизза-

самимий эди» деган фикр пайдо бўлди. Чамаси, Сангак ёки Зардак унга менинг ҳақимда қандайдир ноҳўя гапларни айтганга ўхшайди. Агар унинг мен тўғримадаги фикрини чалғитишиб кўнглида губор ҳосил қилишган бўлса, бу уларнинг виждонига ҳавола, нима ҳам дердим. Туробов дастурхон бошига ўтириб Мунибуллога машиналардаги нозу неъматлардан олиб келишини буюрди.

- Мен билан сен ҳузур қилиб бир дам олайлик, икки-уч кундан кейин қайтиб кетиб у ерда ёнбошлаб яхшигина дам ололмадик деб афсусланмайлик. Бу йил бу ерга яна келишимиз гумон, деди у.

Мунибулло машинадан мис косада помидор, саримсоқ пиёз, бодринг, қалампир олиб келиб бир шиша билан дастурхонга қўйди.

- Оч, қуй, - буюрди Туробов.

Мунибулло шисани очиб, икки пиёла оз-оздан куйиб, бирини Мадали акага, иккинчисини эса Туробовга узатди.

- Менга бир қултуми ҳам зарар қилади, ёш ҳам кетиб қолди. Ҳофиз, кексайгач, майхонадан узоқроқ бўл, - дебди шоир ўзига. Бир ютум ичсам кун бўйи лапж бўлиб юраман, - деди Мадали ака.

Менинг бу ерга келганимга бир неча кун бўлсада, Мадали ака ҳам ичимликнинг бирон хили тўғрисида асло оғиз очмаганди. Ҳатто қаттиқ ёмғир ёғиб ругубат ва намдан тери-ю устухонлар зирқираганда ҳам у ҳеч қачон Ширмоҳнинг акасининг магазинида томоқни хўллайдиган дори бор, унинг камгинаси ҳам ваппи узоқлаштириб кўнглини хушлайди, ундан озгина ичгач, одам ўзини бардам ҳис қилади, демаган эди. Мен эса бу нарса билан ўртоқлашмагандим. Зеро, отам асли деҳқон фарзанди. У оддий муаллимликдан давлат идорасининг масъул ходими даражасига кўтарилганди. Аммо бу вазифада уни узоқ ушлаб туришмади. Янги жойда унга хушомад қилувчилар кўпайиб кетиб улар билан ҳар куни оз-оздан томоғни хўллаб турарди. Бепул бўлса одам ҳалоҳил захридан ҳам қайтмайди, дейди халқ. Ана шу ҳалоҳил захри охири ўз кучини кўрсатди. Шу сабаб бўлди-ю отам билан

- Зардак Россия томонларга боради, дедишгиз. Сангакни бирга олиб бормайдими?

- Сангакнинг бир дунёга арзийдиган Ширмоҳи бор. Уни на ерга, на осмонга қўйишга ишонмай, шу ерда пойлагани - пойлагану, Ширмоҳни сен кабиларга ташлаб Россияга кетишга кўнгли бўлмайди. Энди тушундингми? Гапга солаверма, уйқум келяпти. Терговчига ўхшаб гап ковлаштирасан, бошқа ёнига ағдарилди-ю, Мадали ака ҳуррак тортишга киришди.

Эрталаб қуёш билан бирга уйғондим. Ҳар кунги одатимга кўра аввал сув иситиб соқол олдим. Кейин чой дамлаб чойнакнинг устини сочиқ билан ёпиб қўйдим. Нонушта учун фақатгина куруқ мева ва конфетимиз бор эди, холос. Нонни ўтказиш учун кўнгли бир коса янги қатиқ ёки суту қаймоқ истарди. Ширмоҳнинг уйида унисидан ҳам, бунисидан ҳам бор. Аммо Сангак бизга беришга йўл қўймайди. Ширмоҳ эса ҳар куни, айниқса, эрталаб бериб юбора олмайди.

Мадали ака уйқудан туриб ташқарига чиқди-ю, обу-ҳавони мақтаб кетди:

- Жуда яхши, айти Варзи Болога борадиган ҳаво бўлибди-да, - деди у. Сўнгра юз-қўллариини юшиб келди. Биргалашиб чой ичдик. Энди қуёш нури қорли чўққиларда ўйнади. Ҳаво иссиқ, қўйлакчан ҳам баданни чиниқтириб, роҳат қилиб юриш мумкин эди.

- Агар бир коса сут ёки қатиқ бўлса, борми кўнглидагидай бўларди-да, - дедим Мадали акага.

- Ўртоғинг Хуррамни чақир олиб кела қолсин. Сенинг баҳонанг билан биз ҳам фойдаланиб қолардик, - киноя қилди у.

Ахир, шолининг баҳонаси билан курмак сув ичида-ку. Шу чов сўқмоқда Туробов, Мунибулло ва Зардак кўринди. Зардак бир муддатдан кейин улардан айрилиб укасининг уйи томон бурилди. Биз ўтирган жойдан чор атроф айниқса, Ширмоҳ оиласининг бутун хатти-ҳаракати ҳаммаси қафтдай кўришиб турарди. Менда «Туробовнинг менга нисбатан оқшомги муносабати ҳозиргига нисбатан

бежиз айтмаганларку. Сангакни ўрмончи қилган ҳам шу Туробов. Эҳтимол, қаттиқ дўст бўлганлик-лари сабаби ана шундандир, - деди Мадали ака ва бир зумдан кейин қўшиб қўйди:

- Сенга ўхшаб у бигга духтурлик маошига кўз тикиб, ой тугабини кутиб ўтирмайди.

- Ўзингиз-чи? Сизда ҳам маошдан бошқа четдан келадиган бирор нарса йўқ-ку? - сўрадим ҳазиллашиб.

- Нега? Бир неча қўйим бор. Тогма-тоғ нега кезиб юрибман. Лекин ҳалигача бирон бир чўпондан тилим қисик эмас. Ўша бир неча қўйим қизимнинг қўлида, биласанми, уларнинг қаерга чайла қурганини? Эргага борсак, кўрасан, - очиқ ойдин деди у.

- Сангак яхши овчими? - дея сўрадим, чунки мен ҳам ёшлигимдан бу ишга ҳавасим катта эди-ю, аммо балиқдан бошқа жониворларни овлаш учун менда шерик ҳам, шароит ҳам йўқ эди. Агар булар мени ҳам бирга овга олиб боришганда ҳечқиси йўқ эди, ахир бир кун минг кун эмас-ку. Лекин булар мени шерик қилишни исташмади, қолаверса, менинг таъбим ҳам уларни кўтармасди. Менимча, ваҳший ва йиртқич ҳайвонларни овлаш мардлар иши бўлиб, бунинг ўзига хос завқ-шавқи ҳам хавфи ҳам бор. Лекин бу ишда менга ким бош бўла олади. Мадали аканинг овга ҳафсаласи йўқ. Бу борада унинг ақидаси ҳам ўзгача. Агар ана шу уч нафар мен билан дўстлашиб менга эътибор қаратишганда ва овга бирга олиб боришганида ва ақалли қандай ов қилишларини томоша қилганимда эди. Менинг фикримча, бу одамлар учун каклик ёки оху гўшларидан кабоб ейишнинг аҳамияти йўқ, бу жониворларнинг гўштисиз ҳам уларнинг ҳаёти яхши ўтади. Улар учун овнинг кишиларга бағишлайдиган завқ-шавқи, кайфу сафоси, унутилмас ҳаяжонли дамлари аҳамиятли.

- Зардакнинг овга у қадар иштиёқи йўқ. Туробов Сангакни бирга олиб боради. Ўзи ҳам зўр овчи-ю, аммо маккор. Ўзини беҳудага ҳар томонга уравермайди. Туробов ҳақида гап кетган бир неча кун давомида Мадали ака унинг тўғрисида бир мартагина ҳурматсиз гап айтганди.

ландлиги сезилиб турарди. Улар учун бизнинг чай-ламизда ётиш учун жой йўқ эди. Мен улар қаерда тунашар экан деб ташвишда эдим. Ташқари эса совуқ. Саҳаргача табнам тушиб, ивитиб юборади. Ўтлар устидаги шудринглар қуёш найза бўйи кўтарилганидан кейингина йўқолади.

Каравотни қасирлатиб у ёқдан бу ёққа ағдарилдим у Мадали акадан сўрадим:

- Уйқунгиз келмаяптими?

- Ўтган кеча яхшигина ухлаган эканман, - деди у.

- Ака-укаларнинг Туробов билан қандай ошноликлари бор?

- Туробов уларнинг отаси билан қалин эди. Оталари овнинг пири эди. Айиқ, тўнғиз ҳаммадан кўпроқ оҳу ва каклик овларди. Улар Сангакни ёшлигидан овга бирга олиб бориб ўрғатишганди. Отаси ўта меҳмоннавоз киши бўлган. Бу тоғда ундай кўнгли, қўли очиқ дастурхони тўкин-сочин киши топилмасди. Бу қишлоқларда ҳозир ҳам унга ўхшаш киши йўқ, десам муболаға эмас. Тўғри, Зардак ҳам меҳмондўст, аммо сендан икки танга унадиган бўлса меҳмондорчилик қилади, бўлмаса йўқ. Мана мен билан сенинг шу ерга келганимизга бир ойдан ошибди-ю, ҳали бир пиёла совуқ чойини ичмабмиз. Сангак эса хотинини қизганиб уйига меҳмон чақирмайди. Ахир мана сенинг ўзинг ҳам бир кўришдаёқ Ширмоҳга хуштор бўлиб турибсанку. Агар Сангакнинг ўрнида мен бўлганимда ҳам бу аёлни ҳеч ким кўрмасин деб етти қават парда ортида сақлардим, - деди Мадали ака.

- Ҳазилни қўйинг-у, бир саволимга жавоб беринг. Туробовнинг буларга қайси жиҳатдан ошнолиги бор? Тушундим, оталари билан қадрдон экан. Уларнинг ўзларига қандай муносабати бор?

- Зардак совхоз ҳисобидан бир йил - ўн икки ой маош олади. Бу ишга ҳам уни Туробов жойлаштирган, ҳимоя қилади. Биласанми беш ойгина ишлайди, холос. Унинг устига иши ҳам қийин эмас. Аммо йил бўйи маош олади. Рамаларда қўйлари бор. Ҳар йили Россиянинг узоқ шаҳарларига бориб томоша қилиб келади. Бели бақувват. Бир-бирларига фойдалари тегиб туради, ахир қўл - қўлни ювади деб

- Ўғли-ю, келини келиб уни кўмишиб, оналарини бирга олиб кетишди. Уйи бўш, ўрнига одам йўқ эди, мен ҳужжатларимни тўғрилаб топшириб келдим.

- Мен у раҳматининг уйига борганман. Уйининг эшигигача машина ҳам боради. Асал билан зиёфат қилганди. Бир йигирма яшикча асали бор. Яхшигина асалчи ҳам эди. Асалари яшиқларини нима қилди? - сўради Туробов қандайдир хаёлга бориб.

- Ўн яшик асаларини сотиб олдим, тўрт-беш яшигини ўғли Фармга олиб кетди. - Яна Сангаkning ўзи жавоб берди.

- Жойи жаннатда бўлсин, яхши одам эди. Қўларини юзига суртиб дуо қилди Туробов, бошқалар ҳам унга қўшилишди.

- Хотининг бу ишинга розими? - яна сўради у. Менинг олдимда Туробовнинг унинг хотини ҳақида гап очиши ака-укаларга у қадар ёқмади.

- Рози бўлмай нима қиларди? Қаерга боради? Ёки менинг гапимдан чиқмай, қаерга десам боради ёки бир ўқ билан... Учинчи йўл йўқ, - деди Сангак баланддан келиб.

- Юрагини иш ўқи билан ур. Милтиқ ўқи билан эмас. Бир ишга қўл урмай туриб олдиндан новора чалма. Подадан олдин чанг чиқарма, деган мақолни эшитганмисан? Агар хотин эрни севса, эри қаерга деса бораверади, - тузатди уни Туробов.

- Борадиган жойи йўқ, тақдирга тан бериши керак. Акасининг уйига борса ўша заҳоти калипини тўғрилаб қўяди. Супасининг четига ўғирмай қайтиб келади, - қўшиб қўйди Зардак.

- Кўчиш бўлса, ҳеч гап эмас. Мана машина, мана Мунибулло, тўрт-беш киши бўлиб бир зумда юкингни ортамыз. Варзи Болодан қайтгач уй тўйи қилиб кетамиз, розимисан? - сўради нуқта қўйиб Туробов.

Ака-ука Сангаку Зардак бошқа гапирмай жим қолишди. Афтидан улар бу бевақт тунда машинада кимлар келганлигини билишиб кейин кўчиш учун машина сўрамоқчи бўлиб келгандилар. Зардак меҳмонларни уйига бошлаб кетди. Ака-укалар олдида Туробовнинг ҳурмати эътибори анча ба-

масмиш-а? Сенинг ишинг бор экан деб кун бўйи бу ерда ёнбошлаб ётайми? Вақтим зиқ, икки кундан кейин қайтаман, тушундишимми? Мен бир томоша қилиб кўнгил кашлигимни чиқариб кетайлик десам, бу кишининг ишлари бор эмиш. Иш бўри эмас, ўрмонга қочиб кетмайди. Ўрмонларинг жойида туради, йўқлигингда уларни ҳеч ким кўтариб кетмайди, - деди Туробов Сангакка жиддий буйруқ оҳангида.

- Сангак касбини ўзгартирди, энди у ўрмончи эмас, юкларини боғлаб тайёрлаб қўйди. Эртага бу ердан кўчади. Сиз, аввал, гапнинг тагини сўраш Нақиб ака, - Зардак масалага аниқлик киритди.

- Кўчади? Нега? Қасрга кўчади? Қизиқ-а? Бу ердан у ерга, у ердан бу ерга кўчганинг кўчган, нима, сенинг бундан бошқа ишинг йўқми? Яна қандай ишга ўтдинг? - сўради Нақиб Туробов.

Мен Сангакнинг қайси бир ишга ўтмоқчи бўлиб районга борганини, қасрга нима сабабдан кўчишини ҳам эшитган эдим. Туробов, албатта, бу ишлардан беҳабар эди. Кечқурун қоронғу тушиши билан Зардакнинг Ширмоҳнинг уйига тез-тез кириб чиқишини кўриб кўнглимга баъзи бир тахминлар ҳам келганди. Маълум бўлишича, у укасининг кўчларини боғлашга ёрдам бераётган экан. Зардак, ҳатто укасининг ўша томонга кўчишидан хурсанд ҳам эди. Сангак Туробовнинг саволига жавоб бермай жим ўтирарди. Унинг ўрнига Зардак жавоб берди:

- Бу яхши иш топди. Иши сув ўлчади. Ҳар кун дарё сувининг меъёрини ўлчаб, ҳафтада бир марта Тавилдарага ахборот олиб боради. Юқорида, дарёнинг икки шаҳобчаси бирлашадиган ерда сув ўлчайдиган асбоб бор. Ўша ерда битта уй ҳам бор. Кўчиб бориб хотиржам бўлса, кейин Варзи Болога бораверади.

- У ерда бир рус мўйсафиди кампири билан яшарди. Айтган уйингиз ўша русники эди. У қасрга кетди? - сўради Туробов.

- Мўйсафид икки ой бурун вафот этди, икки ака-ука бараварига жавоб берди. Кейин гапни Сангакнинг ўзи давом эттирди:

Варзи Болога борамиз. Шоқосимнинг ўғли қаттиқ касал. Ўзи келиб духтурни олиб кетмоқчи эди, келмади. Бирон гап бўлдимикан деб хавотирдаман. Бундан ташқари, уч-тўрт кундан буён Шарифани ҳам кўрганам йўқ, касални кўриб, бир кеча уларнинг чайлаларида туриб келамиз. Мадали ака бизнинг эртанги режаларимизни уларга маълум қилди.

- Касални кўрамиз, эшитишимча, у бир ерда туролмай ётармиш, бу ерда даволашнинг иложи бўлмаса, вертолёт чақирамиз, келиб олиб кетади. Инсон саломатлиги йўлида давлат ҳамма шароитларни муҳайё қилган, - қўшимча қилдим Мадали аканинг гапига.

- Зардакни укаси билан шу ерда деб эшитдим. Сангак уйидамикан?

- Айтгандай у ишлар учун Сангак керак-а?

- У тажрибали овчи, муқомбирлик билан қошу кўзларини учириб, - деди Мадали ака.

- Эру хотиннинг муносабати қандай? - бошқа томондан келиб сўради Туробов.

- Мен билмасам. Худди сичқоғу мушукдай яшашиди, - жавоб берди Мадали ака. Шу пайт қоронғулик ичида омбор томондан икки кишининг гавдаси кўринди. Улар ўша ака-укалар бўлиб, чайла томон келишарди. Афтидан машинада ким, нима олиб келганлигини билишмоқчи эди. Ё келганлардан хабари йўғу, мен билан Мадали акада ишлари бордир балки, ҳар ҳолда бизга яқинлашиб салом беришди.

- Номини айтсанг, қулоғи кўринади, - деди Туробов уларни пешвоз олиб. Даврадагилар биринкетин ўринларидан туриб ҳол-аҳвол сўрашди. Маълум бўлишича, бу қадрдон дўстлар бир йилдан буён бир-бирларини кўришмаган эканлар.

- Тайинлаган нарсани олиб келдим. Эртага биз билан бирга Варзи Болога борасан, - деди қатъий оҳангда Туробов Сангакка.

- Эртага боролмайман, ишим бор, эртадан кейин бошқа гап, - деди Сангак.

- Нега боролмайсан, қандай ишинг бор, борол-

киларсиз, - деди Мадали ака унга синчковчан назар ташлаб ва менга кўз қисиб қўйди.

- Ўша чангу тупроқларда ўлмадигу, ундан баттарроқ бўлдик, бир тоза ҳаводан нафас олиб, яйраб кетишимиз керак, бундай обу ҳавони яна қаердан топамиз, нима дедингиз, духтур? - гапининг охирида у менга юзланди, шу дамгача мен унга бирон оғиз гапирмай жим ўтиргандим. Мен ўзимнинг ўю хаёлларим билан банд эдим-у, номаълум бош силкитдим, бу унинг саволига жавобан на «ха» ва на «йўқ» деган маънони билдирарди. Зеро, Туробовнинг бу ерда вақтини қандай ўтказишининг менга ҳеч қандай дахли йўқ эди.

- Тушунарли, - деди Мадали ака ва ўз навбатида шофёрга мурожаат қилди: - Мунибулло, сен нима қилмоқчисан?

- Ака, менинг планим шуки, бир-икки кун бемалол ухласам дейман, ўн кечаю кундуздан буён дурустроқ ухлаганим йўқ. Дам олиб уйқута тўйиб кетсам, яна олдинда чорва учун хашак ташиш турибди, истагим шуки, менга ҳеч ким халал етказмасин, - илтимос тариқасида деди у.

- Мен бунга туз юклаш учун бирон кишини бирга олнолайлик ўзингга оғирлик қилади, десам, гапимга қулоқ солмади. «Ўзим юклаб бораман», - деди. Энди бўлса чарчадим, икки кун ухлайман, - дейди. Ухлашга қўйсак, ухлайсан, қўймасак биз билан бирга бўласан, деди унга Туробов.

- Бундай бўлса, агар чўпонлар сенинг туз олиб келганингдан хабар топиб келинса ҳар рамага икки қопдан туз бераверасан. Ўн беш рама тузсиз қолиб, қўйлар ўт емаяпти. Мен уч кун рамадан-рамага ўтиб қўйларнинг аҳволини кўриб келдим. Ўн-ўн беш қоп қолса, яна келтиришгунча ҳар эҳтимолга қарши сақлаб қўямиз.

Мадали ака унга агар эрталаб биз Варзи Болога борадиган бўлсак, биз келгунча шу ерда дам олиб пойлоқчилик қилиш вазифасини топширди.

- Эртага ўзингиз нима иш қиласиз? - сўради Туробов Мадали акадан.

- Чайлада Мунибулло турса, духтур иккаламиз

одамлар борки, ташқи кўринишлари, шаклу шамойиллари нуқсонсиз бўлсада, уларда одамийликдан нишона ҳам топилмайди. Булар бўлса тайинли, совхознинг обрўли кишилари эканлар. Уларни кўрпачага таклиф қилдик. Тўртовимиз керосин чироқ атрофида давра қуриб ўтирдик. Катта ёшдаги кишига Мадали ака «ўртоқ Туробов» деб мурожаат қилди ва совхоз ишларини сўради. Мен у кишининг совхоз директорининг ўринбосари эканлигини билиб олдим. Туробовнинг бошида ёзги шляпа, эгнида костюм-шим ва беқасам тўн, оёғида янги лакланган туфли, хуллас, бошдан-оёқ ҳамма кийими сайқал берилган эди. Менинг назаримда у совхоз директорининг ўринбосаридан кўра кўпроқ мактаб директори ёки бирон институтнинг катта ўқитувчисига ўхшаб кетарди. Ажаб замона, кишининг кийимидан унинг ким эканлигини фарқлай олмайсан. Баъзан бир пучак пулни либосига қараб асил зар деб қабул қиласан. Туробовнинг оҳиста, шошилмай, босиқлик билан ўзини койитмай гапиршидан менда ана шу фикр туғилган эди. Шофёр менга қараганда ёшроқ, лекин елкадор, буғдойранг йигит. Унинг устида нимдошгина костюм, оёғида туфли. Елкасига кенггина қора тўн ташлаб ўтирарди. Афтидан бу чопон унинг бундай сафарлари кўрпа ўрнида хизмат қилса керак агар у ташқарида қолса ўзини ана шу чопонга ўраб бемалол ухлай оларди. Мен чайланинг мезбони сифатида чой дамлаб келдим. Тўртовимиз у ёқ-бу ёқдан бир соатларча гаплашиб ўтирдик. Соат тунги ўн бирлардан ошган эди.

- Қани, ўртоқ Туробов, эртанги режаларингиз қандай? - сўради Мадали ака совхоз директорининг ўринбосаридан, расмиятчиликка риоя қилиб унга, «ўртоқ Туробов» - дея мурожаат қилиши мени тажжубга соларди.

- Гапим шуки, то Варзи Бологача бормоқчиман. Чўпонларнинг ҳолу аҳволларини сўраб, яшаш шароитлари билан танишиб, камчиликларини билиб кетаман.

- Вақт топсангиз, бир сайёдлик, овчилик ҳам

тахталардан фойдаланишарди. Энди бўлса денгиз сатҳидан икки ярим минг метр баландликда жойлашган бу ерларда ҳам Сибир тахталарини илон изи, тошлоқ йўллардан ташиб келишиб иморат қуришарди. Ваҳоланки, ёнғоқ ниҳоллари, терагу шамшод дарахтларини истаган жойларида экиб кўкартиришлари мумкин. Керосин чироқ шуъласида Мадали ака билан ана шулар ҳақида гаплашиб ўтирардик, у ҳам қари дарахтларнинг нобуд бўлиб кетаётганидан ва уларнинг ўрнига янги ниҳолларнинг экилмаётганидан афсусланарди. Шу пайт қоронғулик пардасини йиртиб чайламиз биқинидаги бутазор ичида машина кўринди.

- Ана, Мадали ака, туз ҳам келди. Чўпонлар тузни олиб кетишса, биз иккаламиз Мурод бобони чайлада қолдириб Варзи Болога борамиз, - дедим. Мадали ака бир зум машина овозига қулоқ солиб турди-да, кейин деди: - Овозидан катта машинага ўхшамайди, директорнинг машинаси бўлса керак, лекин ишнинг долзарб пайтида бу ерда у нима қилади? Одатда у жун қирқиш пайтида келарди. Ҳозир айни ғалла ўрими, ем-хашак тайёрлаш ҳаммадан зарур. Директор келмайди, - деди яна ўз фикрини рад қилиб. Шу пайт юк машинаси чайламиз яқинига келиб тўхтади. Кабинадан фақат икки киши тушди. Биз ўрнимиздан туриб уларни пешвоз олдик. Шу кунгача мен уларни бирон ерда учратмаган эдим. Танимадим. Менинг ёмон одатим шуки, нотаниш одамлар билан тил топишиб, дўстлашиб кетмагунимча уларга шубҳа билан қараб, чўчиб тураман. Зеро, инсон тилидан яхшию ёмон ҳар хил гап чиқади. Ҳар ерда ҳозир у нозир, ҳар ошга қатик, ҳар нонга седана бўлаверсанг, гап тегиб қолиши ҳеч гап эмас.

Мен ҳам уларнинг иккови билан қўл бериб кўришдим, ҳол-аҳвол сўрагач, ўзимни бир четга тортиб синчковлик билан уларга бошдан-оёқ назар ташладим. Ўша икки кишидан биттаси қарийб элик ёшларда, иккинчиси эса дилкаш, ориққина, хушқомат бир йигит эди. Аммо менинг фикримча, гап кишининг ташқи кўринишида эмас. Шундай

- Қўли калта, у бу ерга келса, хотини қўйларга қараши керак. Хотин қўйларга қарайман деса, боласи касал, келмаганининг сабаби шундан» - Шокаримнинг ахволини шарҳлаб тарафини олди Мадали ака.

- Мумкин, шундайдир, - билмасдан айблаганим учун хижолат тортдим.

Чайламиз саҳнидаги майдончага шолча тўшаб кўрпача солдик. Дастурхонда қаттиқ нону, қанд-курс ва ёнғоқ. Ёнғоқни Ширмоқ олиб келганди. Сангак ёнғоқни бир неча қопга солиб тиклаб ташлабди. Вақти соати келса пуллармиш. Ширмоқнинг айтишича, бултургисини одам толиб келиб кўтарасига сотаркану, яна янги ҳосилдан ўрнига захира қилиб қўяркан.

- Биз чайла қурган Чорбоғакда бир туп ҳам ёнғоқ дарахтини кўрмаймиз. Ёнғоқ дарёнинг нариги томонида, хусусан Чормазакон ва Миёнадеҳда кўп. Дарахтлари ҳам катта-катта. Бу дарахтлар юз-юз эллик ёшга кирган, деб ўйлайман. Бу ерларда негадир ёнғоқ дарахтини кам экишади. Илгарилари қаерда ёнғоқ дарахти ўсиб мева бериши мумкин бўлса, экаверишарди. Ҳозир эса ўрмончилик инженерлари бошқа кишилар келиб, унинг ниҳолини ўтқазиб ёки уруғларидан кўкартиришларидан олдин ерни тайёрлаб, текислаб, режа олишлари шарт экан. Аммо бу борада менинг фикрим бошқача. Биринчидан бу қишлоқнинг одамлари кетиб бўшаб қолган ерлари ўрмон хўжалиги ихтиёрига ўтган бўлиб, унинг ҳар ер-ҳар ерида биттадан ўз вакили бор. Бу вакил дарахтда бор нарсани қўриқлайди, аммо экиб, парвариш қилишнинг уддасидан чиқа олмайди. Мен бир бор гапдан-гап чиқиб Сангакдан: - Нега Чорбоғак атрофида ёнғоқ дарахти кам? - деб сўрадим: - Нега экмайсизлар? - Одатда ёнғоқ дарахтини кексалар ўтқазибди, - дейди у. Ёш одам ёнғоқ ниҳолини ёки унинг ўзини экса, ўша киши эрта ўлармиш. Ёнғоқ экадиган мўйсафидлар қолмадилар, - дейди у. Бу аҳмақона гап, баҳона холос, - дея кўнглимдан ўтказдим. Илгарилари бу ерларда ҳам иморат қуриш учун маҳаллий ёғоч ва

зан миямга гарчи қўй гўшти кишилар дастурхонини безаш ва унинг териси одамларнинг чиройли либосу бош кийимлари учун ишлатилсада, аммо бизнинг замонамизда одамларга нисбатан қўйлар тўғрисида кўпроқ ғамхўрлик қилишади, деган фикрлар келарди. Гўё қўйлар Мадали ака учун эмасу у қўйлар учун яшаётгандай.

- Гапнинг лўндаси шуки, қўйларга туз олиб бориш керак. Уларнинг ўт емаслиги, ориқлашининг сабаби шунда! Ҳар икки кунда бир марта туз ялаб турса, иштаҳалари очилиб, семириб кетади. Қўйларни яйловга олиб келишимиздан мақсадимиз ҳам уларни семиртириб олиб кетиш, - дерди Мадали ака.

- Омборларингда туз йўқми? - сўрадим Ширмоҳнинг боғчаси билан чайламиз ўртасидаги ярим найрона уйга ишора қилиб.

- Ҳамма гап ана шунда-да, туз тугаб қолди. Туз бўлганида чўпонларнинг ўзлари келиб олиб кетишарди. Директоримиз қўшни совхозга телефон қилибди. Мен у билан телефонда гаплашдим. Яқин кунларда директоримиз ўринбосари Туробов бирон шофёр билан туз олиб келаркан. Тузни Данғара ёки Душанбедан эмасу қўшни совхоздан юклаб келишади. Бу ер узоқ эмас - етмиш-саксон километр. Бу совхознинг чорваси қишлоқни бизнинг жанубий яйловларимизда ўтказган. Уларга биз кўплаб хашак бергандик. Уларда егишмаса биз берамиз, бизда бўлмаса улар, қўни-қўшничилик дўстлик, олди-берди билан бўлади. Шу кеча-кундуз туз келиб қолса, иккаламиз эртага ёки эртадан кейин Шоқосимнинг чайласига борамиз, - деди Мадали ака. Туробов ҳар йили бир марта бирон баҳона билан бу ерларга келиб яйраб, сайру гашт, ов ва арақхўрлик қилиб, бу ерларнинг тоза ҳавосидан хотиржамлик билан эркин нафас олиб кетмаса, кўнгли ўрнига тушмайди.

- Агар туз олиб келишмаса-чи? Келтиришса, кейин борамиз, деб кутиб ўтираимизми? Шоқосим ҳам бепарво киши экан. «Ўғлининг касали оғир» дедингизу, ҳалигача дарағи йўқ, келмади, - ғойибона танқид қилдим.

уйидан келиб тун бўйи кўз юммай китоб ўқирдим. Эри: «мен меҳмон» деб ўтирмай палов дамлаганди. Яна гўшти майда-майда тўғраб, туз сепиб, зира, қалампир қўшиб тол навдасидан сих ясаб, сих кабоб пиширган эди. Сангак эса молга ўхшаб ўтирарди. Мана ўзинг кўп вақт ёлғиз қоласан. Мадали ака чиқиб кетади. Чўпонлар келса чой дамлайсан, уларни қанду курс билан меҳмон қиласан, овқатингни ҳам пиширасан. Сенга мен хизмат қилсам арзийди! У менинг қўлимга сув қўйиши, мен эса тўрда чордона қуриб ўтиришим керак. У ўзининг биттагина чойини ҳам қайнатиб ича олмайди-ю, яна мени ҳамма нарсани муҳайё қилишга мажбур қилади.

- Отаси нима иш қиларди?

- Ўрмончи эди. Бақувват чол эди жуда, кўп овга чиқарди. Ёмғирдан сўнг тоғдан тош қулаб ҳалок бўлди. Худо раҳмати, яхши одам эди. Бу воқеа биз турмуш қургандан икки йил ўтгач, содир бўлганди. У пайтда Сангак колхозда ишларди.

- Хуррам келиб Ширмоҳнинг қўлларини тутганича индамай турди. Кўзлари юзларимда ўйнади. Кейин Ширмоҳ ўрнидан туриб қошу-киприклар билан ишора қилиб хайрлашиб кетди. Мен турган еримда суратдай қотиб қолдим. Бир неча дақиқадан кейин йўлдан бир киши машинасини тез ҳайдаганича ўтиб кетди. Бу Ширмоҳнинг акасининг «Москвич»-и эди. Ҳар куни бу йўлдан машинасида худди учгандай ўтиб кетарди. Ўз ташвишлари билан овора бўлиб сингисининг юрагида яшириниб ётган сирларидан беҳабар ўтиб кетарди.

Мадали ака Барокўхдан кечки пайт қайтди. У бир кетганича у ерда бир икки кун қолиб кетади. Мадали ака келиши билан чайламиздаги ҳаёт анча жонланиб, ўзгача тус оларди, миямни банд этган турли туман фикру хаёллар булутдай тарқалиб, ўзимга ишонч ҳосил қилиб, эътиқод билан ишлаб кунни кеч қилардим. Чайлада шодлик қувончлик, хушчақчақлик ҳукмрон бўларди. Мадали ака одамларнинг саломатлигидан кўра қўйларнинг совлиғи, уларнинг семизу ориқлиғи ҳақида гапирарди. Баъ-

- Қиз туғ, ўғил кони зарар, ўғли бор беради, қизи бор олади, - дейди бу бедаво.

Хотинининг ўғил туғмаганидан хафа бўлган эркакларни эшитгандим, аммо «қиз туққанинг яхши» деган эркакни биринчи бор эшитяпман, - дедим Ширмоҳга. Бир саволимга жавоб бер: «Ўғлимдан бир гап эшитдим», - деди Сангак. Мен билан сенинг ўртамизда ўтган гапларни у қаердан эшитибди? Хуррам ҳақиқатдан ҳам бирон нарса деган бўлсин? - сўрадим мен.

- Хуррам бирон гап айтмаган, унинг ҳеч нарсадан хабари йўқ. У фақат менинг сенга яхши муносабатда бўлишимни, сени ҳурмат қилишимни кўради, холос. Зардак «хотинингга эҳтиёт бўл, бунақа воқеалар кўп бўлган, Мирзо билан қочиши мумкин», - дебди. Хуррам шуни эшитган. «Шу гапи ростми?»-деди мендан сўради. «Номангул қилибди», - дедим. Ҳамма ишдан Зардакнинг ўзи хабардор. Доимо ўйланиб юрарди. Ўтган йили Душанбедан эркак аёл алпинистлар келишиб Хингоб лабига чайла қуришди. Улар «Сомоний» чўққисига чиқишган эдилар. Душанбедан машиналари келгунча шу ерда яшашди. Эркагу аёллар дарёнинг кенг жойида чўмилишарди. Мен уларга бир марта нон пишириб бердим. Қатиқ сўрашди, бердим, биз билан кетмайсанми дейишарди улар шўхлик қилишиб. Улар ораларида бир хазилкаш грузин йигит ҳам бор эди. У келиб нону қатиқ олиб кетарди, русчалаб гап сотарди. Зардак буни кўриб Сангакка «хотинингга эҳтиёт бўл, яна уларнинг машинасида қочиб кетмасин» деб қўрқитибди. Уларнинг машинаси келиб кетгунча жавотир бўлиб пойлаб юрди. Энди эса сендан хавфсирайди.

- Қачонгача сенга пойлоқчилик қилади?

- Билмадим. Мен икки йил бурун холамнинг уйига борган эдим. Холамнинг қизи чунон ҳам доно эдики, мен унинг олдида оғиз очишга уялардим. У ўпа мен бирга кетмоқчи бўлган қиз, аммо акам йўлдан қайтариб келганди. Мабодо мен хато гапирсам, у кулмасин деб жимгина ўтирардим. Билимдон киши олдида гапириш қийин экан. Мен холамнинг

куйлашни, куйлаганда ҳам шеър матнини яхши талаффуз қилиш, сўзни бурро-бурро айтишни ҳам ўргатарди. Мен уйимда бирор марта ҳам хотинимнинг қизим ёки ўғилчамга бундай муносабатда бўлганини эслай олмайман. Албатта, ҳар куни у ҳафтада уларнинг кундаликларини кўздан кечириб унга имзо чекиб ва мактабга бориб, ўқитувчилар билан суҳбатлашиб, шунингдек ота-оналар мажлисларида иштирок этиб ўз фикру мулоҳазаларини айтиб турарди. Аммо Ширмоҳ каби улар билан мунтазам равишда машғулот ўтказиш ёки мусиқани билиб, таълим бериш каби одатлар бизнинг уйимизда йўқ эди. Ўзинг бошқалар билан таққослаганингда ўзингда барча яхши-ёмон томонлар дарҳол кўз оддингга келади қолади. Ажралиб бу дарддан қутиласан, - дердиму, аммо эрдан ажралиб у қаерга борарди, нима қилади. Чайласини қаерга тикиб, чирогини қаерда ёқади, ўғли билан қаерга сиради. Буни айта олмасдим. Бир кишига йўл кўрсатиш нақадар мушкул, агар сен кўрсатган йўл билан бориб бахтли бўлса унда бир умр сендан миннатдор бўлиб юради, ва аксинча. Сен айтган йўлдан бориб аввалгисидан ҳам бадбахтроқ бўлса, сўнгги нафасигача сенга қулоқ солиб аҳвол янада баттарроқ бўлганини гапириб юради. Унга иш керак. Уй даркор. Қаерга юборай. Қаерга. Менинг йўлланмамни фақатгина касалхоналар қабул қилади.

Мен ЗАКСга бормаган эдим. Никоҳ қоғозини менга келтириб беришганди. Сангакнинг уйидан кетсам, акамнинг эшигига сирмайман. Уришиб яна мени шу уйга олиб келиб қўяди. - Шу гапларни айтиб у бир оз ўйланиб қолди. Ҳар бир гапи қулоқларимга аччиқ нола каби эшитиларди. - Акам маишатга берилган, жўрабоз, дайди бўлиб қолган. Арқонидан бўшалган мол каби бегона аёллар эшигига кириб чиқаверади, аввалги қарзлари устига яна магазиндан камомад қилиб, ўрнига Сангакнинг пулини олиб бориб берди. Акамга нега пул бердинг? Ўша пулга Хуррамга тўй қилганингда яхши бўлмасмиди, - дедим.

Қаерга олиб борса, кўчиб кетавер. Ҳамма жойда ҳам унга сен каби нозанин керак. Тушунасанми, у менинг аҳволимга қуларди?

Мен хомушгина ўйга толгандим. Оилавий бахтни шундай тушунардим: Эрталаб ишга шошасан, уйда сени кузатиб қолишади иш жойингда ҳам одамлар сени кутиб туришади, сенинг уларга фойданг тегади, очиқ чехра билан ишга шўмғийсан. Вақтида ишдан қайтмай кеч қолсанг, нима бўлдийкин, нега кечикдийкин деб илҳақ бўлишади. Сени на ишда сўроқлашмаса, на уйингда кутиб олишмаса, у нақадар оғир иш. Ахир бу бадбахтлик эмасми! Бунинг устига одамлардан узоқда бўлсанг, эшигингдан бирон бир киши салом деб кириб келмаса. Кўнгли тортиб бирон дўстинг уйига бора олмасанг. Атрофингда кўнгли дардингни айтадиган, маслаҳат сўрайдиган ўзингдан бошқа киши топилмаса, бу албатта, бадбахтлик. Шу сабабдан ҳам бадбахтликда одам-одам билан тирик. Одам билан хурсанд. Одам билан қалб губоринг чиқади. Бир - бирингни иссиқ нафасингсиз яшаш мушкул. Бу бахтсиз аёлни қандай қилиб бахтли қилсам эканда, деб минг бор ўзимни-ўзим саволга тутаман. Ёки аксинча, ўз умр йўлдошимни бадбахт қилиб ўз бахтимни бировларнинг бахтсизлиги эвазига қуриб бўлармикан? Миямни ана шу фикрлар қамраб олиб асло тинчлик бермасди.

Сангаkning хўжалигида иккита сигири ва битта бузоқ бор. Сигир июлнинг бошларида туққан. Илгари айтганимдай молу-қўйларни боқиш Хуррамнинг зиммасида. У яқинда биринчи синфни тугатди. Китобни очиб унинг олдига қўйдим. Кўрсатилган матни тутидмай ўқиб маъносини айтиб берди. Қаерда бундай яхши ўқийдиган бўлдинг? Муаллимнинг яхшими? - дея сўрадим. - Онам ўргатди. У киши қачон бўш қолсалар ўргатди, аммо ишлари кўп, нон ёпади, сигир соғади, кир ювади, либос тикади, ёғ олади, ишини тугатиб, тунлари мен билан машқ қилади. Биринчи муаллимим онам, онам кўп ўргатади, деган эди Хуррам. Шундай қилиб аёл ўғлининг ўқишига ҳам бепарво бўлмай, ўқиш, ёзишни ҳатто мен гувоҳи бўлгандек қўшиқ

Эшигингдан бирон киши сен тирикмисан, деб бош суқиб кирмаса. Чорбагак ҳам эвида эди. Одамлар бор эди, йўл устида эди. У ер дунёнинг ит топмас бир бурчаги бўлса, сен буни тушунасанми?

- Хўш, мен нима қилай? Мана шу эринг билан мени роса гаранг қилдинг-ку! - дедим гапларини бўлиб.

- Нима қилай, эмиш? Сабр қилиб тур, гапимни тугатай, юрагим бўшасин, тинглашга ҳам сабринг чидамайди-я!

- Хўш гапирчи!

- Мен ҳеч қаерга кўчмайман, узоқ эмас, бориб-келиб ишлайверасан. «У ёғи бир соатлик йўл, бу ёғи бир соатлик йўл» десам «йўқ, кўчамиз» - дейди. Ана шундан кейин жанжал бошланди, майли, мени отсанг отгину, аммо кимсасиз жойга олиб борма, деб қўлига милтиқни тутқаздим. Жанжалимиз устига кириб қолган Хуррам қўрқиб кетиб йирини бошлади. Кейин Сангак милтиқни жойига илар экан: - ҳали отишга яраша гуноҳ қилган эмассан, вақти соати келиб қолади. Гап шу, - хулоса қилди Сангак.

- Судга мурожаат қил. Мажбуран биргаликда яшаш мумкин эмас, ажратади-ю қутиласан.

- Сен дарҳол ажратади деб ўйлансанми? Мен сенга суднинг осонликча ажратмаслигини айтган эдим-ку, айриб ташлагунча лоақал бир йил ўтади. Ўн марта чақиради, қолаверса, суд ажратган тақдирда ҳам бу ака-укалар мени ўз ҳолимга қўймайди. Акам ҳам тинч юргани қўймайди. Мен ё ўламан ёки бу золимлар дастидан Хуррам билан бирон ерга қочиб қутиламан.

- Хўш, мен нима қилишим керак? Эрингга Ширмоҳни у ерга кўчириб олиб борма, деёлмайман, бунга ҳаққим ҳам йўқ. Сен Тавилдарага бориб жамоа раисига арз қил, - дедим. Қандай маслаҳат беришни билмай.

- Чорбовакка кўчириб олиб келаётганда раисни Мишнадеҳда кўриб айтгандим. Қизим, эр қаерда бўлса, хотин ўша ерда. Сени урмаган, ўлдирмаган бўлса, ўзини отса отадики, сенга қўл теккизмайди.

ишларим жойида. Ол, қатикни ич, бетини олиб келдим. Қаймоқдан ҳам ширин, - деди астагина.

- Ўзинг кўриб турибсан уч кундан буён ишга бормади. Мен билан сени пойлагани-пойлаган. Сени кўргим келади-ю, аммо унинг дастидан бир қадам ҳам силжий олмайман. Кимдир унга мени сен билан бирга қочиб кетади дебди. Духтур шу ердан кетмагунча уйдан чиқмайман. Духтур бу ердан кўчмай узоқ турадиган бўлса, биз кўчамиз дейди.

- Қаерга кўчаркансизлар?

- Ҳув, тепадан, Хингоб қирвоғида бир уй бор. У ерда илгари бир рус мўйсафиди яшарди. У баҳор ва қиш ойларида Хингоб сувининг пасайишини ёки кўтарилганини текшириб ҳафтада бир марта Тавилдарага маълумот олиб борарди. Мўйсафид сен келмасдан аввал касал бўлиб оламдан ўтди. Училлари Фармада ишлашарди. Мўйсафидни шу ерга кўмиб, оналарини ўзлари билан бирга олиб кетишди. Марҳумнинг жойига одам йўқ. У менинг қачон Душанбега кетишимни сўради, мен унинг нима сабабдан сўраганини энди тушуниб етдим.

- Бу ҳақ гап. Агар у сенинг куз охиригача туришингдан хабар топган бўлса, албатта, мени ўша мўйсафиднинг уйига кўчириб боради. Аслида бу ердан кўчмоқчи эмас эди. Сен билан танишганимши билди-ю, тўнини тескари кийиб олди. Энди мени бу ерда узоқ олиб турмайди. Сангак ўша мўйсафиднинг вазифасига тайинланибди. Аммо мен унинг уйига кўчиб бориб у ерда яшай олмайман. Ёлғизликдан сиқилиб ўламан. Рус мўйсафиди ва унинг кампири ёши бир жойга бориб қолган кишилар эди. Мен эса ёш, уларнинг ўғли, қизлари келиб гоҳ - гоҳ хабар олиб туришарди. Мендан ким хабар олади? Бориб келиб ишласа бўлади-ю, аммо мендан ташвишда. Ўтган йили Хуррам уч ой қишда мактабга боролмади. Ўзим ўқитишга мажбур бўлдим. Яна у ерга кўчириб борса, Хуррам бутуллаш саводсиз бўлиб ваҳшийлашиб кетади. Ўзим у билан шуғулланишга мажбур бўламан. Мен, айниқса, қишда у ерда қандай чидайман. Кечаю-кундуз уйда, бир жойда ўтириш осон дейсанми?

маганликка олиб ўзимни нодонликка соламан. Айниқса, итни мен томонга қасддан юборганини Ширмоҳдан эшитганимдан кейин жуда ғазабим келди, уни ашаддий душманам деб била бошладим. Лекин мен духтурман, сабру тоқатли, бардошли, вазмин бўлишим керак, ахир оғир тошни сув оқизмайди, дейишади. Зеро булар энг олийжаноб инсоний хислатлар - ку, дердим ўзимга ўзим тасалли бериб: Қолаверса, мен инсонлар саломатлигини ҳимоя қилиш учун келганман. Мен ҳеч қандай қабих ишларга қўл урмаслигим керак. Сангак бутунлай бошқа одам бўлиб қолди. Тинчлигини йўқотди. Бир ерда тинчиб ўтира олмай ёки тура олмай қолганини сезиб турардим. У кетди, мен эса орқасидан қаерга борар экан деб қараб турдим. У бутазорни кесиб ўтиб, Зардакнинг уйи томон раво-на бўлди. Ҳар бир ишда ундан маслаҳат сўрарди. Сангакнинг нима қилишини, қаерга боришини уйда кузатиб турган Ширмоҳ у кўздан йўқолиши билан қўлида битта коса билан уйдан чиқиб келди. Унинг эгнида шоҳи ҳаво ранг япон кўйлак, бошида эса дола гулли сариқ дуррача, уни кўрдиму юрагимда яна унинг учун ҳам ўзим учун ҳам ғаму ташвиш пайдо бўлди. У энди ҳийла эҳтиётсизлик, ҳатто айтиш мумкинки жасурона ҳаракат қиларди. Аммо кўзи-кўзларимга тушди-ю, худди чақмоқдай нур баҳш этувчи хандаси бир зумда мени барча ташвишлардан фориҳ этиб, қалбимга қувонч ба-вишлади.

Анави эркакка «Мана бу қатиқни Мирзога олиб бор, у мусофир, савоб бўлади, - дедим. Гапимга қулоқ солмаслигини билардим, ҳазиллашдим. «Бирга ўтириб чой ичасан, шўрва ичасан» ҳам дедим. Қулоқ солмади. Пойлаб Зардакнинг уйи томон кетиши билан» яхши қилдинг, қатиқни ўзим олиб бораман» деб косани олдим сен томон чопдим, Мирзо, - деди у минг хил нозу қарашма билан вужудини табассум безаб.

- Мен қатиқ ичмоқчи эмас эдим, нега олиб келдинг? Жуда эҳтиётсизсан-да, - дедим. Унинг бу ишидан норози оҳангда. - Эҳтиётсиз дема, ҳамма

хам йўқ эди. Шу боисдан унинг кўнглини кўтариб дедим:

- Ҳечқиси йўқ, бир неча кун оғирликни бўйнин-гизга оласиз. Мен бу гапларни айтаётганимда ўғли ўртоғи билан чайла ташқарасида турарди. Чўпон рамгин ҳолда уларнинг олдига чиқди.

- Қаттиқ йўталаман, юрагимнинг боши оғрийди, - деди у. Текшириб кўрдим, ўпкаси, юраги тоза. Томир уриши мўътадил. Фақат нафас йўли шамоллаган, унга дори буюриб, ўзини эҳтиёт қилишни таъкидладим. Улар оту эшакларига минишиб яйловлари томон жўнаб кетишди.

Сангак «палатангизни бу ердан кўтаринг», - дегандан кейин ҳам бирин-кетин уч кун ишга чиқмади. Менинг олдимга келиб, оғиз ҳам очмай яна астагина туриб кетарди. Мен ҳам унга эътибор бермасдим, гап ҳам сўрамасдим. Бир куни келиб томдан тараша ташлагандай дағаллик билан мендан сўради:

- Сиз Душанбега қачон кетасиз?

Мен унинг бу саволидан ҳайратланмадим. Зеро у мени бу ерда туришимни асло истамасди, ёки қуш тухуми шаклини эслатувчи бу калласи билан яна бошқа бирон режа тузган кўрилади. Агар мен унга ҳазиллашиб икки кундан кейин кетаман десам, у уйига қайтиб терисига сирмай, оғзи қулоғида рақсга тушади ва дарҳақиқат, шу кунларда кетсам яйловга энди бошқа қайтиб келмасин деб орқамдан тош ҳам отади, деган фикр хаёлимдан ўтди. Лекин мен ҳали ҳозир кетиш ниятида эмас эдим ва командировкам ҳам бу яқин орада тугамасди. Шу боисдан бепарвогина дедим:

- Ҳали менинг кетишимгача гап кўп. Яйловдаги ҳамма чўпонларни жўнатиб, кейин улар кетидан йўлга тушаман. Мен ўз ихтиёрим билан келмаганман ва ўз ихтиёрим билан кетмайман ҳам.

Сангак, албатта, менинг бу жавобимдан жуда дили танг бўлди. Шундан кейин у ҳам ҳеч нарса сўрамади, мен ҳам индамадим. Кейинги кунларда мен у билан гап оҳангини ўзгартирдим: Савол берса жавоб қайтараман, баъзан гапини эшитсамда эшит-

дим, лекин чайла ҳам нам, ташқари ёмғир, олов ёқиш учун ўтин йўқ, ҳамма ҳўл чайла ичида ўт ёқиб ҳам бўлмайди. Ўчоқ ташқарида, ўт ёқай десангиз ёмғир учуриб қўяди, ўтириб исиниб ҳам бўлмайди, аҳвол ана шу. Онаси кийимларини алмаштириб кўрпа билан ўраб қўйибди. Кечқурун келсам қаттиқ истима олиб ётибди, икки кун ётди-ю, яна туриб кетди, болада, ўзига олмади, - бутун тафсилоти билан тушунтирди отаси.

- Ҳаммаси маълум. Шамоллаган, - дедим ва стетфонендоскопни олиб унинг кўкраги, орқаларига қулоқ солиб турдим, ўпкаси шиф-шиф қилади, тахминим хато эмасди. Уни диспансерга юбориш шарт, акс ҳолда касали кучайиши мумкин: Йўлланма ёзиб отасининг қўлига бердим ва тезроқ олиб боришини тайинладим. Албатта, бу чўпон учун оғир кун, бахтсизлик эди, хотинига ва бошқа фарзандларига қўйлар рамасини ишониб ташлаб кетарди. Бу ерда яйловлар чўпонларга тақсимлаб берилганди. Улар бир-бирларидан узоққа, ҳар бири ўз яйловига чайла ўрнатган. Болага ва унинг отасига раҳмим келди. Диспансерни биласизми? Роҳатий билан Душанбе ўртасида ҳамма касалхоналарда яйловдан келган касалларни дарҳол қабул қилишиб даволашга киришадилар. Агар ўғлингизнинг касали оғир бўлганида, вертолёт чақирардим. Аммо аҳволи оғир эмас, ҳар ҳолда духтурхонага олиб бориш зарур, - дедим.

Тўғри, ўғлини диспансерга жўнатишим чўпонга маъқул келмасди. У ўғлини шу ерда доридо дармон қилиб даволайди деб ўйлаган экан.

- У касалхонани биламан, лекин болани у ерга олиб бораман деб хаёлимга ҳам келтирмагандим. Каттам-шу, чайлада яна учта кичкинамит бор, қўй бир тараф, бола-чақа бир тараф, буни хабар олиши қийин, - нолишга тушди чўпон.

Албатта, чўпоннинг гапларида ҳам жон бор. Оила аъзоларидан бирон киши касал бўлса, унинг азобини касалгина эмас, балки ҳаммадан аввал ота она тортади. Уларга қийин бўлади, аммо ҳозирги шароитда оғирликни ўз бўйнига олишдан ўзга чора

Кабутоб ёки яна бошқачасидан ўта олмай, баъзида йўлдан қайтиб келарди. Юрагимни ваҳима босди, сувдан ўтсин деб отни шунча ўз ихтиёрига қўяману, лекин жонивор олдинга бир-икки қадам ташлайди-да, яна орқасига қайтади. Сув шарақ-шуруқ қилиб тепадан тошларни ҳам думалатиб олиб келарди. Агар бундай тошлардан биронтаси отнинг оёғига келиб тегса борми, мен билан отни сув олиб кетиши ҳеч гап эмас, - дейди у ҳаяжонла. Сўнгра бир муддат чайлада дам олган бўлади-ю, яна йўлларида сел келиши хавфлари бўлмаган яйловлардаги чўпонлар аҳволидан хабар олиш учун жўнаб қолди. Аммо менга рамадан - рамага юриш учун от йўқ, менинг вазифам узоқроққа кетмай, яна шу чайладан жилмай туришдан иборат.

Мен билан Мадали аканинг ихтиёри ҳар ҳолда ўз қўлимизда, аммо чўпонларнинг ихтиёри ўзларида эмас, уларнинг ихтиёрлари қўйларида. Чўпон чайласида, болалари даврасида бир зум бўлсин беташвиш, бемалол роҳат қилиб ўтира олмайди. Душанбе ва Тошкент магазинларида қўй гўшти сероб бўлиб одамлар палов ея олишлари учун у шиддатли ёмғир ва қаҳратон қишда ҳам қўйларини боқаверади. Таёғининг учини ерга тираганича унга суюниб қўйларининг қисирлатиб ўт ейишини томоша қилиб тўймайди. Чўпон узоқ вақт ёмғир остида қолиб кийимлари жиққа ҳўл бўлса отаси чайлага қайтиб кийимларини алмаштириши учун ўли ёрдамга шошилади. Ўша ёмғирли кунлар бу болалар ҳам оталари ёнида туриб чўпонлик қилишган. Уларнинг меҳнатсеварликка чақириб учун махсус қарорлар ҳам лозим эмас. Сел ёмғирлари, қаттиқ шамоллар бу болаларнинг нозик устухонларига ўз таъсирини ўтказмай қолмагани, албатта. Бу чўпон ўғлининг исми Сафарали экан. Юзларида кунжутдек доғлари бор, ранги заҳир. Нимадан шикоят қиласан? - сўрадим боладан.

- Нафасим қисади, иштаҳам йўқ, томоғимдан ҳеч нарса ўтмайди - дейди у.

- Калта-калта йўталади, ўша қаттиқ ёмғир ёққан кун қўй боққанида мен уни урушиб чайлага жўнат-

қўрқмадингми? - деди Ширмоҳ унинг кетидан доду фарёд кўтариб.

- Гапларингни қара-я, ақлингни едингми дейман, ит ҳалқаси бўшалиб ўзи чиқиб кетибди, - деди у жавобан.

Сангак итни Ширмоҳни қандай қўриқлаётганини билиш учун қасддан мен томонга бўшатиб юборганини билиш қийин эмасди. Ширмоҳнинг уйида ўтирган Зардак ҳам бир оздан кейин чиқиб уйи томон равона бўлди.

Кунларнинг бирида бир чўпон хузурумга икки болани етаклаб келди. Улардан бири ўзининг, иккинчиси бошқа бир чўпоннинг, яъни ўртоғининг ўғли экан. Булар ҳам бошқа болалар каби ўқишлари тугаб, таътилга чиқиб, ота-оналарига ёрдам бериш, дастёрлик қилиш учун яйловга келишган экан. Мен аксарият чўпонларнинг хотини бола чақалари билан кўчиб келиб, тоғлар орасида қиру адирлар бағрида чодирлар қуриб ўтиришганини кўргандим. Мен Чорбовакка келганимда июннинг бошлари эди. Ҳар куни тинмай ёмғир ёғарди. Мен эса ташқарига чиқа олмай зиқ бўлиб ўтирардим. Биринчи кунлари майдалаб ёққан ёмғир кўнгилга шу қадар урдик, унинг наму рутубати фақатгина ернинг қават-қаватига эмас, балки яйловда яшовчи ҳар бир кишининг мия-миясига ҳам қаттиқ таъсир қиларди. Кейинчалик ёмғир чунон шиддат билан ёғдики, гўё сув булутлар орасидан эмас, балки осмоннинг сон саноқсиз сатилларидан қуйилаётгандай эди. Кучли ёмғир ёққан кунлар тоғ дарёчалари тўлиб тошиб ўзанидан тошиб чиқар ва устунлари нимжон кўприкларни ювиб кетарди. Бундай кезларда тоғ дарёчаларининг иккинчи томонига ўтиш анча қийинлашарди. Серёғин кунларда Мадали ака ҳам ҳеч қаёққа чиқа олмай мен билан чайлада ўтиришдан бошқа иложи қолмасди. Биз шахмат ўйнаш, китоб ўқиш, радио тинглаш билан вақт ўтказардик, аммо чайладан чиқмай бир жойда ҳадеб димиқиб ўтиравериш унинг кўнглига тегарди-ю, ёмғир бир озгина пасайиши биланоқ итни эгарлаб йўлга тушарди. Аммо тоғ дарёчаси

аҳамиятга молик нарсаларни қўриқлаш учун фойдаланишарди. Ҳар қанча четда бўлса ҳам бу ердаги магазинни қўриқлаш учун ит боғлашганини кўрмагандим. Сангакнинг уйи менинг назаримда буздан буён ит мендан қўриқлайдиган мустаҳкам қалъага айланганди.

Кечқурун ёввойи олмурут дарахтлари тагида айланиб юрардим. Сангак итининг олдида нималар билан машғул эди. Ит ҳар замон мен томонга қараганича тишларини кўрсатиб ириллаб қўярди. Бир пайт қарасам, ит мен томон чопиб келяптию, аммо Сангак йўқ.

- Нима бўлди экан, ё ит занжирни узди, ёки Сангак итни бўшатиб юборди, кўнглимдан ўтказдим: Аммо Сангакнинг менга қасдлашиб менинг тилка-порамни чиқариш учун итни қўйиб юборганига ақлим ҳеч бовар қилмасди. Наҳотки у шу даражада ҳиссиёти ўлган тайёргина тўнка бўлса. Наҳотки инсонни ит панжасига топшириб, уни тишлатиб маюбу мажруҳ қилиш жиноят эканлигини тушунмаса. Ана шу ўйлар менинг кўнглимдан ўтгунча бўлмай ит ҳам чопганича етиб келиб иккала оёғи билан менга ташланмоқчи бўлди. Бундайин чўпон итларининг хислатлари ёдимга тушди-ю, зудлик билан ерга ўтирдим. Агар чўпон итига ҳужум қилмай таслим бўлиб ўтирсангиз то эгалари етиб келмагунча бир кун бўлса ҳам сиздан кўзларини узмай тураверади. Агар ўрнингиздан турмоқчи бўлдингизми, унда маҳкам олмоқчи бўлади. Мен ўтирдим, ит ҳам қаршимда мендан кўз узмай қараб турарди. Қўзғалишга қўймасди. Қимирламоқчи бўлсам ҳамла қилишга тайёр эди. Шу дам Ширмоҳ ва унинг кетидан Хуррам пайдо бўлди. Худди ит узиб олгандай бир икки метр занжир унинг бўйнида осилиб турарди. Ширмоҳ итга яқинроқ келиб унинг эгасини қараб, ўлим тиларди. Шу пайт қаердандир Сангак пайдо бўлиб худди ит зўрлик билан занжирини узиб олгандай уни йўл-йўлакай ҳақорат қилганича уйига судраб кетди.

- Сен ўзинг бўшатиб юбординг. Ўз кўзларим билан кўрдим. Духтурни ит тишлаб олади деб

лозим эди. Кўнглидан нималар ўтса-ю,
и ўй хаёлларга борса ҳади имкон ҳис этишга
ишардим.

- Шўрва пишиб, картошкалар эзилиб кетгандир,
бир косадан қўйиб келай бирга ичайлик, - деб
чаққонгина ўрнимдан турдим.

- Мен тўқман, ҳозиргина нонушта қилдим, - деди
у орқамдан.

- Тўқ бўлсангиз ҳам, бир коса шўрва зарар
қилмайди, - қозонча бошида шўрва қуяётиб, - де-
дим. Шўрвани олиб келиб олдиға қўйдим. Гўштани
товоққа солиб келтирдим. - Қани, марҳамат ичма-
сангиз қаттиқ ранжийман, ахир қўшничилик бун-
дай бўлмайди, - дедим. У ҳам лом-лим демай косани
кўтариб шўрванинг сувидан бир-икки ҳўплади.
Мен ҳам косани олиб хотиржамлик билан ича
бошладим. Зеро уйингизга душманингиз ҳам келиб
нону тузингизни еса, аччиғи пасаяди-ю, у билан тил
топиш осонлашади.

- Жўра, менимча, бирор гапингиз борми? -
тоқатсизланиб сўрадим.

- Гапим бор, духтур, - деди у косани бир томонга
қўйиб, - гап шуки, чайлангизни бу ердан кўтарсан-
гиз, яхшироқ бўларди...

- Нега? - сўрадим.

- Сабабини ўзингиз биласиз. Бунга рози бўлма-
сангиз ҳушёр бўлиб юринг.

- Бирон гап ўтдим. Нега очик гапирмайсиз? -
сўрадим, гарчи сабабини ундан яхшироқ билсамда.

- Майли, бошқа бирон пайт. Ҳозирча шу айтган
гапим кифоя, у тарафига ўзингиздан гина қилинг,
- деди йўлга жўнаётиб.

Ўша кун Зардак Сангакнинг эшиги олдиға ҳай-
батидан бир қарашда одам вужуди титрайдиған
катта итни олиб келиб боғлаб қўйди. Зардак бу
билан менинг оёғимни Ширмоҳнинг уйидан узмоқ-
чи бўлди. Унинг Ширмоҳ учун Сангақдан ҳам
ортиқроқ рашк қилиши менга аён эди. Итнинг
занжири узун бўлиб, у боғчалар атрофида чолиб
юриб Ширмоҳни кўриқларди. Одатда бундай ит-
лардан давлатнинг катта омборлари ва маҳсус

бўлсанг ҳам ўша дейишади. Ширмоҳнинг кўнгли палов ёки манти тайёрлаганда чайлада ёлғиз бўлган човларимда бир косада юборишни истайди. Буни ўзи ҳам айтган. Лекин Сангақдан истиҳола қилади. Ҳозир эса Мадали ака жўнаб кетгач, қозончани керосинка устига қўйиб қайнаб турсин деб бир икки бўлак гўштни ювиб солдим. Икки-учта пиёз, картошкани майдалаб ташласам хом шўрва бўлади, нонни ивитиб ейман, иштаҳа деган зормандани ҳар қайтармоқчи бўлсанг, яна келаверади, уни алдаш амри маҳол. Гўшт қандай, унинг кўпигини олиб туз солдим кейин майдалаб пиёз тўғраб ташладим. Арчиб, сув солиб қўйилган картошкаларни эңдигина олиб келиб қозонга солган эдимки, лапанглаганича Сангақ пайдо бўлди.

- Марҳамат, ўтиринг - дедим унга. Аваллари агар у менинг чайламга келса, тик турганича гапини айтарди-ю, тезда жўнаб қоларди. Ҳозир эса астагина кўз тағида назар солсам, кетишга шошилаётгани йўқ. Афтидан бугун ҳам ишга бормоқчи эмас. Уйда ҳам бирон иш билан шуғулланмай менинг ёнимга келибди. Эҳтимол менда бирон бир муҳим гапи бордир. У аммо айтишдан ўзини тутиб тургандир.

- Марҳамат, ўтиринг, шўрва ҳам пишай деб қолди, биргалашиб баҳам кўрамиз, - дедим. У индамай кўрпачага ўтирди. Мен пиёзни қозончага солдим, Сангақнинг ёнига қайтдим ва бир пиёла совуқ чой қўйиб унга узатдим. У чойни бир кўтаришда симирди-ю, пиёлани қўлимга берди.

- Шахмат ўйнаймизми? - сўрадим.

- Ўйинни билмайман, - жавоб берди.

- Картачи?

- Истамайман, - деди қисқагина қилиб. Хўш ундай бўлса мендан нима истайсан, гапингни айт, эшитай? дегим келарди. Лекин у билан бундай дағал муомала қилиш яхшиликка олиб келмасди. Ширмоҳ тунда ёнимга келган кундан ва ойдин кечада бутазорлар орасида бўлган ширин суҳбатдан кейин уни қаерда, учратсам бўлиб ўтган воқеалар учун худди ўзим гуноҳкордай хижолат чекардим. Мен учун фақатгина сабр тоқат қилиб унинг ҳаракатини

ҳаё ва қўрқув унга монелик қилиб турарди. Сангак билан Зардак юз қўларини ювиб келишиб бизни чойга таклиф қилишди. Мурод бобо кампириниг касаллигини баҳона қилди, мен эса чайлада ҳеч ким йўқлигини ва бирон киши мени кутиб турмаслигини айтдим. Иккимиз ҳам йўлимизга равона бўлдик.

Барокўҳни мен кўрмаганман. Чўпонларнинг ай-тишига қараганда, таърифига сўз топиш қийин бўлган ажойиб бир мавзе экан. Уларнинг фикрича бундайин гўзал майсазор ҳеч ерда йўқ эмиш. Ўт дегани одамнинг бўйидан ҳам баландмиш. Хусусан, май ойи ва августнинг бошларида қиру адирларда табиий гуллар чунон ҳам очилар экан, киши уни томоша қилиб тўймасмиш. Турли туман худрўй гуллар отнинг белига урармиш ва сиз отда кетаётиб уларнинг хушбўй ҳидидан маст бўлай, гули гулдас-талар териб олишингиз мумкин эмиш. Агар қоронғу, зим-зиё кечада йўлингиз қиру адирларга тушиб қолса, гўё у ерларда сизнинг адашиб қолмаслигингиз учун худди минглаб шамлар ёқиб қўйилгандай нур таралиб турармиш. Аммо улар шам эмас сиз асло гувоҳи бўлмаган қизил сариқ лолалар бўлиб худди шам каби шуъла сочиб тураркан. Бир чўпон: Барокўҳ ном олиши ҳам ана шу хосияти туфайли яна тоққа чиққини унинг нақадар гўзал жой эканлигини ўз кўзинг билан кўргин, деган маънони билдирарди деб таърифларди. Мен Барокўҳнинг гина эмас, балки қоратегиннинг барча яйловларини сайру саёҳат қилиш орзусида бўлсамда, аммо афсуски, Чорбоғакда туришим шарт эди. Мадали ака нонушгадан кейин ўша томонга йўл олди.

Мен икки кундан буён иссиқ овқат емагандим. Ширмоҳ ҳар куни пешин ёки кечки пайтда қозон осиб иссиқ овқат пиширарди. Инсоф юзасидан айтсак, ҳар замонда бир косадан овқат юбориб турса бўларди. Зероки халқимиз одатига кўра ёлғиз кишига қўшниси мурувват қилиб пиширган овқатидан бир коса бериб туради. Ёлғиз одам бир ўзи учун қозон осиб овқат пишириб ўтириши шарт эмас. Ўн киши бўлсанг ҳам ўшаю, ўн бир киши

дилар, ёшлигимда менга ҳам ўргатган эди, ўзим ҳам пайванд қиламан.

Мўйсафид духтур меваларни пайванд қилишни ҳам билар экан дегандай ҳайрат билан менга тикилди. - Бу яхши, Ширмоҳнинг хурмати учун қилиш керак, гулдай Ширмоҳ мана шу Сангакка хотин бўлиб юрибди, - деди у. Ана бу қирмизи олма ўзимизнинг тагжой олмалардан. Қишда ҳам яхши туради, қурт емайди, ана шунинг навларидан олиб боргин, ўғлим. Олма пишмаган бўлса ҳам зарари йўқ. Қара, қандай яхши. - Мен пичоқни чиқариб мўйсафид кўрсатган қирмизи олма наводасини қирқиб олдим, етиб боргунча сўлиб қолмасин деб уларни ҳўл пахтага ўрадим. Кейин хайрлашиб, Чорбағакка жўнадим. Мурод бобо тўғри айтди, мен бу ишни Ширмоҳнинг ҳурмати учун қилаётгандим, агар у бу ердан кўчиб кетмаса, мен пайванд қилган олмалар унинг учун мендан хотира бўлиб қолади. Инсон қаерга қадам босмасин ўзидан, албатта ёдгорлик қолдириши керак. Зеро инсон оламдан ўтади, ундан хотираларгина боқий қолади. Ҳаёт қонуни шундай эди, ва шундайлигича қолади. Бинобарин мен Ширмоҳнинг боғчасига бориб тезда ишни бошламоқчи бўлдим. Баргини қирқиб ташлаб, унинг танасини пўстлоғидан ажратгач, олма ниҳоли наводасини ёриб, пўстлоғи ичига жойлаш, кейин новданинг ёрилган жойини ип билан маҳкам боғлаб қўйиш, бору йўғи ҳамма иш ана шундан иборат. Мен Ширмоҳнинг боғчасига ўтмасданоқ ёлғиз ўзи бу ишнинг уддасидан чиқа олмайди деб ҳавотир бўлган бўлса керак. Мурод бобо ҳам етиб келди.

Мен унинг маслаҳати билан ишни тезда тугатдим. Сўнгра Хуррам билан Ширмоҳга агар пайванд тезроқ ушлаб кўкарсин десанглар чошгоҳда ва кечга яқин уланган жойига сув қуйиб туришни тайинладим. Мен бу гапларни айтаётганимда Ширмоҳ мендан кўзини узмас, ва хурсандлигидан гулдай очилиб, хаёлимда бу хизматларим эвазига шу ернинг ўзида бўйнимга осилиб бўсалар олишни истаётгандай эди. Аммо кундузи бу одамлар олдида

- Қабул қилдим, - деди вертолётга миниб Душанбега боришдан кўрққан Гавҳар хола ночору ноилож.

- Сен, Мирзо менинг ожизамни она дейсанми? сўради менадан.

- Ҳа, она дейман, - жавоб бердим. Мурод бобонинг ҳийлаи шаръиси маъқул тушиб ичимда кулганимча. Икковларинг мана бу нондан енглар. Мен гувоҳман, нонни еганларингдан кейин она-ю бола бўласизлар, - дея Мурод бобо ўрнидан туриб ичкарига кирди ва битта атлас қийиқ олиб чиқиб оналик бўлганим шарофатига белимга боғлаб қўйди. Кейин тутинган онам оёғини кўрсатди. Мен унинг оёғини аста-аста силаб кўрдим. У синган ҳам эмас, бандидан чиққан ҳам эмас, фақатгина йиқилган вақтида оёғининг гўшти лат еган холос. Мен Мурод бобо билан тутинган онамнинг оёқларини ерга қўйиши учун уни қўлтиғидан олиб кўтардик, аммо у оху воҳ қилиб оёқларини боса олмади.

Ҳар куни уч-тўрт дона тухумни чала пишириб пахтага олиб борланг, қумни қиздириб қўйинг, шиши қайтса, тузалиб кетади. Тузалмаса яқин орада вертолёт чақирамиз, бошқа касаллар билан бирга шаҳарга жўпатаман, даволаш шарт, - дедим.

- Йўқ-йўқ, худо хоҳласа ўзи тузалиб кетади, - бу сафар Мурод бобо ҳам ҳам тортиб деди.

- Тузалиб кетаман, болам. Эшитишимча Сангак Ширмоҳга рашк қилиб ўчоғини бузиб ташлабди. Мен сизларга нон пишириб бермоқчи эдим, буни қаранг, болам, йиқилиб тушдим, - деди афсусланиб Гавҳар хола.

- Ҳеч қиси йўқ, биз учун тузалиб кетсангиз бўлгани. Сангак яна қайта ўчоқ қуради. Сангак Ширмоҳни бизга нон пишириб беришга қўймаса, Мадали ака қизининг уйида пишириб келаверади, - хотиржам қилдим уларни.

Ширмоҳнинг олмаларини шу бугун пайванд қилмоқчи эдим, ишни юришмаганини қаранг, - деди Мурод бобо афсусланиб.

- Бу ишни ўзим бажараман, бобо. Бовимиздаги ҳамма дарахтларни отамнинг ўзлари пайванд қилар-

Ёлгон гапирди, шишган, - унинг гапини рад қилди Мурод бобо.

Гавҳар хола эрининг гапидан ранжигандай унга назаб билан тикилди.

- Қани, кўрсатинчи? - илтимос қилдим мен.

- Духтур, сен духтур бўлсанг, ҳам бегонасан, номаҳрамсан, сенга оёғимни кўрсатмайман. Духтур, қариган човимда мени гуноҳкор қилма, иймоним куймасин, - дейди Гавҳар хола.

- Бундай бўлса нима қиламиз? Душанбега жўнатсам, у ерда ҳам бегона номаҳрам одам кўради. Сизнинг оёғингизни жарроҳ ренгенда кўриши керак. Аёллардан жарроҳлар кам. Бирон ўғлингиз духтур бўлсаки унга кўрсатсангиз, бобо ҳам духтур бўлсаки табобат қилса, қизлар, ёш аёллар ҳам духтурдан касалларини яширмайди, кўрсатишади - десдим. - Кексайганингизда гўдакка ўхшаб бир жойда ўтириб қолсангиз-у, чолингиз сизга қараб юрса, икковларингизга ҳам қийин бўлади, - тунтирдим.

- Худо кўрсатмасин, илоҳо у кунни худо кўрсатмасин, - оху, уҳ қилиб деди Гавҳар хола.

- Менга кўрсатмасангиз, Душанбега юбораман, вертолёт чақираман, олиб кетади. Ҳу, ҳавода паррагини айлантириб келиб туради-ю, ана ўшанда шаҳарга борасиз, - дедим соддагина қилиб. Гавҳар хола кўрқиб хаёлга чўмди.

- Бу ишнинг ҳийла-ю, бир шарҳиси бор, ўғлим.

- Чормазакда синганни боғловчи бир эркак бўларди. Раҳматли оламдан ўтди. Бирон аёлнинг қўли ёки оёғи сингудай бўлса, касалнинг кўнгли оғримасин деб даволашдан аввал кекса бўлса, она, ёш бўлса сингил тутинарди. Сени Мирзо менинг Гавҳарим ўғлим десин, ана кейин оёғини кўр, на сен гуноҳкор бўласану, на менинг Гавҳарим. Нима дединг, Гавҳар? - сўради Мурод бобо хотинидан. Гавҳар хола рози бўлди. Мурод бобо дастурхондан битта бутун нонни олиб, бизнинг олдимизга қўйиб сўради:

- Сен Мирзони, мана шу нон ҳурмати, ўғилликка қабул қилдингми, Гавҳар?

дарё балиқларига дом ташласа-ю, балиқлар ундан чиқа олмасдан типирчиласа ҳеч гап эмас, аммо эр-хотинни зўрлигу, зор билан домга туширса ва хотин чиқа олмай чиғақдаги балиқлар каби бир умр типирчиласа бу ҳалокатли дард, дея кўнглимдан ўтказдим.

Мурод бобонинг боғида турли туман мевалар: олмурод, ранг-баранг олмалар, олча-ю, гилослар парвариш қилинаркан. Жанубда яна водийда, ўсадиган мевалар ҳавонинг салқинлиги боис бу ерларда пишмайди. Боғнинг бир чеккасида азамат ёнғоқ дарахлари ўсиб ётибди. Чолнинг иккита айвонли уйи бўлиб, улар ўртасида ошхона. Айвон олдида баланд суппа кўтарибди. Боғчасининг бир четида ўзлари учун картошка ва тоғ пиёзи экибди. Пиёз яхши амал олиб, картошка фарқ гуллаган. Мен чолнинг уйига кириб борганимда мўйсафид боғчасида айланиб юрарди. Хотини эса айвонда кўрпак тўшак қилиб ётарди. Мурод бобо менга эшик олдироғида пешвоз чиқди. Кампири мени бегона киши деб ўйлади, шекилли юзларини кўйлагининг кенг енглари билан тўсди. Мурод бобо бир марта менинг чайламга келиб совуқ урган кампири учун дори олиб кетганди. Иккинчи марта мағазинда учрашиб ҳол-аҳвол сўрашди, у мени чойга таклиф қилди. Мен унга: мавриди келса, ҳали биргалашиб чой ҳам ичамиз дегандим.

- Кампиримнинг йиқилганини сизга ким айтди?

- деди у салом-алиқдан сўнг.

- Сангак айтди. Уларнинг боғидаги олмани пайванд қилмоқчи бўлган экансиз, Гавҳар хола суппадан йиқилибди. Мен ҳол-аҳвол сўрагани, кўлимдан келса ёрдам бергани келдим.

- Кексалиқда ўғлим, кексалиқ, кечаси суппадан тушмоқчи бўлибди-ю, қоқилиб йиқилибди. Ҳозир чап оёғини боса олмайди, - жавоб берди мўйсафид.

- Ҳа, шундай, болагинам, оёқ боса олмайман, боссам оғрийди, - гапга қўшилди Гавҳар хола.

- Оёғингиз лат егандир?

- Билмасам, болам.

- Шишганми?

- Йўқ, шишмаган, - жавоб берди Гавҳар хола.

гулининг бу даражада гўзаллигини сезмаган эканманми ёки бу ернинг табиатига энди ўрганиб дилкашу дилрабо нарсалар онгимга етиб бораётгандай.

Зиразор ортада қолди. Мен пуртуғён Хингоб дарёсининг темир кўпригидан ўтаман. Бу кўприкни кейинги бир - икки йил ичида геологлар тиклашган. Улар тоғларнинг қайси бир қаватида фойдали қазилмаларни топишиб, ҳозир уни озми-кўпми ишлаб чиқаришни бошлашган. Кўприкдан бир оз юқорида даралар қучоғидан, кичкинагина шўх, тезоқар тоғ дарёчаси оқиб шиддат билан Хингобга қуйиларди. Бу дарёча тоғ чўққиларидаги қорлар ва зилол чашмалардан бошланганлиги, тошлардан-тошларга урилиб чиқиб кетганлиги учун суви тоза, мусаффо. Сув ҳатто катта-катта тошларни ҳам юқоридан пастга думалатиб олиб келибди ва бу тошларнинг бир қанчаси устидан шиддат билан сакраб ўтиб тўлиб-тошиб кўпиклар сачратиб атрофга ёйилади. Дарёча бўйида ўсиб чиққан сариқ толларнинг шоxlари сувга тегай-тегай деб турибди. Соҳилнинг икки томонида ястаниб ётган худрўй гулларнинг ҳиди димоққа урилиб киши қалбини қитиқлайди, маст қилади. Тошларга эҳтиётлик билан оҳиста-оҳиста қадам қўйиб дарё лабигача тушиб кимнингдир сувнинг ниҳоятда тез оқар жойига тол навларидан тўқилган саватчиракни маҳкам боғлаб қўйганининг гувоҳи бўлдим. Чивакнинг овзига халта қоп боғлаб унинг ҳар жой - ҳар жойини тешиб қўйибди, натижада тепадан келган балиқлар чивакка - домга тушади-ю, аммо қайтиб юқорига чиқа олмайди. Зеро сув зарби ва халта қоп уларнинг тепага чиқишига монелик қилади. Чивак худди боғбонлар бозорга узум солиб келиб сотадиган кажавага ўхшатиб тўқилганди. Қадим-қадим замонларда бундай кажаваларни туянинг икки ёнига бойлаб, ичига одам солишиб узоқ сахро йўлларига сафарга чиқаришарди. Чивак тагига тушган балиқлар ҳаммаси тирик бўлиб тиним билмай типирчилашарди. Мен бир зум домга тушган балиқларни томоша қилиб турдим-у, одам

жойдан иккинчи жойга боғлаб қўйишдангина иборат. Қўйлар эса узоққа кетмай сигирлар атрофида ўтлаб юраверади. Бу яқин атрофда катта, кенг далалар йўқ. Ҳамма ерлар кичик-кичик майдончалардан иборат бўлиб эгалари Вахш водийсига қўчиб кетганларига қадар у ерларга галла экиб тирикчилик қилишарди. Ҳозир эса бу кичик парча-парча ерлар ўтлоққа айлантирилган. Чор атрофда кўрпадек қалин ўтлар ўсиб ётибди. Одам ҳам, мол ҳам ўтга думалайди. Бу турфа ўтларнинг ному навларини ҳамма ҳам аниқ айтиб бера олмайди. Ўтлар ипақдек мулойим, ширали ва серёғ шу сабабли бу ерларнинг қатиги Вахш водийси қаймоғининг мазасини беради. Балки у ернинг қаймоғидан ҳам лаззатлироқдир. Имоним комилки, бир кун эмас, бир кун бу ерга одамлар, албатта, яна қайтишади, бир томондан Вахш водийсида ўзлаштирилмаган ерлар тугаб боряпти, қарийбки ҳаммаси сунориладиган ерлар. Иккинчидан Норак ГЭСи ишга тушиб тоғлар ҳам чароғон бўлди. Энди сим тортиб бу ерларга ҳам электр нуруни олиб келишади. Чормазаконда одамларнинг бу ҳақда ҳозирдан гапиришаётганларини ўз қулоғим билан эшитганман.

Хуррам амакисининг ўғли билан молу қўйларини тоғ томондан пастга ҳайдаб тушди. Мен уларни чақириб икковига ҳам биттадан конфет тутдим. Кейин шашка қилиб ўйнашсин деб олдиларига шахматни қўйиб мен келгунга қадар чайлани ёлғиз қолдириб кетмасликларини тайинладиму, Мурод боболинг уйига йўл олдим. Йўл четигаги зираларнинг айни гуллаган пайти. Менинг назаримда зира билан кашнич гуллари ўртасидаги фарқ шундаки, кашнич гулларининг донаси тожик аёлларининг «тут», «барг» каби марварид сирғаларига ўхшаб кетади. Аммо ўша марваридларнинг зирамонанд майда гуллари чунон ҳам оппоқ ва хушранг бўлиб кўз улардан баҳра олади.

- Мен бу йўлдан бир-икки марта ҳам ёлғиз, ҳам одамлар билан бирга Чормазаконга ва ундан ҳам юқорироққа, Миёнадеҳга боргандим. У пайт зира

Ширмоҳ пайдо бўлди. Унинг менга пешвоз чиқиши ака-укаларга ёқмади, шекилли Зардак лой олиб бераётган белчасини бир четга қўйиб Ширмоҳнинг ҳаракатларини менинг нигоҳларимни таъқиб қила бошлади. Менинг бу ерга келишимдан Сангакка нисбатан ҳам Зардак кўпроқ ҳамгин эди. Ширмоҳ ҳамма ишлар жойида ҳавотирма олма, дегандай унинг нигоҳларидан яшириб кўз қисди. Сангакнинг ўлимдан хабару бору, аммо бизнинг тунгги суҳбатимиздан хабари йўқ эди.

- Сангак ака, лой ётқизаётиб чақираман, лой олиб берасиз, дегандингиз-ку. Мана ёрдамлашиб ишингизни тезроқ тугатгани келдим.

- Сизга бундан ҳам зарурроқ иш чиқиб қолди. Мурод бобо келмоқчи эди. Унинг хушнаво олмалари бор. Чол ўшаларни олиб келиб мана бу олмаларни баргпайванд қилиш ниятида эди. Афсуски, кампирри йиқилиб оёғи синибди. Хабарингиз йўқми? - деди Сангак.

- Қачон йиқилибди? Менга ҳеч ким хабар бергани йўқ. Бундай бўлса мен бориб Гавҳар холадан хабар олай. Холанинг аҳволи яхши бўлса, биз иккаламиз келиб тезда пайванд қилиб берамиз - дедим.

- Сиз пайванд қилишни биласизми? - сўради у менга шубҳали тикилиб.

- Ҳа, пайванд қилишни отамдан ўргандим. У киши баъзи-баъзида пайванд қилиш билан ҳам шуғулланиб турарди, - дедим. Бу гаплардан кейин Зардак менга олайиброқ тикилди-ю, аммо оғзини очмади. Бу одам пайт пойлаб бирор баҳона билан бир кун эмас бир кун менга қаттиқ ҳамла қилади, дея кўнглимдан ўтказдим. Мен андак бўлсада сенинг қанақа одам эканлигингдан хабардорман. Агар Ширмоҳнинг айтганлари рост бўлса, сен ўта разил, аблаҳ одамсан. Сени даволашнинг вақти соати келади, дедим хаёлимда.

Бу ерга келган кунимдан бошлаб болаларнинг иши фақат молу қўйларни боқишдан иборат эканлигини фаҳмлаб етдим. Бу ҳам бўлса, бор-йўғи узун арқонларга боғланган сизирларни бир купда бир

ларди. Отларнинг кишнаши, дитларнинг акиллаши эса қулоққа чалинмасди. Ҳамма қаттиқ уйқуда эди. Мен ҳам хурсанд, ҳам ғамгин эдим. Юрагим бошида зил - замбил бир топ осилиб тургандай эди. Ширмоҳ ҳали ҳам остонасида жилмай ўтирарди. Мен ичкарига кириб ухламоқчи бўлдим, аммо қани энди уйқу келса.

- Сенга бирон гап бўлибди, чамаси майли, ҳали ёшсан, Ширмоҳга ошиқ бўлибсан, кечирिश мумкин, рости гап агар йигирма йил аввал бўлганда эди, Сангакнинг қўлидан уни ўзимоқ тортиб олган бўлардим, - дерди Мадали ака уйқу аралаш. Мен хаёллар оғушида қачон ухлаб қолганимни билмайман. Аммо уйқумда ҳам бу аёл кўзларим олдида турарди.

Эртасига бироз кечроқ уйғондим. Мадали ака эрта тонгда туриб фермалардан хабар олгани кетибди. Илгари айтганимдай у киши зоотехник, қўйлар саломатлиги учун жавобгар. Сангак билан Зардак янги ўчоқ қуриб, девор қўтаришиб унинг устини ёпиш билан банд. Уларнинг ишларидан ҳали бу ерда кўп туришларини бошқа ерга кўчиш ҳақидаги гаплар беҳуда эканлигини сезиб турардим. Зардак лой ирғитарди. Сангак эса қаттиқ пишган лойни эпчиллик билан илиб олиб пахса урарди. Бу лойни улар кки - уч кун бурун ётқизиб қўйишганди. Мен ана шу ака-ука олдида бирон нарсани баҳона қилиб бориб, Ширмоҳни кўришни истардим. Аммо тунги воқеадан кейин у томонга боришга, қадам босишга юрагим дош бермасди. Бундан ташқари ёқтирмаган кишиларни кўриш мен учун қаттиқ бир азоб. Лоақал Ширмоҳ яхшиликка йўйиб мени тинчлантириш учун Хуррамни ҳам юбормади. Ниҳоят сабрим чидамай, пешинда таваккал қилиб ака-укаларнинг олдида йўл олдим. Ахир мени еб қўйишмас-ку, ёки сени бу ерга ким чақирди, кўзимиздан йўқол дейишмас. Улар ҳам одам болалари-ку! кўнглимдан ўтказдим.

- Ҳорманлар! - дедим уларга яқинлашиб.

- Саломат бўлинг, - жавоб беришди иккови бараварига. Шу пайт овозимни эшитиб остонада

- Орзунг бўлса, орзунга етасан, гап одамнинг ниятида, кўп қайғурма.

- Сен духтур, сендан илтимос қиламан, бу гапни мен сенгагина айтдим, яна айтаман,,,,менинг жонимни бу балодан қутқар. Агар менда уйқу дориси бўлганида эди, акаси Зардакка, ҳар иккаласига ўша доридан кўпроқ бериб ёнма-ён абадий уйқуга кетгизган бўлардим.

- Бундай дема, сен шунчалар нозанин аёл, наҳотки қотиллар сингари бу гапни айтишга журъат қилсанг, мени қўрқитиб юбординг, - дедим.

- Мен сенинг доридан бермаслигингни биламан. Қонун ҳам кўтармайди. Қолаверса, менинг юрагим ҳам уларнинг ўлимини истайдиган юраклардан эмас. Фақат улардан қутилсам бўлди. Энди мен кетай, Сангак эрталабгача ухлайди. Лекин Хуррам уйғониб қолиши мумкин. Мен ҳеч кимга бўса бермагандим, кетишим олдидан мени ўп, - деди у жозибали, қоп-қора кўзларини юзларимга тикиб ва ғунча лабларини лабларимга яқинлаштирди. Ахир мен уни нега ўпмайин? Нега?! Бир бўса олиш ҳали мен Ширмоҳга соҳиб бўлиб, ўзгаларни унутдим деган гап эмаску! Юзу кўзларидан ўшиб, лабимни лабларига яқинлаштириб иссиқ нафаси ҳароратини туйдим у ўзимни орқага тортдим.

- Энди ҳайр, - деди у ва ўрнидан туриб келган сўқмоғидан уйи томон йўл олди. Рўмоли елкасига тушганди. Тундек қоп-қора сочлари паришон, эгнида бир қават гулдор юпқа кўйлак бугазорлар орасида кўздан ғойиб бўлди. Мен мабодо бирор киши унинг кетидан бораётганимни кўриб қолмасин деб пастдан кетдим. У уй эшиги олдида боргач, менимча ҳамма ухлаганми ёки бирон киши бедор бўлиб унинг кетидан тушганлигини билиш учун бўлса керак бир дам тўхтади. Мен эса чайла олдида унга боққанимча турардим. У қўлларини мен томонга силтаб менга хайрли тун, ишора билан чайламга кириб ширин туш кўриб ётишимни тиларди. Аммо негадир ўзи ичкарига кирмай остонасида анча вақтгача ўтирди. Сокин тун. Ҳамма ёқ ширин уйқуда. Фақат дарё сувининг шовуллаши эшити-

оҳангларни менга ҳам ўргатган эди. Қўни-қўшнилар тўпланишиб бизни тинглашарди. Отам доирани оларди, мен эса рубобни. Биз куйлаганимизда қўшни қизлар рақсга тушишарди, уйимиз гўё тўйхонага ўхшарди. Акамга ҳам ўргатарди-ю, аммо унинг завқи, ҳаваси йўқ эди. Отам оловланиб унга: «Сенинг ҳавасинг йўқ, одам бўлишинг қийин» дерди. Отамдан кейин мактаб ҳаваскорлар тўғрагига қатнай бошладим.

- Ҳаваскорлар билан бирон марта Душанбега бормаганмидинг?

- Овозинг чиройли, шаҳарда олиб қолишади, қайтиб келмайди деб акам қўймаганди.

- Бу кеча сен куйлардингу, у эса ухларди. Хайриятки рубобингни синдирмабди.

- Мен сенга айтдимку, агар уйда, ёлғиз Хуррам билан ўтириб ҳар қанча куйласам, унга ҳар қанча ўргатсам иши йўқ. Аммо одамлар олдида куйлашни манъ қилган, агар мени куйлаганимни эшитганингни кўрганида эди, албатта рубобни синдирарди. У шундай қасамёд қилган.

- Агар иккаламизни мана шундай ой нурида бир-бирмизга тикилиб, ёпишиб ёнма-ён ўтирганимизни кўрса, нима қиларди?

- Ўша кун менинг сийнамга отарди.

- У овга қачон боради?

- Бир ўртоғи бор, совхоз директорининг ўринбосари, ўша маккор одам, ўша келса бирга боради. У ҳар йили августда келади. Сен менга айт, нега шаҳардан бу ерга келдинг? Нима, у ерда сен учун иш топилмадими?

- Нега? иш кўп эди. Кун бўйи касаларни даволардим. Қишлоқ хўжалик вазирлиги бу томонга бир одам сўраган экан. Ўзинг, одам бир ерда ўтираверса, ҳеч ерни кўрмаса, тоғни ҳам билмайди, - дединг-ку. Тоққа чиқмаса, тоғни ҳам билмайди. «Ё шаҳри азимга бор, ё балаңд тоққа», дейишган. Чўпонлар хизматини қилай, деб ўз истагим билан келдим.

- Сен тоққа келолдинг-у, лекин мен шаҳарга боролмайман. Аёл ҳуқуқи қонунда тенг, аммо қоғозда, амалда эса бундай эмас, - деди у маъюслик билан.

ҳам, дипломинг ҳам ўзинг билан бирга экан. Мен шаҳарлик қулоқ солиб ҳайрону лол бўлиб, бир бор хуснингга, юз бор овозингга садқа бўлайин. Оёқларингга бош урай, - дея сўз бердим.

- Сен менинг кўшиқ куйлашимни қаердан биласан. Қаердан биласан? - сўради у саволини так-рорлаб.

- Деразанг орқасида туриб овозингни эшитдим. Шу тун менинг ҳузуримга келишдан аввал куйладингми?

- Вой, ўлмасам, сен овозимни эшитдингми? Нима деганиму, нима ҳақда куйлаганимни кўрдингми?

- Мен сенинг куйлашингни, ўғлингга дарс ўргатишингни ҳеч қачон унутмайман. Мен сенинг овозинг каби майин, дилкаш овозни ҳозиргача эшитмаган эдим.

- Мени жуда мақтаб юбординг-ку, Мирзо. Шу-вақтгача ҳеч кимдан бундай таърифни эшитмаган эдим. Лекин бу атрофдаги қишлоқларда хушхон санъаткор қилиб яратади, табиат уларнинг нозик қалбларини рақсга солади, мана бу тоғлар, мана бу тезоқар тошқин дарёлар, мана бу зилол чашмалар, кўм-кўк майсазорлар, ҳув анави пастдаги зиразорни кўряпсанми, қара қандай гуллабди, сутдай оппоқ кўринади. - У аста - аста менга яқинлашиб, бошини елкамга қўйди. Мен ҳам унинг елкаларини силадим, эркалатдим. Вужудим титрарди. - Сен учун рубобсиз ҳатто тонггача ҳам куйлардим-у, лекин бу ерда мумкин эмас. Куйлашни бошладимми, мени тутиб тура олмайсан, овозим кўтарила борганини ўзим ҳам билмай қоламан. Мени шаҳарга олиб бор, бир умр сен учун куйлайман, кишилар бир марта менинг нақадар ёқимли овозим борлигини билишсин.

- Мен сенга бир марта айтдимку, ҳозир мумкин эмас деб. Менга вақт бер, бир ўйлаб кўрай. Қани айтчи кўшиқ айтишни кимдан ўрганган эдинг?

- Отам тор чаларди, менга бу ҳунарни тўққиз ёшимда ўргатган эди. Ёз оқшомларида супага ўтириб олиб, отам тор чалар, мен эса куйлардим, ўзи ҳам жўр бўларди, ўзи чаладиган қарийб барча

гапирмоқчи бўлса фақат пулу нарсалардан гапиради. Камгап, дамдузд. Мен унинг доно бўлишини, китоб шайдоси бўлишини истардим. Афсуски, на қўшиқни тушунадию, ва на китобни севади. Хаёлимда қалбим паймонаю орзуларга тўла ўтадигандай.

- Тўғри, ўқиган кишиларнинг ҳаммаси ҳам яхши кишилар эмас. Бу замонда улар орасида одамийликни унутганлари ҳам топилиб туради. Ракеталар ихтиро қилишиб, дунёни юз бор остин-уступ қилишга ўзларини қодир ҳисоблаб, жар соладиганларни ўқимаган дейсанми?

- Ўқигану, аммо одамийликни унутишган. Улар худбин, худпараст, худписанддирлар. Бир тоифа одамлар дунё куйса куйсину, лекин менинг қозоним қайнасин дейишади. Улар учун бундан ортиқ гап ҳам тополмайсан! Йўқ топа олмайсан. Агар менинг Сангагим ҳам доно бўлганида ҳам ўшалардан. Эҳтимол улар ўқийдиган китоблар ёмон бўлса керак, багтар бўлса бўлардики, яхши бўлмасди аммо мен ишонаманки, китоблар одамийликни унутганларни қайта тарбиялай олади. Шунинг учун бизнинг энг олис қишлоғимизда ҳам одамлар ўқишсин, ақлли бўлишсин деб кутубхона очишди. Сангак мени китоб ўқишга, куйлашга қўймади. «Бирон бегона олдида қўлингга рубоб олсанг, уриб синдираман» деди. У мана шу тўрт тоғ ичидан чиқмаган, ўқиши ҳам чала-чулпа, тўртинчи синфгача ўқиб олган билимига қаноатланиб қолган, ёмон йўлга кириб кетган. Киши кўп ўқиса, кўпни кўрса, кўп билади. Бирор шаҳарга олиб бор десам, шаҳарда адашиб қоласан, уйингда ўтиравер дейди. Ҳамма нарса етарли дейди. Одаму оламни кўриб қолади деб шаҳарни кўрсатишга ҳам кўрқади. Нарсаларнинг бошингда қолсин, улар менга керак эмас, дейман унга. Сен бўлсанг, ўзингни у билан тенглаштирасан.

- Сен шаҳарда ўқимаган бўлсангда, шаҳарликлардан, ўқиганлардан ҳеч қолишмайсан. Сен доно аёл! Қўлингга ҳунаринг бор. Мен билмасдан сени дипломинг, ҳунаринг йўқ деган эканман. Ҳунаринг

ганлиги учундир. Сени кўрдиму ўзимни ихтиёримни қўлдан бой бердим. Сенинг юдузинг мени ҳудди оҳанрабодай ўзига тортади. Мен сенга ошиқ бўлганимни қаердан билай? Мен ўқимишли кишиларни сендан аввал ҳам кўп кўргандим. Лекин уларга кўнгил қўймагандим. Сен мени балога гирифтор қилдинг, - дедию, бир зум атрофга ва менга нима деркин деб қулоқ солиб турди. Мен жимгина ўтирардим. Аҳён-аҳёнда паранда-ю, дарандалар, Чорбоғак итларининг акиллашлари ҳар замон отлар галасининг кишнаши қулоққа чалинарди. Айтишларича, совхознинг бир фермасида отлар галаси ҳам бор экан. Қўй отларни бир ерда боқишаркан. У бир муддат нафасини ростлаб олгач, яна гапида давом этди... Сени кўрмаганим яхшироқ эди. Чайлангни Чорбоғакка эмас, бирон четроққа, одамсиз жойга қурганинга дуруст бўларди, - деди.

- Эринг Сангак ҳам бу ерга келган биринчи кунимданоқ, шу гапни айтган эди...

- Сен мени кўриб турасан шунинг учун меним хуснимдан рашк қилиб бу гапни айтган. Мен эса сенга ошиқ бўлганлигимдан, айтиябман. Мен сенга ошиқлигимдан шодман. Аёл бирон вақт ошиқ бўлиши керак. Ишқсиз ҳаёт-ҳаёт - эмас. У - зиндон. Аёл ишқи нокомлия билан тугаса ҳам у, албатта бир бор ошиқ бўлиши лозим. Агар аёл эрини севиб турмуш қурмаган бўлса, эрини яхши кўрмаса, бирон вақт ошиқ бўлиши даркор. Шу кунгача мен ҳеч кимга ошиқ бўлмагандим, мана бутун мен бадбахтнинг бошимга ҳам ишқ савдоси тушди. Ўшанда ҳомиладор бўлганимда қочиб кетиб, сени ёки сенга ўхшашни топишим мумкин эди. Аммо сен ҳомиладор аёлнинг шаҳарга қочганини, қаерлардадир дайдиб юрганини бир тасаввур қилиб кўр. Ким унга жой беради, ким уни сиғдиради? Тугса чақаловига ким қарайди. Мен қочмоқчи бўлганимда ана шу хаёллар йўлдан қайтарди. Мен Сангакни севишга, у билан турмуш қуришга рози эдим. Аммо иложим йўқ. Қалби тошдан қаттиқ ва муздан совуқ. Ҳайвонтабиат, ейиш-ичишни билади, холос. Агар

йўқ, ҳунаринг йўқ», - дедим. Ширмоҳни таҳқирладим. Ундаги ҳунар на менда-ю, на менинг хотинимда топилади. Ахир, Хуррамга рубобни қандай чапишу, куйлашни нақадар аъло даражада ўргатганини мен ўз кўзим билан кўрдим-ку. Агар мен Ширмоҳга уйлансам, ҳамманинг унинг санъатидан баҳраманда бўлиши учун унга шароит ва имконият яратиб бера оламанми? Мана гап қаерда?! Одамлар унинг овозини бир марта радиодан тинглашса, бир бор ўзини оинаи жаҳонда кўриб, овозини эшитсалар борми, уни бошларига кўтаришади. Ўшанда мен рашқ қилмайманми? Ширмоҳда бор ҳунар мингдан бир кишидагина бўлиши мумкин. Албатта, таниш-билишлар мени болаларимни ташлаб кетганлигимда айблашади. Айб қилишса, қилишаверсин! Гап бунда эмас. Гап шундаки, мен Ширмоҳ билан бахтли бўла оламанми? Мана гап нимада? Гўзалликка кимлар сажда қилмаган? Санъаткорга мафтун бўлмаган кимлар? Аввали охир инсон чиройли, ҳунарманда, хушхон ва мусиқадон аёлларга таъзим қилган. Қадим замонларда бозорларда канизаклар сотилаётганда уларнинг фақатгина гўзалликлари эмас, аксинча энг аввало ҳунарларини қадрлашиб сотиб олишарди. Ажиб замонлар. Бугун шу қадар ҳусн ва малоҳат соҳибаси, шунчалар ҳунарли аёл ўзини менга бағишлаб турибди-ю, мен эса ўю хаёлда. Зеро унинг ҳунари фақатгина мен учун эмас... Зоҳирий гўзаллиги ва ҳуснигина мен учун, аммо санъати барча халқлар насибасидир. Мен бу ҳақда ўйламасликка ҳар қанча уринмайин, лекин бу гаплар қалбимда бир исёну тўфон кўтарарди.

- Ширмоҳ, қани айтчи, мен сенга нега ёқиб қолдим? Сен менда нима кўрдинг?

- Сен хушгап, хушсуҳбат, унинг устига духтур, сен ўқиган, маданий киши, шунинг учун менга ёқасан, десам ишонмайсан. Зеро ўқиган киши дунёда битта сен эмас, жингалак сочларинг учун севаман десам, фақат сенинг сочларинг жингалак эмас. Одамлар нима учун бир-бирларини севишади? эҳтимол юдузлари бир-бирларига тўғри кел-

мизда тўй беришди. Биз шаҳарга кетаётганимизда умр йўлдошим қаерга олиб боришимни, уй-жойим, кўрпа-тўшагим бор йўқлигини ҳам сўрамади. Уйнинг барча асбобу анжомларини бозордан, магазинлардан таширдик. Қишлоқ қизи шаҳарлик бўлиб ўқиди, ишга кирди. Мен унга фаҳму фаросат ўргатмадим. Унга кўп нарса онасидан ўтганди, ахир онасини кўриб қизини ол дейишадику. Мен уни севардим. Қаранг, энди Ширмоҳга мафтун бўлиб ўтирибман. У менинг бурнимга ип ўтказиб олган, истаган томонга судраб кетаверади. Бу аёл нима деса кўнаман, бирон гапини рад қила олмайман. Аммо Ширмоҳни севсам хотину болаларим юзига қандай қарайман, одамийликни унутиш, номардлик кимга керак? Ширмоҳни бахтли қиламан деса, хотину болаларимни бадбахт, тирик етим қилишимга тўғри келади. Бу фикр бир - икки марта ҳаёлимга келган эмас. Ҳар куни миямда тиним билмай, тинчлик бермай, чарх ургани урган. Инсонни аввал умидвор қилиш, кейин эса умидсизлантириш эр кишининг иши эмас. Мен сени хотинликка олмайман, бир муддатга мен шу ердан кетгунимча, менга маъшуқа бўл! Мен сен билан учтўрт ой давр сурай, инсон учун бир кунлик хуш хурсандчилик ҳам ванимат. Мен кетгач, сен ўша илгариги холингча кўнги қўймаган эринг, ўша ҳушторинг Зардак билан қолавер, - дейми? У мендан ёрдам қўлини сўраб илтижо қиляпти. Мен эса шаҳватнинг учқур аргумоғини бу гўзал табиат қучоғида ўйнатиб кетишни истамайман. Бу худбинликнинг олий нуқтаси эмасми? Бу қандай фикр ақида? Бу ҳаётда, ўзи афтидан бирон бир муқаддас нарса қолмабди, хусусан оиладаги бирибирига бўлган эътиқод ва эътиمود бутунлай дарз кетибди, шу боисдан баъзи кишилар ҳар йили бир хотин олади, баъзи аёллар эса ҳар йил турмушга чиқишади. Амалда шарму ҳаё монё бўлса ҳам фикру ҳаёлларида ҳар куни неча бор эрларига хиёнат қилишади. Аслини олганда агар мен ўз хотинимни қўйиб, хотин олган бир мен эмас-ку? Мен биринчи учрашувимизда унга: «Дипломинг

- Нон сўраб келганишда кўйлагингни ёқаси кир бўлганлигини кўриб қолдим. Духтур деган номинг бор, сен муаллимдан ҳам тозароқ юришинг шарт. Кийимларингни ҳам дазмол қилмай кийиб юраркансан, балчиқ ичидаги тилло каби юришинг яхши эмас. Ҳа, тўғри, мен кўр эмас эдим, ҳассамни йўқотганим ҳам йўқ эди.

Ширмоҳ ҳақ эди. Шу боисдан гапни бошқа томон буриб сўрадим:

- Тўхта, ўша муаллим сенга харидор бўлганмиди?

- Менга ҳазил қилишиб кўп кишилар харидорлик қилишган. Ҳар бир эркакнинг чиройли қизларга, ҳусндор аёлларга ҳушомад қилишини ўзинг яхши биласан. Аммо муаллим ўз меъёрини билар, бежо гапирмасди. Бизни беҳудага гап-сўз қилишиб, уни роса калтаклашгандан кейин ишга чиққан кунларидан бирида менга деди: Ширмоҳ ўрта-мизда ҳеч қандай гап ўтмаганди. Мен учун сенинг яхши гапларинг етарли эди. Ҳар гапни ўйлаб, ўлчаб гапирасан, ҳушомад қиласан. Лекин бизларни асос-сиз хафа қилишди. Кел, ўшаларга қасд қилиб чиндан ҳам шу ишни қилайлик. Мен муаллимнинг бу гапларидан ўртаниб-ўртаниб йиғладим. Ахир, мен уни ўқимишли, маданиятли киши бўлганлиги, меҳрибонлиги учун иззату икром қилардим. севиш эса хотирам чеккасига ҳам келган эмасди. Муаллимдан ранжиб йиғлагандим. Лекин мен сени чиндан ҳам севиб қолдим. Ёшинг ҳам мувофиқ. Биламан, хотининг, болаларинг, бор ташлаб кетасан. Эрим Сангак ва зўр хушторим Зардак қолади, кейин нима қиламан?

Мен нима деб жавоб беришни билмай бир муддат сукут сақладим. Хотиним ўз ҳамқишлоғим. Мен институтни тутагган йили у ўнинчини битирди. У мени севиб қолганди. Опаси эса қизимни шаҳарга олиб кетади, деб қўрқарди. Менга қалин керак эмас, ҳеч нарса бермасларинг ҳам ихтиёрларинг. Мен учун сизлар соғ бўлсаларинг бас, - дерди. Хотинимнинг поччаси, колхоз партия ташкилотининг котиби, қишлоғимиз фаолларини тўплаб уйи-

сигача мешдек бўлиб шишиб кетди ва тез кунда ўлди. Онам ҳам дардманда эди. Акамнинг ўғлини уйлантиришди-ю, у ҳам оламдан ўтди. Акам билан хотини бир-бирларини яхши кўришади. Ўртада мен бадбахт бўлиб қолдим.

- Ростини айт, ўша сен билан гап қилишган муаллимни севармидинг? У сенга совчи қўймаганимиди?

- Бир куни у менга: «Ширмоҳ сенда дазмол бор, бизники бузилган, шиму кўйлагимни ўғлимдан юборай, дазмол қилиб бер, ёки дазмолингни бериб юбор. Лекин, янганг бетоб, ўзим серкор, унинг устига кўнгилдагидай дазмол ҳам қилолмайман», - деди. «Хўп бўлади, муаллимжон, олиб келинг, дазмол қилиб бераман», - дедим.

Ўғилчаси отасининг шиму кўйлаklarини олиб келди. Муаллим ҳамиша озода кийиниб юрарди. «Ўқитувчи ҳар жиҳатдан: гапириши, юриш-туриши, кийиниши билан ҳам ўқувчиларга намуна бўлиши керак. Қишлоқда илм-маданият чирогини ўқитувчи ёқади», дерди у. У киши тозалиқда Миёнадеҳ ва Чорбоғақда ҳаммага ибрат эди. Мен унинг кийимларини дид билан дазмол қилдим. Лекин ўғилчаси тезда келавермади. Сангак йўқ эди ва мен муаллимнинг кийимларини дазмол қилганлигимни унинг билишини истамасдим. Кийимларни тугиб эндигина олиб бориб бермоқчи бўлиб эшиқдан чиққан ҳам эдимки, Сангак келиб қолди. «Бу нима, қаерга олиб боряпсан», - қўлимдан тортиб олиб муаллимнинг кийимлари эканлигини билиб қолди. Шундай қилиб мен Сангакнинг олдида ҳам муаллим билан гап бўлиб қолдим. Мен қишлоқ аҳлининг муаллимдек тоза ва озода кийина олмай, унга бахиллик қилишларини аввалдан билардим. Ҳатто унга «олифта муаллим» деб лақаб ҳам қўйишганди.

«Гапларинг рост, баъзилар бироқ жиҳатдан яхши эканлигини билишса ҳам, ёмон эканлигинини билишса ҳам гап чиқаришади». Лекин сен бир бор муаллимнинг кийимларини ювиб, дазмол қилиб гапга қолган экансан, кўр ҳассасини бир марта йўқотади, дейишади. Яна менинг кийимларимни ювиш сен учун нега керак бўлди?

йишини мен Ширмоҳга айтмас, аксинча унга қулоқ тутардим. У гапираркан, гоҳо кулар, гоҳо чеҳраси жиддий тусга кирарди ва бу билан эртақлардаги афсоналарни эслашиб тўё сеҳру жодуси бор эди. Юзинига сирли боқиб, кўзларини ўйнатиб туриб, мулойимгина кулиб гапирса ақли хушингни бой берарди. Санъати эса касбий артистларникидан ҳам зиёда, ўзини ҳар мақому ҳолатта сола билади, азалий табиий, бошқача қилиб айтганимизда худо берган ўзига ярашиб турган хислатларини бошқаларга таълим йўли билан ўтказиш қийин. Сиз мени унга мафтун бўлганлиги сабабли унинг ёмон хислатларини ҳам фазилати деб ҳисоблаяпти деб ўйлашингни мумкин.

Леёлларимизда кундан-кунга тобора камайиб бораётган эркалар қалбини ҳаётга нисбатан яна иситадиган ажойиб хислатларни бизнинг замонамизда юз аёлдан йиғиб олиб бир жойга тўплаганинда ҳам ҳаёлимда Ширмоҳга тенг бўла олмайди. Мен унинг сўзлари, унинг овозлари, унинг нозу ишвалари мафтунли эдим у ва айти пайтда унинг истеъдоди, айниқса, овози ўзида яширилиб қолмаслигини, аксинча халққа етиб бориб, халқ қалбини завққа тўлдиришини ва мен ҳам ундан эл қатори баҳра олишни истардим.

Бизнинг замонамиз бирор эркак хушовоз, санъаткор бирор хотинни зўрлик билан оқу қизил зарлари билан сочиб олиб, ўзининг тўрт девори ичида сақлаб фақат ўзини баҳра оладиган замон эмас ва агар унинг завқини тунгуниб етмаган бўлса, унинг истеъдодини, илҳомини мавҳ этиш, сўндириш сабабчиси бўлади. Мен унинг овозини иложини топиб ёзиб борсам, санъат раҳбарлари уни бир эшитиб, орқасидан одам юбортириб, албатта олиб кетилади, бунга имоним комил.

- Бу разил Зардак мен билан гап бўлган ўша муаллимни Сангак билан биргаликда йўлда пойлаб тутиб олиб калтаклашган эди. Рост гап, у муаллим одамларнинг одами, пок бўлиб бегуноҳ эди. Яширинча ўзларининг ким экаплиklarини айтмай уни ерга ётқизиб дўшослаб кетинган эди. Соғайиб ишга чиққан, алам ўтганидан у менга фақатгина

ди. Хохласанг ана дастурхон қаттиқ нонни чойга ивитиб, истасанг ана маска ёғи, истасанг апани қатга сирли кастриолда гўшгу қовурдоқ ҳаммаси ихтиёрингда. Истамасанг, ана қанду курс, мана шу нарсалар билан чой ич, мен бир пиёла ичаману холос, - деди.

- Сен менинг ғамимни ема, тўқман, - дедим уни тинчлаштириб. - Уч кундирки сени чақирингни ўйлайман, Оқибат тоқатим тоқ бўлиб мана бугун сени айтиб келиш учун Хуррамни юбордим. Бу касалим ҳеч гап эмасди. Ўтиб кетарди. Аммо сенга мубтало ва гирифторм бўлганим, бедаво дард. Бу дардим сени шу ерга бошлаб келди. Сен эҳтиёт бўл. Агар Зардак менга қандай хордал қўйганингни ва мен ўзимни сенга яланғоч кўрсатганимни билса борми, вазабидан ёрилиб кетади. У ҳеч нарсдан қайтмайди. У серпул. У ҳатто Сапгакни ҳам нисанд қилмасди. Энди у қайси йўл билан бўлмасин мени қўлга киритишни, менга соҳиб бўлиш истагида. - «Ширмоҳ сен ҳеч нарсани тушунмайсан, шуни билгинки пул олдида ҳамма нарса ожизу хотовон. Оқ, қизил тилларанг, бриллиантлар менинг энг вафодор дўстларим. Улар мени ҳеч қачон сотишмайди, ҳамма балолардан асраб қолади. Менинг ундай дўстларим кўп. Ана шундай қадрдон дўстларим бор экан, нимадан ҳам кўрқардим. Бундай дўстларим йил сайин кўнайиб боради», дейди.

Мен сени чақирдим. Агар у сени бу ерга келганингни билса, албатта қасд олади. У Сапгақдан қутилди. Энди сени ўз йўлидаги қатга гов деб билади.

У гапирар, мен эса тинглардим. Биринчи марта одамларнинг пулу молларни инсонлар ўртасидаги дўстликдан ҳам юқори қўйишларини ўзининг вафодор дўсти деб аташини, у билан ўзини кучли, қудратли ҳисоблашларини эшитиб турардим.

Бундайин зот ҳатто ана шундай олис тоғ бағрида ҳам пайдо бўлган экан. Мен Ширмоҳга Зардак қизилу оқ зарлари билан бунчалар ҳам ҳадидан ошмаслигини айтишни истардим. Хукумат бундай тоифадаги инларини пул кучи билан битказадиган одамлар учун арқонни узун ташлайди. Ўзларидан кетишлари билан арқонни тортиб банд қилиб қў-

лигини тушунтирдим. Аммо бу ишни кечаси қилгани маъқул. Кейин ўзини иссиқ ўраб ётиши лозим.

Ўзининг унга кечаси хаңдал варақасини қўйиши даргумон эди. Шу боис Ширмоҳда агар илиқ сув бўлса, ҳозир хордал варақасини ўзим қўйишимни ва бир дам ўраниб ётса, хаңдал баданидаги ҳамма заҳарларини тортиб олишини айтдим. У менга хаңдални билиши, аммо бу нарсани шу дамгача иплатмаганлигини айтди. Мен унга бунинг ҳеч қўрқадиган жойи йўқлигини тушунтирдим. Кейин у ошхонага чиқиб примус ёндириб сув иситмоқчи бўлди. Мен унинг қўлидан дарров гугуртни олиб примус ёқдим. У тунука чойнакда сув келтириб қўйди. Сув бир зумда исиди. Мен унга битта сочиқ олиб келишини ва каравотга чиқиб юзтубан ётишини буюрдим. У уялганидан истар-истамас каравотга ётди. Мен хаңдал варақасини ҳўллаб орқасига ёпиштириб, кейин устини муйна одеяло билан ёпиб, бир печа дақиқа тоқат қилиб ётишини сўрадим.

Бироздан кейин у оҳу-воҳ қилиб, мени даволашнинг бошқа йўлини билмаслигимни айтиб шикоят қилишга ўтди. У шу вақтгача бирон нарса баданини бу қадар куйдирмаганлигини айтди.

Эй, Мирзо! Сенинг будоринг мени ўлдиради. Сен даволашнинг бирон юмшоқроқ усулини билмасмидинг? Бир умр қийнашгани-қийнашган. Бугун сен ҳам мени қийнаяпсан. Ахир, сени шунинг учун чақирганмидим. Вой, шўрим, бас, бўлди, бўлди, олақол! - деярди кулгию ноз ила.

- Бироз бардош қил, худди гўдакка ўхшаб нега пола қиласан, - дедим мазах қилиб.

Ётти-саккиз дақиқадан кейин у тоқатсизлана бошлади. Хордал варақалари нуқрадек баданига чуқон ёпишибдики, қоғозчалар териси билан бирга кўтарилар, ҳар ер-ҳар ерида қоғоз парчалари ёпишиб қоларди. Хордал қўйилган ерларни сочиқ билан тозалаб артиб дедим:

- Сен бирон соат кимирламай ёт. Мен битта чой дамлай. Кейин чой қутгачаси қасердалигини ва қайси чойнакка чой дамлаш кераклигини сўрадим. У ётган жойида юзини мен томонга ўтириб юмшоқ пони йўқлигини, ҳаммаси қаттиқ эканлигини айт-

ти, унинг ўз касбига меҳри ва ўз шахсиятининг обрў эътиборидир. Менинг касалларга нисбатан фикрим ана шундай эди. Аммо Ширмоҳга бошқа кўз билан қарайман. Чунки бу ерда мен инсон гўзаллигига худди намозхон мачит меҳробига сажда қилгандай муносабатда бўлишларини тушуниб етдим. Гўзалликка сажда қил, Мирзо. Аммо уни кўришинг билан ўртада кўринмас тўсиқ: ҳаё, аҳду вафо, инсонни умиддор ва поумид қилиш каби кўшгина мавҳумликлар пайдо бўлади-ю, ўзинча ўйлайсан: бу гўзалликка сажда қилиб, унга соҳиб бўлиб, бу аҳду вафoga охиратгача устувор туришинг гумон. Мен учун менинг хотиним ва болаларим олдида ошкора бегуноҳлик ва ботиқий пинҳона қаттиқ азоб риёкорлик азоб. Менинг ақлим Ширмоҳнинг бундай аёллардан эмаслигида гуноҳлик бериб турибди. Агар мен унга бир сажда қилсам, бу ишни бир умр давом эттиришим даркор. У ҳам мендан эҳтимол ана шунча талаб қилар. Лекин мен ўз эътиқодимни ҳар қуни ўзгартириб тура олмайман. Агар мен Ширмоҳ йўлидан кетсам хотини болаларим олдида Чорбоғакка одамларнинг саломатликларини ҳимоя қилиш учун эмас, балки шахват тулпорига эрк бериб фиску фужурга йўл қўйгани келганлигимга иқрор бўлишим керак. Азиз дўстим, бу фикрлар бир неча бор миямга келиб, мени бегоҳат қилганлигини асло инкор қилолмайман.

Мен ана шу ўю хабллар билан унинг тегнага қараб етишини илтимос қилдим. Ўнкаю юрагини эшитдим, томир уришини текширдим. Духтурнинг иши ана шундан бошланишини ҳамма билади. Кўздан кечириш тугади-ю, у ўрнидан туриб деди:

- Эй, худо, гуноҳимдан ўт: мен духтурга ҳеч қачон ўзимни бу қадар ялашоч кўрсатмаган эдим. Сен Мирзо, ҳамма еримни кўрдинг.

Ширмоҳ яна нималар деди ёдимда йўқ. Унинг янги уйи дарё ва қорли тоғларга яқинлиги учун бу ернинг туллар анча салқин. Бунинг устига унинг бутун аъзолари бўшаниб, совуқ ўз таъсирини кўрсатибди. Аммо буҳрон даври ўтиб касали тузалиш томон юз бурибди. Мен унга кўкрагининг боши ва орқасига хандал варақаси қўйиш керак-

- Эй, худоё, қандай оғир кунга қолдим-а. Энди мен духтурга пок баданимни кўрсатишга мажбурман. Лекин сен номахрамсан, худо кечиримли, - дардли овоз чиқардию яна кўшиб кўйди: - юзим ёниб кетяпти.

- Касал бўлсанг, духтурдан ҳеч ерингни яширмайсан. Эру-хотин чиройлию хунук қарию ёш кўп кишиларнинг баданларига қўл текизиб текшириб кўрдим, вазифамиз шу бўлгач не илож. Соҳибжамол қиз рассом олдида унинг суратини гўзаллик намунаси сифатида кўрсатиш учун яланғочу нимяланғоч неча қиёфада тура олса, духтур ҳам касални ҳар ҳолатда кўриб касалини аниқлайди, - дедим уни хижолатдан қутқариб.

Мен дард инсонни бенавою қашшоқликдан кўра кўпроқ хору зор қилишининг гувоҳи бўлганман ва буни билардим. Мен касалларни даволаётганда улар гоҳо аъзоларининг нуқсонидан гоҳо ҳар бир аъзосининг гўзаллигидан уялиб юзимга қарашмасди ва мен буларни сезиб турардим. Албатта, беморлар ўзларини духтурга кўрсатишганда уларнинг кўнгилларига ҳар қандай гаплар келади. Бир марта янги келинчакнинг кўкрагининг у ер, бу ерига қўл текизиб унинг зардобу жигарга оид ички касаллигини аниқлаш керак бўлиб қолди. У таниш кишининг фарзанди бўлиб, уялганиданми, алаmidан кўз ёшларини тўкарди. Аммо, мен бу касалга гарчи у гўзал бўлса ҳам кўз олайтирмасдан, қабих ниятга бормасдан шафқат билан қарардим. Аммо духтурнинг қалби касалга нисбатан шафқат ҳисси билан тўлиб тошганини ҳамма дардмандлар ҳам тушунавермайди ва баъзан касалларнинг духтурга ишонқирамай ҳатто шубҳа билан қарашларининг сабаби ҳам шундан. Эҳтимол касалларга ёмон кўз билан қарайдиган духтурлар ҳам бордир. Мен ўша келинчакни кўриб кетганимдан кейин у ҳам агар духтур таниш бўлмаганида уятдан бу қадар ич-ичияни емаган бўлишини айтибди. Духтурнинг яхши иши, албатта оқибатсиз қолмайди. Сен уларга ҳар қанча фойда келтирган бўлсанг, сендан шу қадар миннатдор бўлишади. Духтурнинг касалга хурма-

келса, унга ўзини ороста кўрсатиш фикрини унутмаганиди. Унинг латофати ва уни тасвирлаш учун қани энди муносиб сўзлар тополсам. Унинг тасвирига қалам ҳам ожизу, тил ҳам лол. Мен дори - дармонлар қутисини ва магнитофонни уйнинг бир бурчагига беозоргина қўйдим-у, меҳру муҳаббатга тўла овоз билан тўлқинланиб сўрадим:

- Нима бўлди? Аҳволинг печук?

У қўлларини ҳалқадек бўйнимга ташлаб дилтангу ташвишла ўтган шунча кунлардан бери мен уни ўша кеча яшириниб келиб хабар олганимдан буён гуё йўлни йўқотгандай бошқа келмаганимни айтиб ҳасратга тушди. Мен ундан узоқлашишга интилардим, лекин у бўйнимни асло қўйиб юбормасди. Қоп-қора гирдо-гирди осмон ранг бўлган кўзлар юзимда ўйнар, менинг учун бу кўзлардан тўйиб - тўйиб бўса оладиган айни пайт келганиди. Мен бу кўзлардан иссиқ-иссиқ бўсалар олдим уни озода кўтариб уй тўрисидаги карвотга қўйдим. Ҳа, даволаш жараёнида беморларни каравотдан-каровотга хонадан-хонага кўтариб олиб борган ҳолларим ҳам кўп бўлган.

Улар орасида қизларни ҳам, ёш, чиройли аёлларни ҳам учратиш мумкин эди. Аммо менда уларга нисбатан раҳму шафқат ҳиссиётидан ўзга бошқа ҳеч қандай ўзга фикр йўқ эди. Аммо Ширмоҳни кўтарган пайтда вужудимни қамраб олган ҳиссиёт тамоман ўзгача, бу ҳам раҳму шафқат, ҳам меҳру муҳаббат, ҳам вамхўрлик ҳисси, эҳтиёткорлик билан авайлаб асраш ҳисси ҳам эди.

- Уч кеча аввал тушимда бир киши келиб мени бўғди. Анча вақтгача нафасим чиқмай қолди. Уйвонгунча анча типирчиладим: Турсам терга ботиб ётибман. Уч кундан буён ётибману, мендан хабар олгани бирон киши эшиқдан бош сукмайди. Чақирай десам сендан меҳрибонроқ, яқинроқ киши йўқ-да, - шикваю шикоятни бошлади у.

Мен вазифамни бажаришга киришиб аввал унинг ҳароратини ўлчадим, мўътадил. Қон босимини текширдим, жойида.

- Кўрпачага ўтир, нафас олишингни эшитиб кўрай, қўйлагингни кўтар, - деб стетофонендоскопни орқасига тўғриладим.

ганлигим боис, унинг шаклига қараб турдим-да, «қадахул» дедим ўзимча. Юкимни ерга қўйиб ундан бир дона узиб олдим. Қадах гулнинг тагида худди булутлар қадахдан шароб ичганда унинг тагида қатралар қолганидек бир неча томчи шабнам қолган эди. Яна уч-тўрт хил гуллардан узиб гулдаста ясадиму, «қадахул»ни ўша гулларнинг ўртасига қўйдим. Ширмоҳ ҳозир табиат гуллари оғушида яшайпти. Аммо мен уни республика санъати гуллар ичида худди турфа гуллар ўртасида турган қадахулдек тасаввур қиламан. Мен бу гулларни олиб бориб эъзозу эҳтиром ила унинг қўлларига тутсам, шояд шу йўл билан уйда хушнудлик, чеҳрасида ханда пайдо бўлса, таби очилиб куйлагиси келар. Шу тарзда духтур баъзан касални бир оз ширин сўз ва андаккина меҳрибонлик билан даволайсану ўзинг беҳабар қоласан. Хона эшиги олдига келиб бир-икки йўталган ҳам эдимки, Ширмоҳ эшитиб дарров уйдан чиқди.

- Мирзо, бу сенмисан, хуш келибсан, қани мархабо кирақол, - деди у ичкарига таклиф қилиб.

Кўзларим яна ўша кўзларга ҳар гал кўрганымда кўнглим ундан бўсалар олишни истайдиган жоду кўзлар билан учрашди. Ана шу фаттон кўзлар олдида соатлар давомида киприк қоқмай унга тикилиб ўтиришни ёки унинг ўзи қоп-қора, четлари осмонранг кўзларини ўйнатиб, бор оз бўлсин бошқа томонга боқмай менга боқиб туришини истардим. Ана шу кўзлардан то шу дамгача бўлган учрашувларда бирон бор бўса олганмидим йўқми, эслай олмайман, аммо остонадан ичкарига қадам қўйишим билан бу гал бу кўзлардан албатта бўса оламан деб кўнглимдан ўтказдим. Уйда қозон товоқ ва бошқа асбобу анжомлар, рус печкаси устида чойнагу пиёла, унинг ёнида примус бетартиб ҳар томонга сочилиб ётарди.

Бу ерга келиб унинг юрагида ана шу уй-рўзвор буюмларига нисбатан бирон бир иссиқлик қолмаган, шунингдек ҳаётдан ҳам кўнгли совутанган. Лекин ўзига яхшигина оро берганди. Кийим-боши одмигина, чеҳраси, бутун вужуди ҳар галгидек дилкаш эди. У албатта, эшигидан духтур кириб

Шундай қилиб Хуррамга топшириқ бердим у
Хингоб лабидаги сўқмоқдан ўша ёлғиз уйча томон
йўл олдим.

Бир қўлимда дори-дармонлар, тиббий асбобу
анжомлар солинган қутича, елкамда магнитофон.
Ахволи, саломатлиги яхши бўлса зораю тавалло
қилиб Сангакка азадор бўлсада ҳоли жонига қўй-
май бирор қўшиқ куйлатиб ёзиб оламан. Мана энди
у Сангакдан қутулди, тўсатдан Чормарзаконга ака-
сининг олдига кўчиб кетсаю, у ерда бирон ишга
кирса, уни мен яна кўра оламанми ёки йўқ, ким
билади? Мумкин унинг суҳбати бутунлай насиб
этимас.

Агар таъби қўшиқ куйлашни кўтармаса, сўзла-
риши бўлса ҳам ёзиб оламан, зеро бундайин ширин,
ёқимли овозини бошқа яна қайси бир Ширмоҳдан
эшита оламан, деб ўйлардим.

Йўл-йўлакай Мурод бобонинг уйига кириб ундан
бирор соатга чайлага бориб туришини илтимос
қилдим. Мен Хуррамни чайлага қоровул қилиб
келдим, ҳар ҳолда бола-болада, мабодо ўйнаб ке-
тиб чайла одамсиз қолмасин. Ширмоҳнинг тоби
қочиб Хуррамдан мени айттириб юборибди. Бу
гапларни эшитиб Мурод бобо ҳам мийиғида кулиб
қўйди. Биз иккаламиз ёш бўлганлигимиз сабабли
шояд ораларида бирон маҳрамона муносабатлари
бордир, деган фикр унинг кўнглидан ҳам ўтган
бўлса ажабмас. Тирик инсон миясига ҳар хил фикр
келади-да, ахир.

- Хўп бўлади, Мирзожон, духтурнинг вазифаси
беморни кўриш, - деди у яна чеҳрасига жиддий тус
бериб.

Етиб боргунимча бирон қору хол рўй бермасин
деб шошганимча йўлга тушдим. Гап шунда эдики,
мен уни тезроқ кўришни истардим. Йўлнинг бир
томонида шакли қадахни эслатувчи бинафшалар
очилич ётарди. Мен бу гулнинг қандай аталишини
ҳам билмасдим. Бу ерларда минг хил табиий гуллар
ўсади, уларни номма-ном билиш учун киши бота-
ник слим бўлиши керак. Гулнинг номини билма-

қочиб мени ночорлиқдан чақирганди. Ҳар икки ҳолатда ҳам бормасликка ҳақим йўқ. Мен Ширмоҳни кўриш учун боришим шарт. Сангакнинг ўлими унинг руҳияти ва асабига қандай таъсир қилганлигини билиш учун мен уни, албатта ёлғиз кўришни истардим.

Стол устидан конфет олиб Хуррамга узатдим. У конфетни олмади. Чорбоғакни тарк этганларидан кейин бола негадир мендан узоқ ва бегона бўлиб қолган эди. Отасининг бемаҳал ўлими унга таъсир қилиб ўзининг гулетим бўлганини ҳис қилибми, ё катталарнинг айниқса, эркакларнинг гаплари унинг қулоғига кириб ўрнашиб қолганиданми мендан ҳар ҳолда ўзини олиб қочарди, ҳуркиб турарди. Қўлидан ушлаб уни столга яқин олиб келдим у конфетни чўнтағига солдим.

- Ола қол, нега уяласан? Мен билан сен иккимиз жўра эдик ва бир умр жўра бўлиб қоламиз. Бир-биримиздан асоссиз ранжишимиз яхши эмас. Менинг тўғримда бирон ёмон гап эшитган бўлсанг, ишонма! Агар мен сени ранжитган бўлсам, узр сўрайман, кечир жўра, - дедим гўё тенгдошим билан гаплашаётгандай. Кейин бошини меҳрибонлик билан силаб, пешонасини ўлиб дедим: - Гавҳар хола уйида. Сен бир оз ўтириб тур, мен бориб Мурод бобони айтиб келайин. У киши чайлага қараб турса, иккаламиз жўнаймиз.

- Онам келиб кетгунча сен чайлада тургин, - деди.

- Ит боғланганми, ёки бўш? - сўрадим итнинг ҳайбатидан кўрқиб.

- Зардак амаким итни олиб кетди, - деди у.

- Олиб кетди? Нега?

- Бир кеча келиб онам билан жанжаллашдию, шундан кейин олиб кетди, - жавоб берди у.

Нега жанжаллашди экан? Ёки Сангакнинг молу дунёсини талашдимикан? - кўнглимдан ўтказдим.

- Майли. Сен ўтир, лекин ҳеч нарсага қўл тегизма. Манави радиони қўйиб, эшитиб ўтир. Мадали амаки ёки Мурод бобо келиб қолади, ёлғиз қолмайсан. Агар бирон киши келиб мени сўраса, духтур тезда келади, дегин.

кишидан сўраш лозим бўлса, сизга ёзган мактубимнинг тўғрилигиши у тасдиқлаши мумкин. Турбов муносиб жазо олиши керак. Мен бу мактубда Сангакнинг ўлими ва Малакнинг мажруҳлиги ҳақидаги кузатув актини фикрларимни тасдиқлаш учун ҳужжат сифатида юбораман.

Имзо: Яйловнинг муваққат духтури: Мирзо Муҳаммад».

Назаримда мактуб кўнглимдагидай чиқмади. Унинг бир неча жойини ўчириб, қайтадан тузатдим ва эндигина конвертга солиб адресни ёзиб Чормағзакон почтаси орқали юбормоқчи бўлиб турганимда «Ассалом» деганича Хуррам кириб келди. Мактубни бир четга қўйиб у билан суҳбатлашдим.

- Кел, жўра, қани, қандай янги гаплар олиб келдинг, тинчликми?

- Онам касал, сизни бир келиб хабар олсин деб айтиб юборди.

- Онанг ётибдими, ёки юра оладими? - сўрадим. Унинг бетоблиги ва оёқдан қолиб ётишига бироз шубҳа қилардим. Эҳтимол у пайдар пай рўй берган руҳий тўқнашувлардан дилтанг ва намгин бўлиб оёқдан қолгандир. Сангакнинг ўлиmidан кейин унинг фикру ҳаёлини билмоқчи бўлдим, аммо боришга вақт тополмадим. Сангак дафн этилгандан етти кун ўтгач, унинг маъракасига Чорбағаку Чормағзак ва ҳатто Миёнадехдан одамлар тўпланишди. Бузоқ сўйиб унинг хотири учун шўрва, ош беришди. Яқин атрофдаги қишлоқ ва яйловлардан ҳам одамлар отда, эшақда келиб кетишди. Маърака куни Ширмоҳни узоқдан кўриб қолдим. Йигирма ва қирқи кечаси ҳам тўрт-беш нафар киши ўша дарёча лабидаги уйчага тўпланишди. Ҳар гал эркаклар келиб кетгач, у ерда Чорбағаку Чормағзакондан оту уловга миниб келган аёллар пайдо бўлар ва улар фотиҳа ўқишиб зудлик билан жўнаб қолишарди. Мен бу келиб-кетувчиларни улар кўприкдан ўтиб Ширмоҳнинг уйи томон бораётганларида кўриб турардим. Мадали ака бу ис чиқаришларнинг ҳаммасида иштирок этарди. Ҳозир эса Ширмоҳ қулай пайт топиб, ёки ҳақиқатдан ҳам тоби

ровкага келиб ўзининг айтишича, чўпонларнинг яшаш шароити ва турмуш маданияти билан танишиб кетмоқчи эди. Аммо у бу борада бирон иш қилмади. Аксинча, Чорбоғақда икки кеча мастлик қилиб, учинчи кун илгари бу ерда ўрмончилик қилиб Туробовнинг келиши арафасида Хингобда сув ўлчаш ишига ўтган Сангак Муродовни қаттиқ ташвиқ қилиб, ўзи билан биргаликда Варзи Болога кийик овига олиб боради. У ерлик сайёдлар учун тўрт қути ўқ олиб келиб, унинг иккитасини Сангакка берган эди.

Унинг бу ўқларни нима мақсадда олиб келганидан мен ҳам огоҳ эдим. Нақиб Туробов Варзи Болода совхознинг Маланг исмли чўпонини ҳам иш жойидан олиб унга ҳам икки қути ўқ бериб ўзи билан бирга олади. Улар уч киши бўлишиб кийик овига чиқишади. Ваҳоланки, бу ишни ҳукумат махсус қарори билан манъ қилган. Ўзингиз, ҳукумат аъзосисиз бунинг сабабини яхши биласиз. Туробовнинг ўзбошимчалиги оқибатида Сангак ҳалок бўлди ва Маланг Чўпон қаттиқ жароҳатланди, бу фожиани мен ўз кўзим билан кўрдим. Маланг ҳозир Душанбеда, духтурлар даволашяпти. Мен Сангакнинг ўлими ва Маланг чўпоннинг жароҳатланишига Туробовни асосий сабабчи деб ҳисоблайман. Бу ишни у билиб ва қасддан ташкил қилмаган бўлсада, аммо у бошловчи ва асосий сабабчидир.

Мен Маланг чўпоннинг хотини Туробовни дуои бад қилиб: «Илоҳо, Туробовнинг уйи куйсин, эримни яйловдан олиб кетиб, кўрпа билан битта қилиб олиб келиб ташлади», деганини ўз қулоқларим билан эшитдим. Буйруқ берувчи четда қолиб фармонни бажарувчи икки нафар фожиага гирифтор бўлган. Туробов ҳукуматнинг табиатни муҳофаза қилиш тўғрисидаги қонунини бузувчи ва Сангакнинг бевақт ўлими ва Маланг чўпоннинг ярадор бўлишининг сабабчиси ҳамдир. Зеро, у ўз мансабидан фойдаланиб уларни бу ишга бошлаган эди. Ҳақгўй ва ҳақиқатчи, улуғ Ватан уруши қатнашчиси Мадали ака бу воқеанинг шоҳидидир. Агар у

қора бўласан, хунук кўришсан дейди тўғри йўлдан бориб хамир ичидан қилни суғуриш учун кўп вақт сарфлаган одамлар. Аммо нима бўлса, бўлсин, агарчи Мадали ака менинг кўнглимни бу ишдан совутган бўлсада мен қўлимга қалам олдим. У менга шундай деганди:

«Мирзо, ҳозир менинг ақидам, ўз йўлимни тоза қилиб юрсам бўлди. Шунинг учун мен ҳар куни ўзимга ўзим ҳисоб бераман: Совхозга фойдам тегадими ёки йўқми? Нонимни ҳалол қилиб еяпманми ё йўқ. Мен бир умр нонимни ҳалол қилиб ейишга интилдим. Ҳозир виждоним пок, азобда эмас. Агар бизнинг ҳар биримиз виждон юзасидан ишлаб ҳалол нон топиб есак, ўзимизнинг олий мақсадимизга тезроқ етардик. Аммо менинг одамлар орқасидан бу ишни қилди-ю, у ишни қилмади деб ёзиб юришга вақтим йўқ. Ҳокимга ёзсанг, ихтиёринг. Сен ҳали ёшсан, бу ишларга ҳафсаланг бор. Нимаики ёзсанг, фикрингнинг исботи учун мени ҳам гувоҳ қил. Агар мендан: Мирзо тўғри ёзганми, йўқми? - деб сўрасалар, тасдиқлайман, рост ёзган дейман. Шундай қилиб Мадали ака мактуб ёзишни ўз ихтиёримга ташлаб дарёнинг чап томонидаги рамалардан хабар олгани кетди.

Қаламни қўлга олиб ёза бошладим:

Район партия комитетининг биринчи котиби ўртоқ М. Набиевга Тавилдара яйлови чўпонларининг мавсумий духтури Мирзо Муҳаммад номидан.

Сизга маълум бўлсинки, мен уч ой муқаддам Чорбоғакка яйлов чўпонларининг саломатлигини сақлашда хизмат қилиш учун келгандим. Ушбу мактубни сизга шу ердан ёздим. Мактубни ёзишга ҳеч ким мени ундаган эмас. Ўз ихтиёрим, виждоним буйруғи билан ёздим. Бизнинг жамиятимизда қонуннинг барча моддаларини бажариш ҳамма фуқаролар учун уларнинг мансаб ва вазифаларидан қатъий назар истисносиз амри вожибдур. Буни ҳамма билади. Аммо ҳамма фуқаролар ҳам қонунга риоя ва итоат қилишмайди. «Ҳисор» қўйчилик совхози директорининг ўринбосари Туробов Тавилдара ва Сангвор яйловига уч кунлик команди-

пайтда духтур Ширмоҳни Сангакнинг қўлидан тортиб олиш пиятида дори бериб ўлдирди деб, эҳтимол мендан гумон қилишлари мумкин эди. Ҳозирги шароитда Зардак билан Ширмоҳнинг акаси ана шундай бўҳтон билан мени гуноҳкор қилган бўлишарди.

- Сангакнинг мучали қўй, дедингиз Туробовга. Буни қаердан биласиз? - сўрадим Шокаримнинг чайласига яқинлашганимизда.

- Сен, Мирзо жуда соддасанда. Сангакнинг йили қўй эканлигини мен қаердан билай. Халқнинг ичидан йили қўй ўлса, жасадни эсикиргунча эҳтиёт қилишмаса тўё ит топиб ейди, деган гап бор. Мен бундай воқеани кўрмаганман ҳам, тасдиқ ҳам қилолмайман. Бу гапни мурда ёнида бир кеча ўтириб чиқсин деб Туробовни қўрқитиш учун айтдим. Ахир бу ерда Сангакнинг жасади ёнида ўтиргани унинг бирон қариндоши йўқ-ку. Мен шунинг учун айтдим. - Мени соддалиқда айблаб, - деди у.

Қуёш баланд чўққили тоғ ортида ялтироқ пўлат найзалари билан тун лашкарини олдига солиб Зафар байровини осмоннинг тоқу равоқига тикиш учун шошаётганида Мадали аканинг куёви чайласига етиб келдик.

Эрталаб яқин атрофдаги чўпонлар Сангакнинг ўлими ва Малангнинг жароҳатлангани ҳақидаги нохуш хабарни эшитиб аҳвол сўраш, ҳамдардлик билдириш учун унинг чайласига бирин-кетин тўлганишарди. Бу пайтда мен Шоқосим билан Чорбоғакка от суриб, чоинтоҳда чайламизга етиб келдик. Дарҳол рацияни ишга солиб қишлоқ хўжалик назирлигидан санитария авиацияси зудлик билан вертолёт юборишини талаб қилдим. Куннинг иккинчи ярмида Шоқосим вертолётда касал ўғли ва мажруҳ Малангни даволаш учун шаҳарга олиб кетди.

Иш столига ўтирдим. Оқ қоғоз ва рангли қалам олдимда, умримда бирон ташкилотга ҳеч кимнинг устидан шикоят қилган эмасман. Аксарият вақт жамият манфаатини ҳимоя қилиб ёзасану, аммо ҳақиқат қарор топгунча ўзинг азоб чекасан, ўзинг

солиб ўзини оқламоқчи бўлди. Аммо Мадали ака аксинча унга қулоқ солмай дерди: Сен яйловда чўпонларга фойда етказиш ўрнига бировнинг бошини единг, иккинчиси ана бу аҳволда. У Сангакни Варзи Болога боришга Зардакни ва айниқса Туробовни қаттиқ туриб ташвиқ қилганини яхши биларди.

- Хўш, Шоқосим. Сен нима қиласан? Уйингга кетасанми ёки шу ерда саҳаргача қоласанми? - сўради Мадали ака. Мана касал ҳам икки нафар бўлиб қолди. Худди топшириқ билан тайёрлагандай. Икковини ўзинг қўйиб келасан. Маланг томонидан бирор кишининг сен билан бирга бориши шарт эмас.

- Мен жуда чарчадим, чайламга бориб бир оз кўз юммасам бўлмайди, эрталаб гаплашамиз, туннинг гапи кундузга тўғри келмайди, - деди Шоқосим.

- Туробов, сиз ошнангизнинг мурдаси олдида ўтирасиз, ўликни ёлғиз қолдирманг, йили қўй, - деди у маъноли оҳангда.

Бу ерга келган биринчи кунданоқ Мадали аканинг олдида ўзининг катталиги ва мансаби юқорилигини ҳар қадамда юриш туришда ва гапда таъкидлаб беписандлик қилаётган Туробов ҳозир гуноҳкорона ва мутеълик билан болалардай бошини эгиб жим турарди.

- Нима дейсан, Мирзо? - юзланди менга.

- Ихтиёр сизда-дедим.

Бироз юрганимиздан кейин Шоқосим ўнг томонга, чайласи томонга, бурилди.

- Фонарчани бизга бер, йўлимизни йўқотиб юрмайлик, Мадали ака унинг қўлидан фонарни олиб, бир қўлида юган, эгар бошида чироқ билан олдинга ўтди.

Кўкда ҳали ҳам булутлар галаси сузиб юрарди. Юлдузлар булутлар орасидан аҳён-аҳёнда милтиллаб кўз қисарди-ю, бир зумда яна булутлар панасига ўтиб яширинарди. Тонг ёришиб келарди. Мен ўзимча ўйга толгандим: Сангак тўсатдан кетди. Агар у касал бўлиб мурожаат қилганида ва дардига даво тополмай оламдан кўз юмганида, эҳтимол у

- Менинг аёлим ва болаларим бор. Ширмоҳ ўз бахтини топа олади. У жасоратли ва булбулдек хушхон хотин, - дедим. Лекин охирги сўзларимни эшита олди ё йўқ, билмасдим. Зероки, у бу дунё билан абадий хайрлашган эди. Инсон табиати шуки душманинг ўлиги устида ҳам ачинасан, афсуслана-сан. Сангакка менинг адоватим йўқ эди. Бировнинг ўлиmidан сенга дунё кенгроқ қолмас. Маланг чўпоннинг хотини чайлада фарзандлари билан: бири ўн яшар қизча ва иккинчиси ўн ёшли ўғилчиси нолаю гирён ўлтирарди. Қизчаси ухлаб қолган, ўғилчиси эса уйқусираб чўзилиб ётар эди.

Эрингизнинг жароҳатидан қўрқманг, унчалик хавфли эмас, ҳеч жойи синмаган, ҳозир жароҳатларини ювиб, дори қўйиб боғлайман, эртага шаҳарга юбораман. Тўғри бир оз қийналади, аммо совайиб кетади, - деб хотинининг кўнглини кўтардим. Аслида рентген қилиб кўргандан кейин бу гапларни айтиш керак эди.

- Илоҳо Туробовнинг уйи куйсин, дуппа-дуруст қўйлар орқасидан юрганни олдига солиб кетиб, кўрпаю болиш билан битта қилиб олиб келди, - дерди хотини дарду алам билан.

Мен уни оёғида ва бетида қотиб қолган қонларини ювиб, яралар боғланган эски латгани олиб ташлаб малҳам қўйиб қайтадан боғлаш учун иссиқ сув сўрадим. Аёл тезда иссиқ сув келтирди. Мадали ака менга ёрдамлашарди. Мажруҳ оғриққа чидамай оҳу воҳ тортарди. Бадани оғриқ зарбидан қизиб, юзи, чаккаларидан тер қуйиларди. Тўлғарди ва нафасини ростлаган ҳолда дамба дам такрор қилар эди: Туробовни гапига кириб оҳу баррани мен отдим. Бу раҳмсизлигим учун мени худо урди. Гуноҳимдан ўзи кечса болаларим бахтига тирик қолармикинман.

- Худо хоҳласа тузалиб кетасиз, - дедим унга, аммо Сангакнинг жопини жонофаринга топширганини ундан яширар эдик.

Мадали ака Туробовга гапиришни ҳам истамас эди. Унинг фикрича Туробов воқеанинг бош гуноҳкори. Туробов икки марта Мадали акани гапга

аканинг ибораси билан айтганимизда Сув Бобо вазабланиб уларга юборган. Зеро одамлар ана шундай тўкин-сочин замонада ҳеч нарсага муҳтож бўлмасаларда, табиат ҳимоячиларининг рухсатисиз фақатгина ўзларининг кўнгилхушликлари учун оху ва унинг боласини отишади, уларнинг қилмишлари учун гўё жазо ана шу бўлибди, деб хаёл қилардим. Жон ҳамма учун ширин, улар жон талвасасида қочишарди. Орқадан қор кўчиб келиб жарлиқни тўлдирди бошлади. Улар кўчки қор шамолида қолганлар. Агар кўчки қор босар эди, умрбод унинг остида қолиб кетардилар. Сангак орқасига қарарди қочарди. Кўкраги ва пешонаси қиррали тошга урилиб йиқилди-ю, яна туриб олдинга сакрарди. Уни даҳшат чулғаб олганди. Қор босган оёқлари остидаги тош пастга қулади. Кўчки хуруждан қолиб фақатгина уларга шамоли етиб келган бўлсада, ўзларини дам-бадам тошга уриб йиқилиб турганларидан ҳушларини йўқотган эдилар. Чўпонлар хабардор бўлиб, то уларни пастликдан кўрқиб-кўрқиб то юқорига кўтариб чиққунларича ҳаво ўзгарилиб даҳшатли қоронғу ҳам тушган эди. Гарчи фалокат мен айнап тасвирлаганимча рўй бермаган бўлса ҳам, хаёлим асл воқеага қарийб яқин бўлганига шубҳа йўқ.

Сангакнинг жисми қолиши андаккина вақтдан кейин руҳи билан хайрлашади, бу турган гап. Зеро уни сўнгги марта кўзини очиб юмиши шундан нишона эди. Аммо Маланг чўпоннинг аҳволи унчалик оғир эмас. Уни ўз чайласига олиб киринглар, - дедим икки мажруҳ бошида афсусу надоматлар қилаётганларга. Малангни Сангак олдидан олиб чиқдилар.

Шу пайтда Сангак бир кўз очиб, видолашгандек: - оёғим бу томонга ҳаргиз торгмас эди. Иним бўлмиш Зардак ҳеч ҳолимга қўймасдан мажбур қилдики, Туробовга қўшилсам. Бир лаҳзадан сўнгра яна деди: - Ширмоҳ мендан қутилди. Зардакка ҳам насиб қилмаслигини биладан. Сен уни ўзинг билан бирга ол. Насиб қилсин. Лекин ўғлимни хор қилманглар.

ерида қои қотиб унга сочлари ва киприклари илашиб қолганди. Кўкрак қафаси шикаст ебди. Тили гапдан, жони эса рамақда қолганди. Томирлари суст, тўхтаб-тўхтаб урарди. Кўзларини зўрға, ҳолсизланиб очиб, юзимга тикилди, аммо танидим-йўқми, ҳушига келдими ё йўқ, мен бунни айта олмасдим. Унинг шу ерда, менинг қўлимда нажот топишини, агар иложи бўлмаса Душанбега юбориб у ерда номдор табибларнинг сеҳрли қўллари билан даволанишини жуда-жуда истардим. Аммо ҳайҳот, минг афсуслар бўлсинким менинг қаршимда кўкрак қафаси эзилган, мияси зарб еган, қони ичига кетиб пепона суюги ичига чўккан ярадор бир киши ётарди.

Уни даволашнинг иложи йўқ эди. Афтидан тасодифнинг ҳам қошуни борга ўхшайди. Одам обу ҳаво ва зилзилани олдиндан айта олади, аммо уларни ҳануз идора қила олмайди. Инсон тақдирига дахлдор тўрт нарса борки, одам уларнинг ихтиёрида. Хулқ, ризқу рўзи, ҳаёт ва ўлим инсон учун тақдир ҳукмидир. Бир киши яхши, бир киши ёмон агарчи у донишманду хирардманд бўлса ҳам муҳтож ва қашшоқ умр кечиради. Бир аблаҳнамо жоҳилнинг молу мулкини, давлатини такабурини кўриб ҳайрат бармоғини тишлайсан, бир киши хушхулқ, иккинчиси донишманд оилада тарбия олган бўлсада бадхулқ. Бир киши узоқ умр кўради, бошқа бирови эса ўз иродасидан қариқдош уруғларининг майлларидан ташқари кўч-кўронини эртароқ туғиб риҳлат қилади. Бу худди обу ҳавою зилзилани олдиндан айтганга ўхшаш гап. Аммо бу ҳодисаларни токи кишилар бошига фалокат келтирмагунча идора қилолмайсан, чунончи кўчки нега кеча эмасу, айнан Туробов билан Сангаку Малаи оғга чиққан кун кўчди. Мен беморнинг жони киприк устидаги қатрадек тўкилайми деб турганини ва ўша қатра киприкдан узилиб тушмай неча вақтдан кейин соғайиб ҳаётга қайтганини кўп кўрганман. Мен булар жарликка тушиб ўқ еган оқушнинг оёқларидан ушлаганларида кўчки бало сифатида бошларига ёзилган, бу кўчки эса Мадали

- Ҳаво айниган экан, Кафтаргардон довони тепа-сига чиқишса, чўққида қора булутлар пайдо бўлибди. Аммо улар бунга парво қилишмабди. Пастга қарашса, она-бола икки кийик ўтлаб юрганмиш. Сангак билан Туробов иккаласини отишибди. Маланг билан Сангак тушиб олиб чиқишмоқчи бўлишибди. Шу пайт юмшоқ қор келиб қолибди.

- Бу тоғларнинг эгаси бор деб мен минг маротаба айтдим. Тартибсизлик қилма, ажалингдан олдин жазо оласан. Мана шу Сангаkning отаси ҳам овдан кейин ана шундай рутубатли ҳавода тош тагида қолиб ўлганди. Сангак ҳам отасининг изидан борадигандай, - деди Мадали ака.

- Чўпонларга ким хабар берибди?

- Туробов бир дамда ҳаммани оёққа турғизди, - деди ўша баланд бўйли чўпон.

Дара ичидан чиқиб келаётган тез оқар тоғ дарёси бўйида отлардан тушишга тўғри келди. Ён атрофдаги қиру адирлардан оқиб келаётган сувлар тулланиб дарёга қўшилиб, уни янада ваҳимали ва шиддатли қилган эди. Отлар бир-икки қадам олдинга ташлашарди-ю, яна қўрқиб орқаларига тисарилишарди. Чўпонлар машғал тутганларича кўприк устида туришиб отлар учун сув йўлини ёритишарди. Қуйироққа бориб, дарёнинг ёйилган жойидан ўтиб яна тепага кўтарилишга мажбур бўлдики, натижада йўлимиз анча узоқлашди. Биз яна қанчадан-қанча ана шундай селу қор сувларидан ўтиб Маланг чайласига етиб келганимизда соат тўрт бўлганди.

Туробов билан Шоқосим чайла эшиги олдида туришар, бошқа чўпонлар эса уй-уйларига тарқалишибди. Мен тўғри Малангнинг чайласига кирдим. У ерда икки киши чайланинг икки томонида ётарди. Сангаkning тепасида бир зум унга тикилиб турдим. Бор йўғи у икки кеча аввал қўй сўйиб Туробовга зиёфат берганди. Ҳозир эса пешонаси ёрилиб, қошу қовоқларининг териси, гўшти чиқиб, олдинги тишлари ҳам қандайдир қаттиқ жисмга урилиб, эҳтимол тошга урилган бўлса керак, синган эди. Юзларида ва пешонасининг ҳар ер-ҳар

ишонқирамай деди: Мабодо маст бўлиб уларни бир қўрқитайлик, деб ҳазиллашмаган бўлишсин? Ҳа, унинг шунақа одати ҳам бор. Душанбеда семинарда эдим. «Уйинг куйди, тезда кел» деб якшанба куни телеграмма олдим. Районга келсам, у шунақа бўлиши мумкинмиди? дейди. Ҳа, энди тинчлиги учун битта зиёфат қилиб беру болаларингни кўриб, хотиржамгина кетавер, дейди. Бу аҳмоқона ҳазил эмасми? Унинг қўлидан бундай ҳазиллар келади.

- Йўқ, ишонаверинг, гапимиз рост. Туробов оёғи куйган товукдек қаерга ўтиришини билмай юрибди. Маланг билан Сангак нола қилиб ётишибди. Ўз кўзимиз билан кўрдик.

- Туробов нега соғ-саломат қолди? У овга бормаганмиди? - яна сўради Мадали ака.

- У юқорида бўлган, иккови эса ўлжаларни олиб чиқиб учун жарга тушган, кейин кўчки шамолида қолишган, агар кўчки урганида эди, жасадарини ҳам топиб бўлмасди, - деди улардан бири.

- Мен кетдим, - дедим тўнимни кийдим, дори солинган яшикчани кўтариб.

- Мен ҳам бирга бораман. Нима бало уларни ажал тортиб келган эканми? - деди Мадали ака ва у ҳам йўлга тушди.

- Шарифа ёлғиз бўлмаганида бирга борардим, яхши бўлмабди, - деди Шокарим отларимизни эгарлаётиб.

Узун чопон кийган ҳалиги чўпон олдинда, биз эса уларнинг кетидан йўлга тушдик. Улар йўлимизни ёритиб боришарди. Ёмғир тинган, аммо булутлар ҳам тарқалмаганди.

- Мана бу томондан, анави томондан! - дейишиб улар бизга йўл кўрсатишарди.

- Соат неча бўлди экан? - сўрайди Мадали ака.

- Икки.

- Маланг чўпон чайласида Туробовдан бошқа яна ким бор? - сўрайди у чўпонлардан.

- Чўпонлар бор. Биз кафтаргардон рўпарасига келганимизда ёмғир кучайди. Жарликка тушолмай анча кутиб турдик. Уларни кўтариб келгунимизча она сутимиз оғзимизга келди, - деди ўша ёш, баланд бўйли кам гап йигит.

чиққинумча Мадали акадан фалокат оёқ остидан чиқади, бу ерларда эҳтиёт бўлиб қадам бос. Мирзо сен янги одам, - деган гапни бир неча бор эшитгандим. Ҳозир бу икки чўпоннинг гапларини эшитиб баданларим жимирлаб кетди.

Ҳар бир касб эгаси ўзининг дам олиш ҳуқуқига эга эканлигини эслатсада, духтурнинг буига ҳаққи йўқ. У кун бўйи одамларга дорую дармон қилиб уларни даволаш билан банд бўлиб, кечаси роҳатланиб ухлаётган бўлсада, биринчи чақириқданок беморни даволашга, унга ёрдам кўрсатишга шошилиши керак. Мен ҳам ҳеч вақт уйламаган эдим ва эҳтимол бу қадар бақувват, бардам Сангак ҳам бир кун келиб мен уни даволашимни асло хаёлига ҳам келтирмагандир. Қўлу оёқларини боғлаб Хингобга улоқтираман, дерди у менинг ҳақимда. Улигинг менинг қўлимдан қутилади, тиригинг эмас, вақти соати келиб бир ўқ билан асфаласофинга жўнатаман, дерди у Ширмоҳга. Бугун бўлса ўзи фалокатга учраб мени ёрдамга чақиряпти. Маълум бўлишича, унинг аҳволи овирга ўхшайди. Шу чоқ миямдан шундай бир фикр «ялт» этиб ўтди. Наҳотки, Ширмоҳ Сангак фожиасидан севинса? Аммо духтур қўлидан келганича беморга ёрдамини аямайди, уни даволашга интилади. Аммо малоқулмавт унинг боши узра парвоз қилиб ҳозир жонини оламан десагина умид узишингиз мумкин.

- Улар қаерда? - сўрадим.

- Шоқосимнинг чайласидан етти юз саккиз юз метр тепароқда. Маланг чўпон чайласида, - деди ўзини орқага тортиб турган баланд бўйли чўпон.

- Туробовчи? - сўради Мадали ака.

- Малангнинг уйида, - жавоб берди мангъала кўтариб олган чўпон.

- Туфу, лаънатилар! Бир томонга юзланиб тупурди Мадали ака.

- Мен Туробовга қоидадан ташқари иш қилма. Ёл атрофишга қараб қадам қўй, дердим. Чўпон ёмон рафтор қилса, зарари ўзига. Идора бошлиғи ёмон иш қилса-чи, зарари бутун халққа. Менинг бу гапларимдан у хафа бўлиб юрарди. Тўсатдан у

ли кишига тушди. Бу дам Шокарим ҳам уларга пешвоз чиқиб итларни ҳайдай бошлади.

- Нима гап? Тинчликми? Бирон ҳодиса рўй бердими? Тун нотинч эди. Тун кўрсам соҳилдаги бир-икки дарахтни сув олиб кетибдию унинг учуда одамлар осилиб ётганмиш, - деди шовқиндан уйғониб ташқарига чиққач Мадали ака.

- Қўйлар тинч. Жала безарар ўтиб кетди. Лекин духтур учун келдик. Шокаримнинг чайласига боришлар, духтур ўша ерда бўлса керак. Бошлаб келинглар, - деб юборинди, - деди улардан бири.

Мадали ака уларга яқинроқ бориб жаҳл билан сўради:

- Аниқроқ гапиринглар, бундай бевақт тунда духтур кимга керак бўлиб қолди?

- Агар духтур тезроқ бориб ёрдам бермасалар, Сангак билан Маланг-чўпон ўлади. Боришлари керак, вассалом, - дейишди ҳалиги чўпонлар.

- Нега ўлади? Нима бўлдики ўлишади? - яна сўради Мадали ака. Саҳаргача ўлмай туришса, ҳечқиси йўқ. Духтурнинг «Тез ёрдам» машинаси бўлсаки, миниб фиррилаганича етиб борса. Бу ер тов. Тушунасанми? - Яна менинг ўрнимга Мадали ака жавоб берди. Ёши қарийб олтмишдан ошиб қолган бу киши учун ярим тунда уйқусидан уйғотиб кайфиятини бузганлари учун қаттиқ хафа бўлганди.

- Ҳамма гапларингиз маъқул, Мадали ака. Бизга ҳам шунча ердан келиб сизларни бедор қилиш зарур эмасди. Икковлари ҳам кўчки шамолида қолишибди, жароҳатланишибди, духтурни олиб келинглар, - деди Туробов, - воқеанинг бутун тафсилотини тушунтиришди улар.

- Ана гапу мана гап, кўза ҳар куни ҳам синавермайди. Мен бир кун эмас, бир кун Туробовнинг оёқлари тағидан тутун чиқишини билардим, - деди кишоя-ла Мадали ака. Улар бефойда иш билан шуғулланишиб ўзларини фалокатга урилибди-ю, биз уйқудан қолайликми? Э, оталарига раҳмате, - деди Мадали ака масхара қилиб.

Чорбонакка келган кунимдан бошлаб мана шу

чўпонлар ҳам мабодо қўйларни жала урмасин, бўрилар ҳамла қилмасин деб анча нотинч эдилар.

- Агар ҳалол меҳнат қиламан, десангиз, ҳеч ерда осон касбу, катта пон йўқ. Баъзан ёшлар осон ишу, серёғ ноини излашади. Менинг ёшлигим ҳам ана шу тоғу тошларда ўтган. Аммо, Шарифа билан Шокаримнинг бу ерда чўпонлик қилаётганликларини кўриб уларга раҳмим келади. Ўз азобиштни унутиб, фарзандинг ҳақида ўйларкансан киши. Агар бу кеч Чорбоғакда бўлганимда эди, қизиму кўёвим нима қилишдийкин деб қоп ютиб ўтирган бўлардим.

Мадали ака гапларимни ёшлар эшитмасин деган маънода жуда секин-секин пичирлагандай гапирарди.

Пастда момақалди роқ тиним билмай қалдирарди, мен эса ҳамон Ширмоҳни ўйлардим. Назаримда у дераза ойнаси ёнида ёки эшик олдида тик туриб ёмғир шиддатини томоша қилаётгандай эди.

- Туробов билан Сангак овга чиқишган, агар ёмғир бошлангунча бирон чўпоннинг уйига етиб келишган бўлса, яхши-я, акс ҳолда уларди худо урди, - деди Мадали ака тапвишланиб.

Атроф бироз тинчигандай бўлди. Ёмғир энди онда-сонда ёғиб турарди. Ёш эру хотинлар қўйлар совқотиб қолмасин, деб уларни у ёқдан бу ёққа ҳайдашарди.

Биз ухлаб қолибмиз.

Тун ярмидан ўтганди. Бир пайт гала-ғовур ва итларнинг акиллашидан чўчиб уйғониб кетдим. Довон пастда қандайдир эркак овози эшитилди: «Шокарим, ҳо Шокарим»-дея қичқирарди у. Бу овоз зим-зиё, ёмғирли тунда қулоққа янада ваҳимали ва даҳшатли эшитиларди, тоғу дарё, қиру адирларда акс-садо бериб атрофни момақалди роқ гул-ғуласидан ҳам багтарроқ ларзага соларди. Тошларнинг қулашидан, чақмоқ чақишидан ва шиддатли ёмғирдан зада бўлган итлар уларни тинччини бузган бу овоздан янада ваҳимага тушиб қаттиқ ҳура бошлади. Чайладан чиққач, кўзим мапғал тутганича биз томонга келаётган икки узул чопон

рига жишслашиб турган қўйларни кўздан кечирарди. Мен ҳам уларнинг кетидан бориб момоқалди-роқ унинг гулдирани, чақмоқ ва яшиннинг ёйилиши ва топчаларнинг ёйилишини томоша қилдим. Момоқалди-роқ ёмғирнинг шовуллаши ва дарё соҳидаги топчаларнинг думалашидан чиққан садолар орасида Мадали аканинг гаплари қуловимга чалинарди:

- Бу тоғларнинг ўз эгаси бор. Ундаги паррандаю даррандаларнинг ҳам соҳиби бор. Бу ерда қўй боқаётган чўшолар ҳам тоғ соҳибига итоат қилишлари керак. У «керак» сўзини алоҳида урғу билан таъкидлади.

- Ота, ёмғир бироз пасайди. Момоқалди-роқ ҳам нариги томонга ўтиб кетди, хайрият, - эшитаман Шокаримнинг овозини.

- Ана шу чўққилардан қон-қора булутлар кўтарилганда бирон фалокат юз бермаса деб хавотирга тушмаман. Бу тоғларга ҳар йили альпинистлар келишиб янада юқорироққа чиқишмоқчи бўлишади. Ҳар йили, албатта, бирон похуш воқеа рўй беради, аммо улар яна келаверишади. Менинг фикримча, духтур Мирзо, - энди у менга мурожаат қилди, - одамлар ўша музу қорни оёқ ости қилишмай жимгина юраверишса яхши бўларди.

Чақмоқ ёрувида қўйларнинг жунлари бир-бирларига ёпишиб кетганига кўзим тушди. Отларнинг баданидан худди улар ҳозиргина дарёдан чиқиб келгандай ҳали ҳам ёмғир сувлари қуйилиб турарди. Ёмғир суви чайла атрофидан ўтиб унинг ичига ҳам кириб ҳўл бўлмаган бирон жой ва бирон нарса қолмаганди.

- Хайрият, бироз пасайди, - деди Мадали ака чайла томонга қадам ташлаб. Унинг тўн этаклари ва юзу бошларидан ёмғир қуйиларди. Роса ивиб кетдик-ку, агар ёмғир тагида бир зум турсак борми қўйлағу иштонларга ҳам ўтиб кетади.

Тўнларни ечиб чайла миҳига илдиғу тўшакка ўтирдик. На бизу на нариги чайладаги ёш эр-хотин ухлаш фикрида эмасди. Чақмоқ, момоқалди-роқ энди настда, дарёнинг ўнг томонида авжга минганди. Бу кеча Тавилдара, Сағирдашт яйловларидаги

- Мен ҳали эсимни еганим йўқ, бўрининг терисини кийиб юрсам. Ўзингиз чорик тиктириб кияверинг, оёғингизни совуқ урмайди, - ноз ила жавоб берди Шарифа. Бу гапдан куёву қайин ота роса роҳатланиб кулишди. Мен ҳам бўри терисидан пўстин кийган ёш, гўзал аёлни кўз олдимга келтирдиму бирданига қаҳ-қаҳ уриб юбордим. Сўнгра Мадали ака бошу бўйинини оёқлари орасига олиб гўё гапларимизга қулоқ солаётган итга яқинлашди:

- Сенга нима бўлди? Сени ким оғди, сариқ? - сўради Мадали ака итни эркалатиб. Баъзан ўқ ҳам хато қилади. Гуноҳидан ўт, ўқ сенга тасодифан тегибди, хафа бўлма, гина сақлаш яхши эмас. Эрталаб сени ўзим даволайман, - деди у чўнқайиб ўтириб итнинг бошини силаркан. Ит ўрнидан туриб гоҳ Мадали аканинг қўлларини ялар, гоҳ Шокаримга думици ликиллатиб эркаланарди. Аммо Шарифа яқинлашганда авзойи бузилиб таҳдидли ирилларди.

- Уволгина, ҳали ҳам жаҳлдан тушмабди, - деди Шарифа. Улар чайлага киришлари биланоқ бир дамда шиддатли шамол бошлади. Хишоб дарёсининг нариги томонида Кафтаргардон тоғи тепасида момоқалдироқ зарда қилгандай гумбирлаб чўққилар, пастликлар ва дарё атрофидаги жарликларни ларзага соларди. Аввал сел ёғди, кейин у жалага айланди. Жала чайла устига келгач, анчагача тўхтаб новора чалиб турди. Гўё ҳамма ёқни сув азоби ёки Нуҳ тўфони босгандай эди. Дарё қирғоғида осилиб турган омонат тошларни ёмғиру дўл сувлари ювиб, пастликка қулатиб, чор атрофни кулчулага соларди. Ёлларининг ҳар бир толасидан ёмғир суви шовуллаб оқиб турган отлар қўрққанидан дам-бадам баданларини силкитишар, гоҳо ниманидир сезгандай мунгли кишнаб қўйишарди. Итлар осмонга қараб увилашиб Мадали ака айтганидек, бирон бир фожиадан хабар беришар ёки баду балони даф қил деб, худога ёлворишарди. Мадали ака тўнини елкасига ташлаганича Шокарим билан биргаликда табиат даҳшатини кўриб ва ҳис этиб ҳаммаси бир ерга тўпланиб, бир-бирла-

- Хўш, бундай бўлса, ўлжа олган бўрини нима қилдиларинг, - сўради Мадали ака яна ишонқирамай.

- Мана, келиб кўринг, териси ўчоқ орқасида. Шокарим терисини шилди мен туз сепдим...

- Қани турдик, бир кўрайликчи, яйловда ҳар хил воқеалар бўлиши мумкин, - деди Мадали ака ўрнидан туриб, мен ҳам унга эргашдим.

Ҳаво қоп-қоронғу. Кафтаргардон чўққисиди сайр қилиб юрган булутлар бир соат ичида Сангвор ййловининг икки этагини ўзининг қора пардасида бутунлай ўраб олганди. Чорбоғакка келган биринчи кунимданоқ ҳар куни бу тоғлар устида хоҳ ёмғир ёққан бўлсин, хоҳ йўқ, оқу қора булутларнинг муаллақ туришини кўп кўргандим. Аммо бутунги булутлар бошқача, ёмғирли булутлар эди, шамол ҳам эсиб турарди. Тун ваҳимали, юрагим ниманидир сезгандай тинчлик билмай тез-тез урарди. Мен кимсасиз жойда ёлғиз қолган Ширмоҳ тақдиридан ташвишда эдим. Хаёлимда одам ёки бошқа бирор нарса унга ҳужум қилгану ёки кўзига бирор даҳшатли нарса кўриниб у қўрққанидан қайси бир доvon устига чиқиб, гўё мени бор овози билан срданга чақираётгандай эди. Ҳаво совуқ, Шарифа кўз олдиди рўзгор асбобу анжомларини тартибга келтирарди, гўё чақмоқ тўғри келиб темир идишларга урадигандай қозону керосинка, оташкурагу капкиргача ҳамма-ҳаммасини чайла ичига олиб кирарди. Чопонни елкамга ташлаганимча у ёқдан бу ёққа юра бошладим. Итлар ҳам, отлар ҳам, қўйлар ҳам бесаранжом. Ўчоқ орқасида Мадали ака кулранг терини кўриб қўлига олди-ю, уни сийпалаб бўрининг териси эканлигига ишонч ҳосил қилгач Шарифага:

- Агар чиндан ҳам бу сенинг ишинг бўлса, баракала, қизим, - дедию унинг елкасига уриб-уриб қўйди.

Мен уларга яқинлашиб сўрадим:

- Бундан нима тикса бўлади?

- Қочиб қутилган бўрини ҳам отиб, ҳар иккаласининг терисидан Шарифага пўстин тиктириб берман, - деди куёв йигит.

Шокарим қўйларни қўтонга ҳайдади. Шарифа эса чайла саҳнида идиш-товоқларни ювишга киришиди. Мадали ака оҳиста-оҳиста гапирарди. Қўйлар туёғининг садоси, отларнинг ўтларни узиб-узиб, киртиллатиб ейишлари, ҳар замон - ҳар замонда кишнашлари, узоқ-узоқлардан итларнинг акиллашлари, тунгги шабадада чайла устуни устидаги қизил байроқчанинг ҳилпираши қулоққа эшитилиб турарди.

- Ота, - деди Шокарим Мадали акага юзланиб. - Сиз милтиқ отиш аёллар иши эмас деб Шарифа устидан кулардингиз. У гугурт қутисини икки юз метр жойдан урадиган бўлди. Бир куни Шарифа қўй боқиб юрарди. Мен эса чайлада дам олаётгандим. Ҳар эҳтиётдан у милтиқни ҳам олволганди. Бир пайт итлар акилланиб шовқин-сурон кўтарди. Маълум бўлишича, бир чеккадан икки бўри рамага оралаган экан. Буни сезган икки ит, икки бўри билан олиша кетди. Мен уйғониб чиққунча, Шарифа бўриларга қаратиб иккига ўқ бўпатибди. Кслиб қарасам, бир ўқ билан бўрининг бошига, иккинчиси билан эса итнинг оёғига урибди. Ит тинмай винширди. Бўриларнинг бири бир-икки айландию, калласи билан пастга шунғиди. Иккинчи эса қочди. Мен етиб бориб ярадор бўрини таёк билан уриб йиқитдим. Эрининг гапларини ташқарида эшитиб турган Шарифа ичкарига кирди.

- Ҳа, ота қочиб қутилган бўри анаву томининг нариги томонида эрталабгача увиллаб чиқди, - деди у.

- Э, қўйе, сизларни уста чўпон десам, бу ерда эру хотин гап тўқишга ҳам роса моҳир бўлиб кетибсизларда-а? Бир гапни айтишларки, ёлгон бўлса ҳам одам ишонсин, - уларнинг гапини рад қилди Мадали ака. Чўпонлар, овчилар бўриларнинг қиропини беришган, бу ерларда бўрининг ўзи қолмаган-ку, - дерди у.

- Ота, рост айтяпман, ишонмайсиз-а? Сарик ит қўлимдан овқат емайди, олдига борсам хир-хир қилади, ҳали ҳам жаҳлидан тушмабди, - қўшиб қўйди қизи.

оқшом энг балад чўққида, Мадали акананинг куёви чайласида ўтирган Мирзо, янги сўқмоқдан Ширмоҳнинг уйига йўл топган эди. Мен жисман Мадали аканинг куёви дастурхони бошида ўтирсамда, ақлу ҳушим, фикри ёдим Ширмоҳда. Руҳ Ширмоҳнинг ёнида бўлишни истарди. Албатта, Ширмоҳ Хингобнинг ўнг томонида бу оқшом танҳо.

Сангак Туробов билан овга кетган. Бинобарин, менинг руҳим нотинч, у исён кўтариб унга томон ингилади. Исён хаёлотини инсон руҳининг шундай бир кучли қаноти борки, у билан кўкўпар қасрлардан ўтарди, юксак қорли тоғлар, денгизу дарёлардан, тубсиз жарлардан ўтиб мурод ва висолга етарди. Руҳ ва хаёллар бир-бирларидан узоқлашган, айри тушган нотавон жисмларни ўзаро боқлайди, сон-саноксиз ва сўнгсиз тоғли бўсаларни уларга насиб этади, уларга тасалло ва чексиз қувват бағишлайди.

- Қаранг, бу гўшт, бу думбаю жигар нақадар мазали, бунинг тотлилиги ўтдан. Буларнинг қўйлари эндигина қорлар тагидан бош кўтарган нозик, нафис хушрўй майсаю тулларни ейишади. Ҳали юзларига гард қўнмаган сабзаю себаргалардан баҳра олишади. Бу ернинг қўйлари даррандаю паррандалар оёқ ости қилмаган, топтамаган ўтларни тановул қилишади. Гўштнинг мазалиги сири, қўйларнинг тез семириши сири ана шунда, - дерди Мадали ака, бу гапни илгари бошқа ерда ҳам айтган эди. У қайноқ қалб, хурсандчилик, завқ-шавқ, илҳом билан тўлиб-тошиб сўзларди. У менга илтифотла кўпроқ яққол, думбаю жигарга марҳамат қил, акс ҳолда бу тоза ҳавода, суви ширин жойда кечаси оч қолишини мумкин деб мурожаат қиларди. Мадали аканинг куёви, қизи иззату ҳурмат, чексиз самимий ва эҳтиромли сўзлари билан мени шод этишарди. Зеро, уларнинг кўнгиллари ҳам ўзлари чайла қурган манзил ҳавосидек соф, мусаффо, беғубор эди. Буни уларнинг гапларидан, муомалаларидан ўқиб олиш қийин эмасди. Чайланинг бир четида, тўнтариб қўйилган челақ устида, керосин лампа ёниб турарди. Овқатдан кейин

олишган. Чўпошлиқдан шу қушгача ҳеч ким хорлик кўрмаган. Мана шу икки ёшнинг саломатликлари, бахту саодатлари учун оламиз, нима дедингиз духтур? менга мурожаат қилди Мадали ака.

- Камолу мамнуният билан мен бу ерда ўтирибману, аммо хаёлларим сочилган, бугун дунёни томоша қиляпман, нақадар ажойиб жой, - дедим пиёладаги спиртга озгина сув қўшиб ва бирданига ичиб юбордим.

Шарифа тахмон орқасидан «Океан» радиосини олиб мурувватини буради. Кўшгиллар тегиб кетган ҳофизнинг айтилавериби сийқаси чиққан ашуласи янграй бошлади. Аммо шунга қарамай бу қўшиқ бу ерда, баланд бир тоғ бағрида алоҳида садо берарди. Мен Чорбоғакка келиб чайла қурганимдан буён Мадали аканинг ҳозиргидек очилиб-сочилганини биринчи марта кўришим. Хаёлимда унинг қалби рақсга тушарди, бугун вужуди қувончга тўлган ўрнидан туриб қўшиқ оҳансига мос ҳолда ўйнаб юборишни истарди-ю, аммо ёши ўтганлигидан ийманиб ўзини зўрға тутиб турарди. У дастурхон бошида ўзи ёлғиз эмас, балки кўнглига яқин меҳрибонлари билан ўтирганидан терисига сиймасди. Ишқнинг муқаддас ва илоҳий кучи бу икки ёш қалбидан каму ҳуссани кўтарибди-ю, улар одамлардан узоқликларидан шикоят қилмай муҳаббатлари, орзу умидлари йўлдош бўлиб баланд тоғ бағрида завқу шавқ билан меҳнат қилишарди. Улар икки-уч ойдан кейин рамаларини даштга ҳайдаб, тоғу доvonлардан ошиб водийга қайтишларини билишади. Ишқ бўлмаса тоғларгина эмас, балки шоҳона қасрлар ҳам кишилар қалбини исига олмайди, ҳаётга муҳаббат уйғотолмайди. Ҳа, фақат ишққина буюк кучга эга. Нақадар катта бахтки, ишқ одамлар тақдирини бир бор ва абадий бирибига туташтириб, улар қалбига умрларининг охиригача ўчмас ҳарорат бахш этади. Аммо ишққа зўрлик билан, симу зар билан эришиб, ол олдида масхара бўлганларнинг ҳолларига вай. Сангак Чорбоғакдан Ширмоҳни янги уйга кўчириб келиб унинг ишқ йўлини тўсдим, деб ўйлайди. Аммо бу

шади. Шокаримнинг бошида эса шляпа. Эгнида костюм, оёғида ҳафсала билан тикилган чарм этик. Шарифа ҳам чўпон хотинига ўхшамасди. Эгнида дид билан дазмолланган чиройли атлас кўйлак. Кўзим ўчоқ олдида керосинка ёнида турган дазмолга тушди. Учоқда қозон қайнарди, барра кўйини пишган гўшти ҳиди димоққа урилади. Мадали ака Шокаримга отлар бир оз дам олгач, арқонларини узиб узоққа кетиб қолмасликлари учун тушов солиб серўт жойга боғлашни буюрди.

Кейин қизига юзланиб деди:

- Сен ҳали сувни қўятур. Биласанми, бу кеча биз сизларнинг меҳмонларингиз. Аввал тунаш учун чайламизни тайёрлаб олайлик, кейин меҳмондорчилик қилаверамиз.

Шокарим ичкаридан янги бир чайла олиб чиқди. Уч киши бир зумда уни тикладик. Шарифа гилам тўшади, устига кўрпача солди. Биз Кафтаргардон тоғи билан юзма-юз турардик. Чўққилар устида паға-паға булут галалари сайр қилиб юрарди. Тоғ бутунлай қор билан қопланганди. Пастда оқаятган Хингоб дарёси бу ердан кўринмасди.

Шокарим ҳам отларни чайла атрофидаги серўт ерга боғлаб қайтди.

- Қизим, энди кўлларимизга сув олсанг ҳам бўлади, - деди Мадали ака.

Кўлларимизни ювиб ёш эру хотиннинг чайласига кириб дастурхон ёнига ўтирдик. Бир зумда дастурхонни қаңду-қурс, нону патир, маска ёнию қатиқ, пишган гўшту, думба-жигар ва қайнаб қиёмга етган шўрва билан тўлдириб юборишди.

- Спиртдан олиб чиқ, ўзинг оз-оздан қуй, бундай салқин ва балаңд ерда озгина олмасак бўлмайди, - деди Мадали ака.

Шарифа чашмадан бир коса совуқ сув келтирди. Кувёни пиёлаларга спирт қўйди. Шарифа ҳам дастурхон бошига, эри ва отасининг ёнига ўтирди.

- Мен бу икки ёшнинг қалблари орзу умидларга тўлалигини биламан. Мана шу балаңд тоғ бағрига келиб чўпонлик қилиб юришибди. Мен фарзандларимнинг ўз орзуларига етишларини иштайман. Булар ўз йўлларини топишган, тўғри йўлни танлаб

Мана шу ерлардаги қиру адирлар ҳам бизнинг яйлов. Ўтган йили бу ерда Шоқосим қўй боққанди. Ўзинг кўрдинг, у аёлманд. Булар эса ёш, ўзлари бу ерга сўраб келишди. Онаси қизининг осмоннинг еттинчи қаватига чиқиб олганидан беҳабар. Агар уларнинг бу ерга чайла қурганларини билса борми, куёвига асло кун бермайди.

Чайланинг таноблари тортилган устунни учидан қизил байроқча ҳилпираб турарди. Аввалига унинг чўпон чайласи эканлигига ишониб қийин эди. У ер кўпроқ альпинистлар, геологлар ёки метеорологлар тўхтайдиган жойга кўпроқ ўхшаб кетарди. Чўпон нима мақсадда чайласи устига байроқ тикибди. Эҳтимол, бошқаларга ҳаммадан юқорида эканлигини билдириш ёки одамларнинг бу байроқчадан баландроқ чайла йўғу, бу ер совхоз чўпонларининг сарҳади эканлигини билишлари учундир. Тов бағрида гала-гала қўйлар маршиб ўтлаб юрар, юқорироқда эса оёқларига тушов солинган от сакраб-сакраб ўтларди. Мадали аканинг оти ушунга кўриб худди эски қадрдонини топгандай кишиаб юборди. Отларнинг кишишини эшитган ёш эру хотин бизга пешвоз чиқибди. Кўришини чоғида қиз отасининг юзи кўзларидан ўшиб, икки-уч кундан буён уни эслаётганлигини, хайриятки ўзи келиб қолганлигини айтарди.

- Агар, шу оқшом ҳам келмаганингизда эрталаб Шокаримни Чорбоғакка хабар олиш учун юборардим, - деди Шарифа.

- Пешинда эгиз қўзиларнинг битгасини сўйиб қозонга солиб қўйгандим. Кечгача кутамиз, агар келмасангиз, эрталаб қизингиз қўйларга қараб турса, мен сизни хабар оламан деган ниятда эдим. Духтурни ҳам бирга олиб келиб жуда яхши қилибсиз, - деди куёви.

Улар эру-хотинлар қайта ва қайта бизларнинг аҳволимизни ва қандай етиб келганимизни сўрашарди.

Мен Шокаримни агар бошқа жойда кўрганимда уни асло чўпон деб ўйламасдим. Бизнинг чўпонлар кийинишлари билан шаҳарда ҳам ажралиб тури-

нишлиги ишимизни осонлаштирди. Ичимда унга миннатдорчилик билдирдим. Касал йигитни шаҳарга юборишни отасининг зиммасига қўйиб энди Чорбақакка қайтишим керак эди. Аммо дарёнинг чап соҳили бўйлаб ўсган қалин бутазорлар орасидан Чорбақакка йўл топиб боришим қийин. Қуёш ботиб, ҳаво бирданига совиб тобора қоронғилашиб борарди. Шунча пасту баландликлар, неча-неча тоғ дарёчалари, вайрона қишлоқлару соҳилдаги зим-зиё ёнғоқзорлар ичидан ўтиб Чорбақакка йўлни йўқотмай, адашмай етиб боришим амримаҳол эди. Мен сўқмоқдан гоҳ ўнга, гоҳ сўлга чиқиб адашишимни олдиндан сезиб турардим, бинобарин Мадали акадан ажралиш йўқ. Бир неча кундирки, у куёву қизини кўрган эмас, улардан хабар олгани боради. Шундай бўлгач, мен ҳам уларнинг чайлаларига бориб тунни улар билан ўтказиб кетаман. Биз Шоқосимга тез ёрдам кўрсатишга ваъда бериб, хайрлашиб шомда яна йўлга чиқдик. Онда тепага чиқиш осон, аммо пастга тушиш от минганга ҳам, отга ҳам жабр. Шу сабабдан Мадали ака эгардан тушиб, отни юганидан ушлаганича сўқмоқдан юра бошлади, мен ҳам унга эргашдим. Ҳар қадамда отнинг туёғи чуқурликка тушиб, қоқиниб кетарди. Бу тешиқларда илгарилари суғурлар яшаган, бу ерлар серодам бўлгач, улар инларини тарк қилишиб узоқларга кетишган, - дея тушунтирди Мадали ака.

- Афтидан қизингиз хийла гўзалга ўхшайди. Ширмоқдан ҳам чиройлироқ, шунинг учун Шокарим унинг одамлардан узоқроқ бўлишини истаб бутунлай одам оёғи тегмаган жойга олиб келди. Куёвингиз Сангақдан ҳам ўтказибди, - дедим ҳазиллашиб.

- Ҳе, гўр қил ўша Сангақни. Менинг куёвим одам. Сангақка асло ўхшамайди. Улар бир-бирларини севишиб турмуш қуришганини мен сенга айтган эдим. Агар қизим Шокаримни севмаганида, уни бу ерда бир кун ҳам қўймасди. Муҳаббат йўлдош бўлса хоҳ шаҳри азим, хоҳ баланд тоғда бўлсин яшаш осон кечаркан. Лекин гап бошқа нарсада.

- У ким? - гарчи унинг дуохон эканлигини тахмин қилсамда сўрадим Мадали акадан.

- Ким бўларди, дуохон-да. Шоқосимни даму дуога ихлоси баланд. Биз мулла куфу суф қилаётган пайтда келиб қолибмиз, - деди Мадали ака.

Чайлада Шоқосимнинг юзларида эндигина балоғат нишонлари пайдо бўлган заҳ ерга солинган кўрпада ётарди. Соя одам ҳам бундай аҳволда икки кун ётса, касал бўлишига ҳеч шубҳа йўқ эди. Ваҳоланки, унинг белидан пасти ишламай фалаж бўлиб қолибди.

- Қачон оёқдан қолдинг? - сўрадим. Бола индамади.

- Чўлда яхши эди. Бу ерга келдигу аҳволи кун сайин оғирлаша бошлади. Оқибат бир жойда ётиб қолди. Қарийб ўн кун бўладики, ўрнидан ҳам тура олмайди, унинг ўрнига жавоб берди отаси. Томир уришини кузатдим, яхши, нафас олиши ҳам жойида. Қон босими ҳам меъёрида. Болани бир томонга ёнбошлатиб белидан сонигача аста-аста ўқалаб кўрганимда у бетоқат бўла бошлади. Болани чайлада ушлаб туриш уни ўлимга маҳкум этгани билан тенг эди.

- Беморни, албатта Душанбега юборамиз, унга бу ерда ёрдам беришнинг иложи йўқ, - дедим қатъийлик билан.

- Ўзимизнинг қишлоққа жўнатинг, у ернинг ҳавоси иссиқ, бобоси бор, қараб туришади, тузалиб кетади. Шаҳарда бунга ким қарайди? - деди онаси гапларимга эътироз билдириб.

- Сен ҳеч нарсани билмайсан, Сафармоҳ. Касалхонада болангга духтурлар сену эрингдан ҳам яхшироқ қарашади. Шоқосим бирга бориб ётқизиб келади. Сен бу ишга аралашма, - уни масҳара қилиб деди Мадали ака.

- Отаси кетса, қўйга ким қарайди? - яна норозилик билдирди аёл.

- Қўйларни пойлаш учун, эринг келгунча ёрдамчи топамиз, уни тинчлантирди Мадали ака.

Мадали аканинг бу одамлар билан яқиндан та-

хаёллари паршон юарди. Фарзандининг ётиб қолганлиги боис наму андухларга тулган онанинг юрагига қил ҳам сизмаслиги, кўриниб турарди.

- Касал қани? У қерда? - сўрадим уй эгасидан.

- Бемор чайлада, ётибди. Аввал бир пиёладан чой олинглар, кейин кўрасиз, - деди у.

- Мен меҳмондорчиликка келганим йўқ ака. Ўғлингиз соғайиб кетса, бошқа бирон вақт меҳмон қиласиз, - дедим унга. Ёшларга хизмату, кексаларга ҳурмат. Менинг келишимдан Шоқосимнинг хотининг норози эканлиги унинг гапларидан, юриш-туришидан, афтидан сезилиб турарди. Мен бунинг сабабини кейинроқ билдим. Бизнинг замонамизда ҳали ҳам духтурлардан кўра кўпроқ бахши, муллоларнинг даму дуоларига ихлос қилганлар кам эмас. Мен маҳаллий табибларга, агар улар ҳақиқаттан ҳам беморларни даволашнинг уддасидан чиқа олсалар, асло қарши эмасман. Аммо бемордан куфу суф кучи билан деуу жинлар етказган зарарни чиқармоқчи бўлган муллоларнинг дуоларига ихлосим йўқ ва уларни тиб душманлари деб билардим. Халқ табиблари орасида ҳам қадимий ва замонавий тиб илмидан хабардор бўлмаган, мақсадлари пул ишлаш бўлган жоҳил ва қаллоблар ҳам йўқ эмас. Мен маҳаллий дуохон ва табиблар сингари дардни худо берган, шифосини ҳам ўзи беради деб ўтирмайман, аксинча касал оғир бўлиб, бу ерда даволашнинг иложи бўлмаса уни даволаш учун шаҳарга катта духтурлар ҳузурига юбораман. Лекин булар бемор шифосини худодан тилаб, касал тузалгунча кутиб ўтиришмоқчи. Чўпон хотиннинг кўнглидан: Болам нима бўлса ҳам, ўз олдимда бўлсин деган фикрларни ўқиш қийин эмасди.

Шоқосим чойнакни Мадали ака олдига қўйиб, ўрнидан турди-ю, чайлага кирди. Шу пайт чайладан бири киши чиқиб, бизга кўз қири билан нигоҳ ташлади-ю, қарши томондаги дарахту буталар аралашиб ётган ўрмон томонга йўл олди. Унинг қиёфаси хотирамга қаттиқ ўрнашиб қолганди. У тахминан олтинчи ёшларда бўлиб эғнида пахтасиз чопон ундайинларни қадимда ридо дейишарди, оқ иштон ва оёғида калиш. Бошида гулдор дўппи устидан кулрант салла ўраб олганди.

ота-онам ўзаро келишолмай биз онам билан қишлоқда бувимнинг уйида яшаган кезлар бўлса керак. Жилонини сал бўшатдим дегунча от чолиб мен эгарда мувозанатни йўқотиб, оёқларимни узангида ва ўзимни эгарда зўрға тутиб турардим, гоҳ чапга, гоҳ ўнгга ва баъзан орқага кетардим ва дам менда йиқилиш хавфи тугилиб турарди. Ёшлигидан бу тоғларда от минавериш пишиб кетган Мадали ака бир доvon чўққисидан пастга шўнгиб тушар ва тез оқар тоғ дарёсидан ўтиб яна бошқа доvon чўққисига отини чоптириб чиқар ва отининг бошини мен томонга буриб бургутдек тикилиб турарди. Бу тоғдан нариги тоққа, бу доvonдан у доvonга сакраб янада баландроқ, бирон дарахт учрамайдиган, фақатгина ўтлар ўсадиган жойлардан ўтиб борардик. Мен энг баланд тоғларда дарахт ўсмаслигини шу ерда кўрдим. Йўл оғирлигиданми ёки тез кетаётганимиз сабабиданми отлар терга ботиб бадан ва оғизларидан кўпиклар сачратиш, буф чиқариб боришарди.

Бир доvonнинг нишоблигига етганимизда беш юз метр нарироқда ястаниб ётган қорга кўзимиз тушди.

- Мана, етиб ҳам келдик, - деди Мадали ака чайлага ишора қилиб. Чўпон итлари биз томонга чўпон ҳайбат билан ҳужум қилишдики, чайла соҳиблари уларни қўлларига кирган нарсалар билан ҳайдашиб биздан зўрға узоқлаштиришди. Мен эгарда ўтирибман, аммо ит менга ҳамла қилади. Чайла эгаси калтак кўтариб ғазаб билан етиб келгач, улар бирин-кетин нарига кетди. Чайла соҳиблари отларни олиб бориб нарироққа боғлашди ва бизни қарши олишиб, одат юзасидан гиламу кўрпачаларга таклиф қилишди. Чайла эгасининг номи Шоқосим эди. Кўринишидан ёши қирқлардан ошган. Юзи тандирда яхшигина пишган кузги буғдой понидек қип-қизил. Бошида салла, оёғида этик, қора ласдан тикилган тўн остидаги костюм кийиб олган. Чайла олдида, ўчоқ атрофида болалари уймаланиб оналарига пиширинда ёрдам беришарди. Уларнинг онаси тахминаш қирқ ёшлардаги қоноқлари осилган, пешонаси тиришган аёл қозон бошида

қўядиган анойилардан эмасман, - дедим Ширмоҳга ва сўнгра хайрлашиб дарахтлар орқасидан аста-секин дарё этагига равона бўлдим.

Шу вақт Сангакнинг:

- Ширмоҳ, ҳой Ширмоҳ қаердасан? - деб чақирганини эшитдим. Орадан бир неча дақиқа ўтгач, кун бўйи боғланиб ётган ит бўшалиб озодликка чиқиб, аккилаганича ўзини ҳар томонга уриб чопаётганини эшитдим. Аммо бу пайт мен дарё четидаги сўқмоққа етиб олгандим. Бу томонга келишга на иту ва на одам журъат қилаоларди. Эртасига эрталаб Мунибулло машинаси билан келиб умрида бирон марта бундай аҳволга тушмаганини айтиб афсусланди. Нима бўлганини унинг ўзи ҳам билмайди. У узоқ йўл босиб келиб жуда чарчаган эди. Аксига олиб бу ерда ҳам қаттиқ ишлади. Унинг устига меъеридан кўпроқ олворибди. Бунақанги одати йўқ эди. Бу ишни бошқа такрорламайман, дея ўзидан ўзи узр сўрарди.

Унинг кечаги улфатларидан қуёш кўтарилгунча ҳам дарак бўлмади. Афтидан яна сабуҳийга ўтиришганга ўхшайди. Биз чайлани Мунибуллога топшириб зудлик билан йўлга отландик. Бугун якшанба. Мен дам олиб сайру-томоша қилишга ҳақли эдим, аммо духтурнинг дам олиш кунини ҳам бекор ўтказмаслиги ҳаммага аён.

- Хайр, Чорбоғ эртагача, баланд тоғлардан қайтгунча, - дедиму отга мишиб Мадали аканинг ортидан йўлга тушдим.

Дарёнинг ўнг томонига ўтиб, унинг четидаги майсазор ўртасидаги сўқмоқдан юқорига қараб йўл олдик. Мадали аканинг оти мушкранг баданихудди ҳар толадан ён томиб тургандай жилодор. Мурод бобонинг мен мишиб олган оти кулранг, ҳар ер-ҳар ерида қора холлари бор. Аммо бироз қари-роқ, Мадали аканинг гапига қараганда ерни кам еган эмиш. Лекин юришда Мадали аканинг қора мушкинидан ҳеч қолишмайди. Отлар тез чопар ва мен чап қўлимда қамчинни, ўнг қўлимда эса юганини маҳкам ушлаб боришга мажбурман. Охирги марта қачон от мишганлигимни эслай олмайман, эҳтимол

Уйдан қўрқаман. Лекин ўзини мастликка олади. Шофёр ҳам кўп ичиб йиқилди. Бироз қизишиб ҳам олишди. Ҳозир ухлашади. Мана бу сатилдаги сувдан бошларига олиб бориб қўяман. Акам маст бўлса, кўп сув ичади. Ширмоҳ буларнинг ҳаммасини қулоғимга шивирлаб айтди-ю, бўйнимни бўшатди. Сангак ётишдан олдин итни бўшатиб юборади, тезроқ жўнаб қол. Худога шукурки, келдинг, деди бошини кўксимга қўйганича.

- Нега гаплари қочди? Нима, сен Сангак билан уришдингми? - сўрадим.

- Бу уйдан мўйсафиднинг ўлиги чиққан. Ҳамма ёқ тартибсиз. Яна мана бу меҳмонлар келишди-ю, сен билан Мадали ака йўқ. Аламимдан Сангакка дедим: Нега уларни чақирмадинг? Мени ундан ажратаман, деб ўйлайсанми? Хаёлларинг пуч. Мен уни севиб қолдим, тушундингми, севиб қолдим, - дедим.

Сен мени севмасанг, бу сенинг ишнг. Аммо мен сени севаман. Сен менинг қонуний хотиним. Гап хотинда эмас, гап эрда. Эр севса, бўлди. Мендан ўлиб қутиласан, аммо тирик қутула олмайсан дейди.

- Эй, Ширмоҳ сен билан мен бошдан оёғимизга роса жанжалга ботдик - ку - о? Энди ҳамма гап ана шу жанжалдан қандай йўл билан халос бўлишимизда.

- Эшитишимча, эртага Варзи Болодан Шоқосимнинг ўялини вертолётда шаҳарга жўнатармишсан. Мен ўзимни касаликка олсам ана шу вертолёт билан шаҳарга юбора олмайсанми?

- Ҳазилингни қўйсангчи. Бу вертолёт соғ одамни олиб кетмайди. Қолаверса, Хурраминг бор. Яна шуни ҳам унутмагинки, агар мен сени бирор томонга жўнатсам, булар менинг ҳақимда қандай фикрга боришади?

- Ҳа, воқеан, - деди у қўрқа-писа эслаб. Мен сени севишимга иқроп бўлдим, у эса сенинг оёқ-қўлингни боғлаб Хингобка ташлайман деди. Кейин мени отади, сен Сангакдан эҳтиёт бўл.

- Худо ҳофиз. Мен ҳам қўл-оёқларини боғлатиб

шиб, эртага Чорбоғакни тарк этишга мажбур қилишмасин, деб ўзимни тезда харсанг орқасига олдим.

Ширмоҳ булоқ тарновидан сув олди. Қўлларини ювди. Мен эса тош ортида унинг ҳаракатини кузатиб турардим. Овоз чиқариб уни қўрқитиб юрмай деган ҳавотирдаман. Мен унга бу ерга келаман деб айтмаганман, у ҳам менинг қоронғу тунда бу ерга келиб тош орқасида унинг чашма лабига келишини кутиб туришимни етти ухлаб эсига ҳам келтирмагандир балки. Ширмоҳ кафтини тўлдириб сув олди-ю, унга бир зум суқланиб тикилиб тургач, атрофга сочиб юбориб, ўз-ўзига гапира бошлади:

Эй, обиҳаёт! Эй табиатга, она заминга ҳаёт, жон бағишловчи саховатли ва мусаффо чашма, қани энди бошимда қандай фикрлар ва қалбимда нечук орзу-умидларим борлигини билсанг эди. Яшашни фақат ейиш-ичиш деб биладиган, қоринларидан нарини кўрмайдиган шундан бошқа ишларни билмайдиган мана бу эркаклар ҳозир бориб ухлашади. Мен бу уйда ўзим ёлғиз қандай яшайман. Мирзонинг чайласи яқин бўлганида яна унинг ҳузурига борардим. У у ерда танҳою, мен бу ерда ёлғиз. Бу балохўрлар Мадали ака билан уни чақирришмади ҳам, келишганда ақалли бир бор кўрардим, кўнглим бир зум таскин топарди, - деди оҳиста.

- Ҳой, Ширмоҳ, қўрқма, улар чақирришмаган бўлсада, мен сенинг қошингда, - дедим ва қоматимни аста кўтариб ўрнимдан турдим, унинг қўрқишга ҳам, дод солишга ҳам фурсати бўлмади.

- Оббо қўрқмасей, оббо сен-ей! Мен сенинг бирор вақт албатта келишингни билардим, - деди у ва харсанг орқасига ўтиб итоб қилди: Агар келганингни билиб қолишса борми, бошимизга бало ёғилди деявер. Кейин у сўзсиз қўлларини бўйнимга ҳалқадек боғлаб кўзларимдан ўпа бошлади. Мен ўзимни четга тормоқчи бўлдим, аммо энди кеч бўлганди. У бўйнимни қўйиб юбормасди, ипақдек майин нозик қўллари билан сочларимни силай бошлади: Акам маст, аммо Зардак ҳушёр.

Дарахтлар орасидан кўзимга тарновидан шовуллаб сув тушаётган чашма кўринди. Булоқ сал юқори-роқдан харсанг тагидан оқиб чиқарди. Улар иккови булоқ лабига ўтиришди. Туробов унинг сувидан ҳовучлаб олиб юз-қўлларини ювди. Кейин ўрнидан туриб нималардир деди, англай олмадим. Лекин Сангакнинг гаплари қулоғимга баралла эшитиларди: Замона кўтармайди, замона чатоқ. Бир оғиз гап учун одам жавобгар бўлади. Акс ҳолда мен унинг гўштларини сихга тортиб шашлик қилардим, ёки оёқ-қўлларини боғлаб Хингобка улоқтирардим. Бу ерга келиб у хотинини йўлдан урди.

Туробов яна секинроқ гапирди. Мен унинг нима деганини эшитмадим. Улар юзма-юз ўтиришиб чунон ҳам оҳиста гапиришардики, овозлари қулоққа базўр эшитиларди. Бир томондан дарёнинг шовуллаши, бошқа томондан чашма сувининг шов-шуви кўшилиб уларни эшитиш имкони йўқ эди. Менга яқинлашиб энди уй томон бурилишаётганларида, Туробовнинг:

- Аҳмоқлик қилма, оғир бўл, - дегани эшитилди.

Мен, агар замона кўтарса, Сангакнинг кимнинг қўлини боғлаб Хингобча улоқтиришни тушунмай қолдим. Ораларидан бирон гап ўтди-ю, шунинг учун улар қизишдим ёки мен билан Ширмоҳ ўртамиздаги кўнгил розларимиздан хабар топганмикан, масаланинг бу томони мен учун қоронғу эди. Бир зумда атрофни сокинлик чулғаб олди. Энди улар мендан анча узоқлашиб кетишганди. Улар афтидан ухлаш тараддуудида эдилар. Мен ҳам сув ичиш учун булоқ томонга ўтдим. Чашмадан тепароқда салобатли харсанглар савлат тўжиб турарди. Агар башарти оёқ товушлари эшитилгудай бўлса, дарҳол ўзимни ана шу харсанглар орқасига олиб яширинишим мумкин. Хуж дарахтлари орқасидан эҳтиётлик билан ўтиб чашма лабига келиб сув ичдим. Шу пайт челақ кўтариб булоқ томон келаётган Ширмоҳга кўзим тушди. Мабодо мени бирор инсу жинс гумон қилиб, дод солиб бу ерга келганим ҳаммага фош бўлиб, тўрт томондан итларни ишга солишиб мени ўғрилиқ пайтда қўлга олишиб шарманда-ю, шармисор шатта-ю шаталоқ остига оли-

оёқларим мени фақат ўша томонга бошларди. Шу пайт кўнглимга бир фикр келди: агар тўсатдан улар мени кўриб қолиб: Нега тўғри йўлни қўйиб бу ерларда юрибсан десалар мен: Йўлдан адашдим десам улар менга ишонишармикан? Йўқ, мен ўзимни уларнинг биронтасига ҳам кўрсатмайман, акс ҳолда ишнинг пачаваси чиқиб улар менинг тўғримда ҳар хил гумону тахминларгагина бориб қолмай, балки Ширмоҳ кетидан пойлаб келган деб очиқ-равшан гапиришади. Ана шу беш нафардан ақалли иккитаси: Сангак билан Зардак айнан ана шундай фикрга келишади. Бундай пайтда улар мени Ширмоҳнинг ҳурматли муаллими каби роса дўшпослашиб, оёқ-қўлларимни синдиришга ҳам ҳақлари бор. Тўсатдан қулоғимга оёқ шарпалари ва икки кишининг ўзаро суҳбати эшитилди. Ерга ёнбошлаганимча, бор вужудимни қулоқ қилиб уларнинг ким ва нималар ҳақида гаплашаётганларини билмоқчи бўлдим.

- Қўйинг, ака мен бормай. Ширмоҳ ёлғиз, кўнглим хавотирда. Бу узоқ жойга бугун кўчириб келиб эртасигаёқ ташлаб кетсам қандай бўлади? Бир марта ов қилмай кетсангиз, ҳечқиси йўқ. Қиш қаттиқ келиб кўпгина жониворлар қирилиб кетган, кўчки тагида қолган. Қолаверса, сиёсат ҳам кўтармайди, - дерди Сангак шошмасдан.

- Кеча мендан ёнроқларингни бир йўла пуллаб беришимни сўрадинг. Бу томондан олиб кетадиган юкимиз йўқ, ҳарқанча юк бўлса Душанбега, керакли жойга олиб боришга рози бўлдим. Мен шунча узоқ ердан фақат сенинг хизматингни қилиб, оғзимни очиб кетавергани келган эмасман. Сафсатингни қўй. Тоғда сиёсат нима қилади, у мен билан сенинг қўлингда. Мен совхоздаги ўртоқларга ваъда бериб келганман, қуруқ борсам, нима дейишади? - дерди бошқаси, бу ўша Туробовнинг овози эди.

- Шу овга менсиз борсангиз бўлмайдими?

- Йўқ, асло бу иш сенсиз бўлмайди.

Шу пайт ит икки - уч марта қаттиқ вовулади-ю тингчиб қолди. Шунинг учун уларнинг бу орада нималар ҳақида гаплашганини эшитмай қолдим.

лик ила ёнма-ён ана шундай ойдин кечада мен билан бирга қадам ташланг! Менда табиатни ҳимоя қилиш ҳиссиёти Сантакни Ширмоҳнинг гўзаллигини ғайрилар нигоҳидан яшириб, узоқроққа олиб бориш ҳиссиётидан ҳам кучлироқ эди. Шу билан бирга мен нобакор кишилар Ширмоҳнинг ва бу табиатнинг гўзалликларини поймол қилмасликларини жуда-жуда истардим.

Сўқмоқ гоҳо соҳилга яқинлашиб, гоҳо ундан анча узоқлашиб кетарди. Тун ваҳимали. Аммо бу ер денгиз сатҳидан анча баланд бўлганлиги сабабли ой ерга яқин ва унинг шуъласи атрофни кундуздек ёритиб турар ва мен ўзимни кечаси эмас, балки куппа-кундузи сайр қилаётгандай ҳис этардим.

Ахир дўстим, ўзингиз бир ўйлаб кўринг, Ширмоҳ - аёл киши ўзи ёлғиз кўрқувни унутиб, жасорат қилиб ўша тунда менинг олдимга келганди-ку. Мен, Мирзо томирларида қон қайнаб турган бир йигит ойдин кечада ўз дарём лабида нимадан ҳам кўрқаман? Мен, сизга бор гапни айтаман, жўражоним. Онам мени кўрқишдан кейинроқ туққан. Агар уруш йилларида ёшим етганида эди, албатта жангга борардим ва ҳар қандай оғир ҳолат рўй берганда ҳам ўзимни душман танки остига ташлаб Ваганини бир қарич тупроғини ва дўстларим жонини ҳимоя қилишга тайёр эдим.

Жўражон, мавзудан бироз узоқлашиб кетганим учун кечирасиз. Тахминан, Ширмоҳнинг янги уйи рўпарасида сўқмоқдан четга чиқдим. Сантак меҳмонларининг гаплари қуловимга ора-сира эшитилиб турарди. Мен ўнг томондаги бутазордан Сантакнинг янги уйи томон юра бошладим. У ердаги аксарият ҳуж ва челон дарахтлари эндигина гулдан тушганди. Кекса рус мўйсафиди бу ерда бекорга асалари парвариш қилмас экан. Хушбўй дарахт ва буталар ўрмон сингари эмас, балки ҳар жой ҳар жойда тўп-тўп бўлиб ўсиб ётарди. Мен ўзимни уларнинг орқасига олиб, Сантакнинг уйи яқинига-ча бора олмадим. Лекин менинг бу ишимда ақл эмас, балки ғайрат, жасорат барча, барчаси бири-киб ақл бечорани менинг миямдан бегона қилган ва

гўзаллигини йўқотади. Ҳозирги тоза, мусаффо ҳаво ўрнини тутун, заҳар эгаллайди. Бу ерда янги замонавий корхона қуриш фикрида юрган кишилар ҳали ҳам топилади. Агар ана шулар ўз мақсадларига эришсалару сувни тоза сақлаш учун ҳар қанча чора-тадбирлар қўлланса ҳам, муз тоғлари бағридан оқиб келаётган бу сувни ҳар қанча эҳтиёт қилсак ҳам фақат Вахшнинг сувигина эмас, балки бутун Аму дарё суви ҳам ўз сарчашмасидан бўлганиши, ифлос бўлиши мумкин. Ваҳоланки, бу тез оқар дарё сувининг ҳар қатраси зар билан баровар. Мен учун, сув ҳа сув, қадрини билган киши учун шундай! Аммо, сиз негадир куласиз. Йўқ, жўражон, кулманг. Бу сувсиз мен ташналиқдан ўламан. Бутун дунёни сайру томоша қилиб қайтганимда ҳам ана шу дарё сувидан бир ҳовуч ичиб шундай муқаддас дарё лабида яшаган, умр кечирган қадимий авлодларимиз шаънига минг бор ташаккур айтаман. Зеро, улар боис менга ҳам ана шу заминда яшаш насиб этган, улар дарёлар сувининг бутун тозалиги билан бизларга қолдиришган.

Бири биридан муаммоли хаёллар билан мен аста-секин дарё соҳили бўйлаб Ширмоҳнинг янги манзили томон бормоқдаман. Биламан, Ширмоҳ бир нафар нозанин аёл, бу аёлсиз табиат гўзаллигини ҳис этишим жуда қийин эди. Лекин шу дақиқаларда менда бу табиатни, бу заминни ҳар қандай гўзал аёлдан, ҳар қандай Ширмоҳлардан ортиқроқ севаман деган ўзга бир ҳиссиёт ҳам пайдо бўлганди. Зеро бу замин кўплаб Ширмоҳларни аллалаб, ювibtараб вояга етказган. Шу билан бирга, мен духтурнинг, вужудида, бу гўзал жойларга табиат қадрига етмайдиган кишилар ҳар қанча камроқ қадам қўйсалар,, шишалар, қоғозлар ва бошқа турли ифлосликларни олиб келишмаса жамиятимиз учун шу қадар фойдали бўларди деган фикр ҳам пайдо бўлганди. Зеро, тоза ҳаво ҳар куни машиналар гази билан заҳарланадиган шаҳримиз ҳавосини алмаштириб туради. Азиз ўртоқ, ҳозир мен шу тоза ҳаводан ўпкамни тўлдириб-тўлдириб нафас оламан, рашкингиз келсину, марҳамат келинг, эҳтиёт-

юқоридан эндигина Сангак кўчиб борган уйга туташиб кетарди. Мен беихтиёр ўша томонга қараб юра бошладим.

Ҳа, жўрай жоним, ҳа азиз дўстим, ҳали сиз мени ўзингиз икки юзлама, мунофиқсан деб масхара қияпсиз-а, мен ўз сиримни эмас, балки сизни фош қилмоқдаман. Сиз, ўзингиз менинг ўрнимда бўлганингизда эди, йўқ-йўқ, сиз ҳақиқатдан ҳам, менинг жойимда эдингиз, лекин мен сизнинг сирингизни фош қилаётганим сабабли, сизнинг аламингиз келади ва сиз мен эмасу сиз, ҳа ўзингиз дунёда тенги йўқ бундай жонон орқасидан эргашганингиз ва ёки ҳозир ҳам бораётганингизга иқрор бўлишни истамасиз. Яна мен ёмон, яна менга айб тақайсиз, ваҳоланки ўша ёшлик ва қўрқув билмай юрган кезларингиз мендан бир марта эмас, ўн марта баттарроқ андишасиз эдингиз. Мапа ўзингиз шўҳ ва пуртувён Хингоб бўйлаб ўша нозанин тоғ оҳуси Ширмоҳ уйи томон боряпсиз! Менда аввало янги уйда Ширмоҳнинг аҳволи не кечаётганлигини билиш иштиёқи пайдо бўлганди. Қолаверса, Ширмоҳнинг уйдаги одамларнинг ўзаро нималар тўғрисида гаплашаётганларини билиш истаги ҳам йўқ эмасди. Башарти Ширмоҳдан яширин ҳолда ҳаммалари тил бириктириб менинг жонимга қасд қилмоқчи бўлишса-чи? Шу каби турли ўй хаёллар билан дарё ёқалаб борардим, тун ой-юлдузлар, дарёнинг гул-ғуладор шовқини ва ундан юқорироқда қорлар билан қопланган тоғлар ва унинг чор атрофини гиламдай безаб турган ажойиб бетакрор манзарларни кўриб гўзал заминимиз борлигидан, қалбим, вужудим қувончга, фахрга тўларди. Афсуски, ана шу файзли, бебаҳо заминимизни бирор кун ношукур ва табиатнинг ападдий душмани бўлган нопок одамлар оёқ ости қилишади.

Қани энди бу ерлар абадул-абад ана шундай гўзаллиги ва озодалиги билан келгуси авлодларга қолса-ю, улар ўз аждодлари бизларни яхши сўзлар билан эслаб юришса. Ахир бу ерда биронга химия заводи ёки рангли металлургия комбинати қурилиб ишга тушса борми, шубҳасиз, она заминимиз ўз

қўшиб бериб юборишади. Бу Сангак дегани бир ўк билан иккита қуённи урди. Биринчидан, янги кўчиб борган жойда уй тўйи қилди, иккинчидан рус мўйсафидининг арвоқини шод этиш учун, янги уйда соғ-саломат юрайину ишим бароридан келсин деб гўё ис чиқарди, яъни худойи қилди. Одат юзасидан у ана шу сўйган қўй гўштини хомлигича ёки пишириб одамларга тақсимлаб егизиши лозим эди. Узоқни ўйлашмайди, калтафаҳмлар.

- Мадали ака, бутун қўллари тегмаган, бир кунда кўча-кўч, қўй сўйиш, меҳмондорчилик дегандай вақтлари бўлмагандир.

- Ҳўш, бошқаларни Чормазакондан айтиб келишга, Мурод бобони чақиришга вақтлари бўлмабди ҳам дейлик. Лоақал, бизга бир бурдадан гўшт бериб юборишса бўларди, машинада бир қадам йўл эди. Мунибулло олиб келарди. Э, қўйсанг-чи, одамгарчиликлари йўқ, дедим-ку. Бу Туробов дегани ўзидан бошқани писанд қилмайди, уй эгасининг фаҳму-фаросати етмаса, Туробов уларнинг эсига солиши керак. Одамгарчиликлари йўқ, яна такрорлади, ёки қасддан хабар олишмади. Агар бир совхозда бўлмаганимизда бошқа гап эди. Эҳ, пасткашлар, пасткашлар, одамнинг қадрини билмаганлар.

- Гўшт ейдиган бўлсанг, шўрва ичадиган бўлсанг, келиб егин, - дейишибдида, ҳеч хафа бўладиган жойи йўқ. Уй соҳиби истамагандан кейин Туробовнинг қўлидан нима келарди? - дедим.

- Гагинг ўринли. Сангак билан Зардак мен билан сени ёқтиришмайди, кўргани кўзлари йўқ, ёмон кўришади, - деди гапимга рози бўлиб ва кейин отини чайла яқинига, ўтга солиб келиб боғлади-ю, ухлаш учун ичкарига кириб кетди.

- Мирзо, ухламайсанми? - деди бир лаҳзадан кейин. Ойдин кеча, соат ҳали ўндан ҳам ошмаганди. Кўнглим ёлғиз сайр қилишни истарди.

- Ҳали эрта. Бирор соат тоза ҳавода сайр қилай, - жавоб бердим унга. Ва ўрнимдан туриб зиравор этагидаги сўқмоқдан юқорига қараб юра бошладим. Зиравор тугаб бутазор пастидан дарёга ва

тишмоқда. Йиғлама, ўрнингдан тургин-у, йўлингда давом этгин, дедим кўнглимда ва шу он худди менинг гапларимни эшитгандай Ширмоҳнинг ўр-нидан туриб Хингоб лабидаги янги уйи томон жў-наганининг гувоҳи бўлдим... Иқроп бўлишим ке-ракки, халқ донишмандларининг асосли равишда: «бу кўк гумбази остида кўнгиладан-кўнгилга йўл бор» деганларига яна бир ишонч ҳосил қилдим.

Хуррам эса ундан олдинроқда молу қўйларни ҳайдаб борарди. Отлиқ Сангак янги уйига қарийб яқинлашиб қолганди. Туробов қачон қўй сўйилиб, қачон майшат қозони қайнайди деб ҳовлида уларга мунтазир эди. Зардак ва Ширмоҳнинг акаси ҳам ўз мақсадларини амалга ошириш ҳаракатида. Мада-ли ака ҳамон мени масҳара қилиб деди:

- Бизнинг ёшлигимиз жангу жадаллар, меҳнат қийинчиликлари билан ўтди. Сен, Мирзо Чорбо-гақдан шундайин ҳуснкор маъшуканинг узоқлаш-гани учун ҳар қанча куйиб ёнсанг ҳам арзийди.

Албатта, ҳар бир кишининг фикру хаёли унинг ҳимматига боғлиқ. Мадали ака нимани ўйлайди-ю, мени нима қийнайди.

Мунибулло Сангакнинг уйдан тезда қайтавер-мади. Варзи Болога боришга менинг ҳам оёғим тортмай турганди. Биз ўша куни йўлдан қолдик.

Мадали ака эртароқ уйқу тараддудини кўра бошлади. У кўрпаю болишталарини тўғрилаётиб деди:

- Бундайин улфатчиликлар жопимга теккан. Киши ҳам уйқудан қолади-ю, ҳам бош оғриғи орғтириб олади. Бормай яхши қилдик. Лекин Мунибуллони юборишмагани ишнинг белига тепди. Майли бўл-ганича бўлди: биз бора олмадик, ёки боришни истамадик. Аммо бироқталари келиб «нега борма-динлар» деб сўрашмади ҳам. Шу ҳам одамгарчи-ликми? Қўй сўйдими, кўни-кўшничилик ҳаққи деган гап бор. Халқимизда шундай одат бор: қўй сўйса қариндош-уруғларига, яқин қўшниларига, агар улар уйига бора олишмаса бир бурладан хом гўштни олиб кириб беришади. Ёки бир косадан шўрва ё қовурилган гўштни иккита топ билан

шухратини мамлакатнинг бошқа шаҳарлари ва унинг тупроғидан ташқарисида ҳам намойиш эта оласан. Энди жаҳонни қиличу, ракета, бомбалар кучи билан, зўрлик билан забт этиш замони ўтди, шунчалар азоб-уқубат чеккан инсоният қалбини келгусида фақат руҳий маънавий ва ҳаётга меҳр-муҳаббат уйғотиш билангина ром қилиш мумкин. Халқ истеъдодларигина ўз миллатининг номини дунёга ёйиши, танитиши мумкин. Мана, мен сенга нималарни истайман!

- Хўп, майли уйингга борсам, хотининг менга йўл кўрсата оладими? - дейсанми?

- Ҳа, сени шаҳар ижроқумига олиб боради, у ерда танишлари бор. Агар у ерда қулоқ солишмаса, Маданият вазирлигига мурожаат қилади. У ерда донишманд, маданий кишилар ишлашади. Санъат олийгоҳи уларнинг ихтиёрларида. Бу муассасалардан ташқари, радио ва ойнаи жаҳоннинг мусиқа бўлимлари бор, улар сенинг овозингни тинглашиб, наҳотки мафтун бўлишмаса. Бу идораларда сенга ёрдам бермасликлари ҳеч мумкин эмас. Ватанизмнинг ҳамма-ҳамма жойида кимнинг қандай қобилияти бўлса, унга ўз мавқеига яраша иш ва жой топилади. Алалхусус, сен каби истеъдод соҳиби ҳамма ерда қадрланади. Аммо мана бу қафасдай тўрт тоя орасида бу икки нафар учун ҳунаринг эмас, балки сенинг ҳуснинг керак. Зеро, ундан лаззат олишади, аммо замона зайли билан бир кун эмас бир кун ҳуснингни ҳам сўндиришади-ю, истеъдодингни ҳам сўндиришади.

Сен санъатингни халққа етказа олмай, одамлар сени танишмай ва сенинг ҳуснинг завқидан баҳра олмай, ҳайф бўласан. Сенинг йўлинг-шу. Агар мен шу ишни амалга ошира олмасам-у, сен халққа манфаат келтирувчи ажойиб санъаткор бўлиб етишмасанг, истеъдодлар сафида туриб миллат шухратини ошира олмасанг, мен ўзимни анави нобакорлардан ҳам ортиқроқ гуноҳкор деб билман. Неча ўнлаб санъаткорлар ва ҳунармандлар халқ орасига йўл тополмаганликлари боис қумга синган сувдай четда ному нишонсиз қолиб ке-

ҳис этдим. Сени кашф этиш, сени саҳнага халқ орасига олиб чиқиш керак. Кишилар санъатнинг сеҳридан баҳра олишсин, сен уларга қувонч бағишла, токи ёлғизликдан маҳв ва нобуд бўлиб кетма. Сени Сангакнинг ана шу тор, димиққан уйчасидан кенг ва мусаффо, соф ҳаволи ҳаёт қучовига олиб чиқиш даркор. Мени ҳуснингдан ҳам қўшиқ-куйларинг, фарзандингга ҳунар ўргатишинг мафтун этди. Баъзида бир соатлик лаззат киши бошига бир умрлик ранжу кулфатлар солиши мумкин. Агар сенга бир дамлик ҳаловат, лаззат учун меҳрибонлик қилаётган бўлсам, менга лаънатлар бўлсин.

- Сен менга қандай қилиб нажот берасан? - деб сўрайсанми?

- Мен Варзи Болодан қайтгунча сабр қил. У ердан қайтгач, уйинг йўлини пойлайман. Эринг бирон жойга кетди дегунча ёнингга бораман. Сени тор ва одамсиз уйдан кетишга кўндираман. Геологларнинг машинаси Шингобча келиб, менинг чайлам олдида тўхтайди. Улардан сени бирга олиб кетишларини сўрайман. Сен кетасан.

Сангаку Зардак сенинг ному нишонингни то овозингни радио орқали эшитиб ёки телевизордан ўзингни кўрмагунча топиша олмайди. Сенинг изингни топишганда ҳам энди сенга кучлари етмайди.

- Мени қаерга юборасан? - деб сўраялсанми?

- Шофёр сени менинг уйимга олиб боради. Сенга мен хат ёзиб бераман. Уни хотинимга кўрсатасан. Бўлган воқеани ҳам айтасан. У ҳам аёл, мен ҳам одам. Унинг ҳам юраги тош эмас-ку. Раҳм-шафқат ҳисси борку. Биламан, албатта рашки келади. Аммо ақлли аёл бундай вазиятда рашкни бир томонга қўйиб, бошқалар манфаатини ҳам ҳис этсин. Иш манфаатини, сенинг миллатга, халққа ўзинг яратган навою оҳанглар, жарангдор кўнги-роқдек ширали овозинг билан кўпроқ хизмат қилиб, минглаб кишилар қалбини шод этиб сермаҳсул меҳнатга чорлаб завқ-шавқ уйвотишингни илвай олиши керак. Сенга касбий санъат сирларидан бир озгина ўргатишса, ўз ҳусну жамолинг ва Ватанинг

- Сангак Миёнадеҳдан Чормағзаконга кўчди. Чормағзакондан эса Чорбоғакка ўтди, энди эса Чорбоғакдан ана шу номи ҳам йўқ ёлғиз уйгача кўчиб кетди, у ерни Хингобнинг лаби деб атасак бўлади, - деди Мадали ака.

Негадир менинг миямни ҳам ана шу фикр чулғаб олганди. Нега энди кекса Гавҳар хола одамсиз яшай олмайди, тенгдошларини қўмсаб, уларни излаб Чормағзакка боради, улар билан суҳбатлашиб дил ғуборини чиқариб қайтади. Нега у ёлғизлик умрининг эгови, бир кун эмас, бир кун одамни йиқитади деди. Бирон кун ёки тун бу соҳибжамол аёл ҳаётидан тўйиб ўзини пуртуғён Хингоб дарёсига ташласа унда нима бўлади? Бу ишда ким айбдор қилинади? Йўқ, йўқ. Асло бундай бўлиши мумкин эмас. Бу аёл Мадали ака айтганидай аломат аёл. Ўз тақдирига тан бермайдиган, унинг учун курашадиган, бу йўлда ҳатто жонини ҳам аямайдиган аёлларнинг бир нишонаси.

- Нега бундай деяпсиз? - сўрадим Мадали акадан.

- Айтдим, қўйдим-да, Мирзо. Ҳеч ким илоҳо ёлғиз яратилмасину, танҳолик азобини чекмасин, - дея гўё узр сўрагандай Мадали ака ўзининг бу ножўя фикридан қайтди.

Йўқ, мен сени бу кўйга солиб қўймайман. Мен сенга албатта нажот бераман. Лоақал худо берган ўша овозинг ҳурмати ёлғизлик чангалидан қутқараман. Танҳолик ғуссасига тўлиб доду фарёд кутаришга йўл қўймайман. Сен обу ҳавоси, визоси қулай бўлмаган экин майдонига тушиб қолган уруғга ўхшайсан. Агар ана шу нохуш муҳит чангалидан озод бўлиб халқ ўртасига чиқиб куйласанг, ўз санъатингни халққа кўрсатсанг-у, овозинг бирикки бор чор атрофга таралса борми, бешубҳа сен ҳам қўшиқ шайдоларингни энг суюкли хонандасига айланасан. Сен кабилар ноёб, сенга ўхшаганлардан қашшоқмиз. Сени авайлаш, эҳтиёт қилиш, асраш керак. Сен халқ учун, юрт учун зарурсан. Мен сенинг дилбар овозингни тингладим. Ҳуснингни кўрдим. Қалбинг оташининг юксак ҳароратини

яшнаган майдончалар, зиразор, Хингоб дарёсининг тиним билмай шовиллаб, ҳайқириб оқиши ҳамма-ҳаммаси жойида, аммо фақатгина, Ширмоҳ, Ширмоҳгина йўқ. У билан бу табиат яна ҳам гўзалроқ кўринарди. Мен бутун бойлигини йўқотган, икки кўли бўм-бўш кимсадек гўё бир бўшлиқ ичида қолгандай эдим. Кўнглим чайладан ҳам, унинг атрофидаги нарсалардан, ҳамма-ҳаммасидан ҳам совуди. Ишга ҳам шавқу ҳавасим қолмаганди. Энди ёдимга, кўз олдимга фақат хотиним ва ўғилу қизчаларим келарди, холос.

Мен хаёллар оғушида аста-аста юриб бутазорларни оралаб ўтиб Ширмоҳ билан ширин бир ойдин кечада узоқ суҳбатлашган, мен учун муқаддас бўлган ўша қадрдон майдонча томон равона бўлдим. Мадали ака: - Ҳа, қаерга кетяпсан, ёки сен ҳам уларнинг орқасидан бормоқчимисан? - дерди, аммо мен унинг гапларига эътибор бермасдим, ҳамма-ҳаммасини унутгандим. Ўша учрашув туфайли менга азиз ва табаррук бўлиб қолган майдончадаги харсанг тош устида ўтирганимча Ширмоҳ кетаётган йўл томон суқланиб узоқ тикилардим.

Ширмоҳ мендан беш юз метрлар чамаси узоқликда гулга гарқ бўлган зиразор ўртасидаги ёлғиз оёқ сўқмоқ йўлдан ўтиб бориб дарё лабига ўтирди. Хуррам сигиру бузоқларини Сангакка топшириб, бир неча қадам орқага қайтди. Менинг тахминимча, Ширмоҳ у ерда ўксиниб-ўксишиб кўз ёшларини тўкарди. Гўё дарё билан дардлашарди. Унинг ҳозирги аҳволини кўриб менинг кўнглим ҳам тўлқинланиб юрагим тўлиб кетди. Ўша унутилмас ширин ва бахтиёр сутдек оқшомда айтилган барча гапларни қайтадан ёдимга келтириб кўнглимдан ўтказардим: Энди мен сенинг дилбар қўшиқларингни қаердан эшитаман ва менинг қўл радиомдан таралган қўшиқ ҳам сенинг қулоқларингга етиб бормади. Мен бутазорда узоқ тура олмай маюсланиб чайламга қайтдим.

- «Бу аёл у ерда ўтириб ўзига аза очяпти». Билмадим, негадир шу фикр кўнглимга келди.

ўтказилган ит. Ажабо, нега итни Ширмоҳ етаклаб кетяпти? Эҳтимол, ит Сангакнинг чорвасинигина эмас, балки янги ерда Ширмоҳни ҳам қўриқлар. Мадали аканинг айтишича, бу ерларда бўри кўпайиб қолганмиш. Бир вақтлар уларни овлашни юқоридан таъқиқлаб қўйишганди. Ширмоҳни ҳам Сангакнинг чорваси қаторида ҳақиқий бўри-тўрт оёқли бўри еб кетмаслиги учун ҳар эҳтимолга қарши ит унга зарур эди.

- Менинг гапимга нима дейсан? Ақли хушингни Ширмоҳ ўғирладими, дейман. Бу бир аломат хотин. Майли, бўлари бўлди, туёғи синди, аммо у ҳайф бўлди. Не илож? Осмон узоқ, ер қаттиқ. Зиёфатга борамизми, ё йўқ? - яна сўради.

- Истасангиз, сиз боринг. Лекин мен чайлани ёлғиз ташлаб тўйхўрликда иштирок этолмайман. Билиб бўлмайди, тўсатдан бирон киши келиб рация билан ҳазиллашса, уйим куяди. Масалан, Сангакникига меҳмондорчиликка бориб Мунибуллони бу ерда ёлғиз қолдириб кетолмайман. Варзга бормоқчи бўлсак, у чайлага келиб ўтириши мумкин. Унга ишонса бўлади. Мен у билан гаплашдим.

Мурод бобони чайлада қолдириш мумкин эмас. Гавҳар хола ёлғиз қўрқади. Унинг устига хола ҳали бутунлай соғайгани йўқ, - дедим Мадали акага.

- Гапларинг маъқул. Кўнглингни билмоқчи эдим, ҳангомани қўйиб ишимиз пайдан бўлганимиз яхши. Мана, отни ҳам олиб келиб боғлаб қўйдинг, туради. Қолаверса, Туробов билан улфатчилик қилиб хурсанд бўлишимиз ҳам қийин. Сангак билан Зардакнинг эса сени кўргани кўзлари йўқ, бирон нарсани баҳона қилиб жанжал чиқаришлари мумкин, - деди у.

Сангакнинг кўчишини томоша қилаётган Зардакнинг кекса онаси ва ўғилу қизчаси ҳам, уйларига жўнашди. Чайла ва унинг атрофи бир неча соатда ҳувиллаб, шумшайиб қолди. Хаёлимда гўзал Чорбоғак ҳам ўз ҳусну тароватини йўқотганди. Инсон табиат гўзаллигини ҳам ўз атрофидаги одамлар билан ҳис этади. Тоғлар, чапмалар, тоғлар қучоғидаги бахмал майсазорлар, бутазорлар билан

солганича ҳайдаб борарди. Сангак эса отини етаклаб чорвани ҳайдаб боришда Хуррамга ёрдамлашарди. Ширмоҳ ҳаммадан кейинроқ истамайгина йўлга тушди. Мен ундан кўз узмасдим.

- Ҳой, Мирзо, аҳволига юрагинг ачинмаяптими? Қўлингдан ҳеч нарса келмайди. Хотин уники. Истаган ерига олиб кетаверади, - деди Мадали ака. Мен унинг гапига жавоб беришни ҳам истамадим.

Ширмоҳнинг бу ердан ночор, истаб-истамай, ору номуснинг кучлилигидан, уялганидан кетаётгани аён эди. Дод солиб бақира олмасди. Дарҳақиқат, агар мен шу ерга чайла қурмаганимда, мумкин Сангак кўчмасди. Аммо мен ишнинг бу тарзда жиддий тус олишини қаердан ҳам билай? Наҳотки уларнинг кўчишига мен бош сабабчи бўлсам, - деган фикр тинчлик бермасди.

- Сангак мен билан сени ҳам янги уйига даъват қилди. Нима дейсан? Борамизми, ё? Йўлимиздан қолмай Варзи Болога кетаверайликми? - Таъбимни хира бўлганини пайқади-ю, ихтиёрни менга ташлаб, - деди Мадали ака. - Ҳа, айтгандай, Сангак бўрдоқи қўй сўймоқчи. Одатга кўра янги жойда уй тўйи қилишади. Қўйни сўйиб шарти учун аввал рус мўйсафидининг арвоҳига дуо-ю, фотиҳа ўқитади, кейин ҳангомалашиб ўтиришади. Сен нима дейсан, борамизми ёки йўқми? - сўради Мадали ака.

Чормақадан кўнгил узолмаётган Ширмоҳ ҳар замон ҳар замон чайламиз томонга назар ташлаб кўярди, бизнинг чайламиз ёнидан ўтаётиб менга юзлашиб:

- Мирзо, энди бир-биримизни кўролмаймиз. Сангак қиларини қилди, мақсадига етди, хайр, - деди-ю, йўлида давом этди. Бу гапни айтиш учун Ширмоҳ энди кўрпачада чордона қуриб ўтириб унга таажжуб билан қараб турган Мадали акадан ҳам уялмади.

- Кўришгунча хайр, - дедим мен ҳам ғамгинлик билан. Унинг бир қўлида китоблар боғлами, эҳтимол ўғли Хуррамнинг дарслик китобларидир, мумкин эридан яшириб ёлғиз, яккаю танҳо қолган кезлари муголаа қиладиган мунису ғамхор китобларидир. Иккинчи қўлида эса бўйнидан тасма

Мен от учун Мурод бобога қайта ва қайта миннатдорлик билдириб, чайлага қайтдим. Отни буга зор орасига боғлаб Ширмоҳ у томонга жанжалсиз кетадими ёки норизолик билдириб шовқин-сурон кўтарадими ўз кўзим билан кўриш учун у-бу ишларни баҳона қилиб юрдим. Мен бу ерда йўқлигимда Сангакнинг рўзгор асбоб-анжомларини тўрт эркак тезлик билан машинага юклаб ташлаб келишибди. Ширмоҳ нима қиларини билмай қимматбаҳо нарчасини йўқотган кишидай гоҳ уйига кирар, гоҳ тезда яна у ердан чиқиб, бизнинг чайламиз томон қараб-қараб кўярди. Агар у ҳозир менинг олдимга келиб: «Мирзо мен у ерга боришни истамайман. Қўрқаман. У уйдан яқиндагина мўйсафиднинг ўлиги чиққан. Уни ўша атрофга кўмишган. Унинг уйига бориб яшашимга мумкин чолнинг арвоҳи рози бўлмас. Қўрқаман. Сангак билан мана бу одамларга тушунтир, мени у ерга олиб бориб ташлашмасин», деб бўйнимга осилса, мен уларга нима дейман, деган фикрлар миямда туғён кўтариб, кўнглимга бир зум бўлсин тинчлик бермасди. Эҳтимол Ширмоҳнинг миясига ҳам шундай фикрлар келгандир, аммо унинг бу ишлари бирор ижобий натижа бермай вазиятни янада кескинлаштириб, қаҳру ғазаб алангасига ёғ сепиб уни янада авж олдиришлигини билади-ю, дамини ичига ютиб, тақдирга тан бериб менинг олдимга келмайди.

Чайла саҳнида Мадали ака ёнбошлаганича бўлаётган ишларни томоша қилиб ётарди. Сангак Ширмоҳни «Сомоний» чўққисининг музикалари бағрига кўчириб олиб кетса ҳам у парво қилмасди. Мен ўзимни бутунлай йўқотиб, шошиб қолдим. Нима қилишимни, ўзимни қаерга қўйишни билмасдим. Варзи Болога боришга ҳам ошиқмасдим. Ҳалиги уч киши ҳаял ўтмай яна машинани юк билан тўлдиришди. Туробов Сангакнинг янги хўжалигини кўриш учун биринчи машинадаги юк билан кетган экан. Сангак қазноқ эшигига, Ширмоҳ айтгандай, ёнғоқ тўла қопларни шифтгача таҳлаб қўйган, кўтара сотиш учун пайт пойларди, кулф солди. Зардак билан Ширмоҳнинг акаси машина устига чиқишди. Хуррам сигир, бузоқ, қўйларини олдига

қолу ақволларидан хабар олмаган эдим. Астагина уларнинг уйига йўл олдим. Чолу кампирнинг ҳовлисига кириб борганимда Мурод бобо кампирини қўлтиғидан тутганича ҳовли саҳнида оҳиста-оҳиста айланиб юрарди.

- Хайрият, тузалиб қолибсиз, икки-уч кундан кейин кўрмагандай бўлиб, юриб кетасиз, - дедим Гавҳар холага.

- Тилларингиздан айланай, болам, илоҳо айтганинг келсин, тезроқ соғайиб кетсам, мўйсафид худойилик атаб қўйди, қўй сўйиб Чорбоғаку Чормағзакни чақиради. Ҳаммага мен Сизнинг пойқадмингиз, сизнинг маслаҳатингиз, тасаллибахш сўзларингиз билан тузалиб кетганимни гапириб бераман. Яхши духтурнинг гапи Исонинг гапидек мўъжизали, «куф» деса, ўликни ҳам тирилтиради. Духтур сабаб бўлди-ю, худо оёғимдан маҳрум қилмади дейман. - Гавҳар хола айвон четига ўтириб мени гоҳо иззат юзасидан «Сиз» ва гоҳо «Сен» деб ширин тил билан ўз хурсандчилигини билдирарди. Мақсадимни Мурод бобога айтишим биланоқ, у дарҳол бориб отини эгарлаб келди.

- Сангак кўчар эмиш, яна бир қўшни камаяди. Битта-битта кетишади-ю, Чорбоғак кимсасиз, ҳувиллаб қолади, - деди Мурод бобо афсусланиб.

- Мен қаридим, аммо ёлғиз ўтиролмайман. Оёғим лат егунга қадар Чормағзаконга тез-тез бориб турардим. Энди эса Чормағзаклик танишлар мени кўргани келишади. Ширмоҳ ҳали ёш, чиройли, хушхон, билмадим одамлардан айрилиб қандай қиларкин? Ёлғизлик умрнинг эгови, бир кун эмас, бир кун йиқитади, ҳолидан хабар оладиган бирон киши бўлмайди, - таажжубланиб деди Гавҳар хола.

Аммо мен на «ҳа» деб ва на «йўқ» деб чолу кампирнинг гапларини на тасдиқладим ва на инкор қилдим. Чорбоғакда эркаклардан мен билан Зардак иккаламиз қоларканмиз, духтур. Сиз билан Мадали ака ҳам омонат одам, - деди гапгинлик билан Мурод бобо.

- Аёллардан-чи? Зардакнинг касал хотини, - қўшиб қўйди Гавҳар хола.

низолари оқибати нима билан тугар экан деб ўйлардим. Мунибулло бирин-кетин икки пиёла кўк чой ичиб кечаси олиб келган тузларини туширгани кетди. Сангак ҳам уйдан келиб унга ёрдамлашди. Мунибулло қороз қопли тузларни машинадан олиб Сангакнинг елкасига қўяр, у эса кўтариб бориб айвонга тахларди. Бу орада Зардак ҳам етиб келиб Туробовнинг ёнига ўтирди. Мен чайлани тартибга келтириш билан машғул бўлсамда, атрофдаги воқеаларни мушоҳада қилиб турардим. Мунибулло тузларни тушириб бўлгач, машинасини ҳайдаб боғни айланиб ўтди-ю, Сангакнинг ҳовлисига кириб борди.

Худди олдиндан келишиб олингандай шу пайт Хингобнинг темир кўпригидан бир енгил машина ўтиб Сангакнинг боғчаси яқинида тўхтади. Ундан Ширмоҳнинг акаси тушди. Мен бу ерга чайла қургандан буён у машинаси билан шу йўлдан ҳар куни ўтардию, аммо йўлда бир зум бўлсин тўхтаб сингисининг уйига кирмасди. Ундан хабар олмас, шунингдек, бизнинг чайламизга ҳам келмасди. У соппа-соғ - менга эҳтиёж ҳам сезмасди. Аммо бутун кўч юклаётган пайтда унинг бошида туриб Ширмоҳни йиғлашга қўймай Сангакка ёрдам бергани келганди.

Мадали ака менга Мурод бобонинг отини сўраб олиб келишни маслаҳат берди. Кечадан буён Варзи Болога бориш ҳақида гап бораётгани учун ночор рози бўлиб ўрнимдан турдим. Агар қўлимдан келганида эди Сангак, Зардак ва Ширмоҳнинг акасининг йўлини тўсиб Ширмоҳни ўшал зулмат гўшага олиб бориб, зиндон ва қафас каби тор уйгача кўчиришларига асло йўл қўймаган бўлардим. Ахир, мен лаёқатим юзасидан одамнинг бирор аъзосининг гина даволай оламан, аммо уларнинг хулқ-атворларидаги занг ва ғуборни юзиб ташлашга ожизман. Ақалли Варзи Болога бормаганимизда эди, Ширмоҳнинг бу ердан кўчишини томоша қилардик, мавридини топиб у билан хайрлашардим. Мадали ака эса қасд қилгандай ана шундай зик вақтда мени Варзи Болога бошлаб бормоқчи-я. Уч-тўрт кундан буён Мурод бобо билан Гавҳар холани кўрмаган,

онам ўртасида қора мушук ўтиб, биз икки йил бувимизнинг уйига бориб яшадик. Отам боғқонли- мизда ўзи ёлғиз қолганди. Оиланинг бутунлай из- дан чиқиб, бузилишини кўргач, отам ўзини қўлга олиб яна яхши йўлга қайтганди. Ўшанда мен онам ва бувимнинг таассуфланиб отам ҳақида «агар ичмасдан нафсини жиловлаб юрганида анча обрў- ли киши бўларди», - деганларини бир неча бор эшитгандим. Мен унинг ёмон одатидаги яхши ибрат олгандим. Институтни битирганда ҳам бир қатра тотмагандим. Ҳатто бир кун онам ва бувимлар меҳмонлар ҳурмати учун улар билан озгина ичсанг, ҳеч нарса бўлмас деб ижозат берганларида «ме- нинг ичадиган дўстларим орасида бир кишининг ҳушёр бўлиши шарт» деб кўнмагандим. Мунибул- ло менга ҳам бир пиёлага қуйди. Пиёлани тутга- нимча Мунибуллони кутиб турдим.

- Духтур! - деди шу пайт Туробов. Унинг диққати менга қаратилганди. - Биласизми, Шарқу Фарб духтурларининг пири Абу али ибн Сино май ҳақида нима деган?

- Таъми аччиғу, аммо ота пандидек фойдали... Шу мисраларнинг ёддан ўқиши билан мен унинг гапи- ни бўлиб, менинг ҳам ҳақимлар пири ҳозиқ табиб- нинг ижодидан хабардор эканлигимни Туробов билиб қўйсин, деб шеърнинг давомини ўқидим.

- Ҳа, баракалла, буни сизларнинг пирларинг, ҳақимлар ҳақими айтган, қани марҳамат, - деди у. Шу гап билан мен қадахни бир кўтаришда сипқар- диму, пиёлани Мунибуллога узатдим. Лекин Муни- булло ичмади.

- Ҳа, ўзингиз нега ичмадингиз? - сўрадим ундан.

- Мунибулло ичади. Лекин кейинроқ, Сангак- нинг кўчини ташлаб келсин, кейин кун бўйи ўти- риб майшат қилаверади, унинг ўрнига жавоб берди Туробов.

«Сангак рус мўйсафиди уйига кўчмоқчи, мен у ерда ёлғизликдан ўламан». Ширмоҳнинг ўша туни- ги учрашувда айтган бу гаплари хотирамга қаттиқ ўрнашиб қолганди. Бу оғир, мусибатли кун унинг бошига ниҳоят тушибди-да. Мен уларнинг оилавий

бир оғиз бемаъни гап айтган эди, уни кечираман. Ўшанда ана шу ака-укалардан гумонсираб районга бир икки марта чақирилди-ю, тўё уларнинг дўн-послаганларини исботлай олишмади. Зардак билан менинг ишқбозлик қилишим у ёқда турсин, аксинча унда қасдим бор, аммо қайси йўл билан қасд олишни билмайман.

- Сафсагани қўй. Одамлар Зардакка бироз қўрқув ва ишончсизлик билан қарашса-да, аммо бирон киши унинг ҳақида сендай қаттиқ гапирганини эшитмаганман.

- Унинг мен билан муомаласи қандайлигини одамлар қаердан ҳам билишсин. Қизик! Одамларга ишонар экану, менга ишонмас экан. Сен мени у билан уриштиради деб ўйлайсанми? Асло, эҳтиёт бўл, дейман. Синалганни синаш ақдан эмас. Агар бу гап акам билан тил бириктириб сенга зарар етказишса, улар албатта яна пулниш кучи билан қутилиб кетишади.

- Гапларинг тўғри, аммо мен бир нарсага ҳайронман. Нега сен бунчалар гапдонсан. Бу гапларни қаердан ўргангансан? Менга насиҳат ўқиясанми?

Шундан кейин у бироз хаёлга чўмди. Кейин яна гап бошлади.

- Қаердан биламан, буни сенга айтгайми? Сен мени бир гапни бир лоча бор айтишга мажбур қилясан. Бир пайт мунгазам китоб ўқишимни сенга айтган эдим. Мен Пеншковнинг қандай қилиб Горький бўлганлигини биламан. Сен биладиган бўлсанг, менга айт, Циолковский бирон олий мактабни тамомлаганми? Шоҳномани ўқиганмисан? Минг бир кечаничи? Ўқиган бўлсанг ҳам бир марта шунчаки юзаки ўқигансан. Мен сенга айтсам Хоруннаррашид даврида канизларни сотишарди десам, ишонасанми? Аммо канизни ўз ихтиёри билан каниз харидорини ёқтирса сотишарди. Яхши, инсофли одамлар ўша вақтларда ҳам бор эдилар. Канизак гўзал бўлсаю истамаса, зўрлик билан сотишмасди, раҳму шафқат қилишарди. Одамийликни унутганлар қадимда ҳам бор эди. Сен кейинги ўн йиллар мобайнида уларни бутунлай ўзгартириб қолди деб ўйлайсанми? Инсонийликни унут-

танлар хайриятки, ҳукуматнинг зўрлигидан кўр-кишади. Тўғри, аксарият доно, олиму бино бўлишди.

Аммо одам, ўша одаму ножинс ҳамон ўша. Агар сен билан Зардак ўртасида фарқ бўлмаганида эди, унда мен ҳамма шуурли, ҳамма шафқатли, ҳамма яхшилик қилувчи, бенараз, бир-бирига хайрихоҳ бўлган дердим.

Мен унинг бу гапларидан иккаламизни энг аввало фикру ақидаларимиз бир-биримизга яқинлаштирган деган хулосага келдим. Агар у афсонавий нари бўлиб Фирдавс бонидан чиққан бўлса ҳам, ўйлари, билиму фикру ақидалари менинг ақидаю эътиқодимга мос келмасди, магар мен унга яқинлашган бўлардимми? Мен қаршимда ўзини хорзор деб биладиган, ҳаётда ўз ўрнини топа олмай менинг уни баъзи дипломдор, аммо билимсизлардан юқорироқ кўйишимдан нола қилаётган дипломсиз олий маълумотли аёл ўтирарди. Ўша баъзи дипломдорлар ўзларини ҳар томонга уриб, қаллоблик, алдов йўли билан ўқимади диплом сотиб олишган орадан ойлар, йиллар ўтсада қўлига китоб ушламайди. Ўқиниша ҳафсалалари йўқ. Аммо Ширмоҳ аксинча китоб ўқимаса, дилтанг бўлади, ўтиришга жой тополмайди. Ўзини ёмон кўради, асабийлашади. Китобдан роҳатланади. У Хуррамни Чормағзакка юбориб ўқини учун яна китоблар олиб келтирибди.

- Қизишма, тезлик қилма. Маълум бўлишича уй-рўзгор икир-чикиридан холи бўлишинг билан китоб ўқир экансан. Ўқиган кишиларнинг юраклари тор бўлмайди, - дедим сокинлик билан. Аммо чиндан ҳам Ширмоҳ айтган баъзи китобларни мен ҳам ўқимаганимга иқрор бўлишни истамади. Бу ишга менинг вақтим ҳам йўқ эди - ю, бу ҳақда ўйлаб ҳам кўрмаганман.

- Мирзо, мендан ранжима, кечир. Мен сенга ким бўламан. Бундай оҳангда гаширишга қандай ҳаддим сиғади, - пушаймонлик билан деди у.

- Узрга ҳожат йўқ. Менинг фикру ақидам сенга яқин, балки бир, шунинг учун бир-биримизни тушунамиз, қалбларимиз ҳам яқин, - дедим унинг кўнглига таскин бериб.

- У разил, сендан рашқ қилиб, энигимиз олдига итни олиб келиб боғлаб қўйганди. Унинг маслаҳати билан Сангак итни сен томонга бўшатиб юборганди. Қонун олдида нима деб жавоб бермаган? Бу духтур бизга керак бўлмаса ҳам яйлов чўпонларига даркор бўлади, деб ўйлаб ҳам кўрмаганди.

Ширмоҳда бу гапларни айтиш учун асос бор эди. У ҳақ эди. Аммо мен бир нарсага - разолат, пасткашлик, жаҳолат ва баври тошлик каби салбий хислатлар инсоннинг бир наслидан иккинчи наслига ўтишига таажжубда эдим. Мумкин у қон орқали ўтар? Шояд гўдаклик чоғида инсон қони тоза бўлару бу хислатларни гўдаклар катта бўлгач, бошқалардан мерос қилиб олар. Наҳотки, побакорлик, ноинсофлик, ору номуссизлик, бакритоплик ва зўрлик каби хислатларни таг-томири билан кўпориб ташлашнинг иложи бўлмаса?

Зардакдаги ҳамма ёмон хислатларга инсонса ҳам, аммо унинг укасининг хотинига хушомад қилиб унга кўз олайтириб, Ширмоҳдан ҳамхоба бўлишини талаб қилишига асло ақлим инсонмасди ва мен бу гапни унинг ўз оғзидан эшитмагунча Ширмоҳга шубҳа билан қарайман. Шарму ҳаёсиз бўлиш мумкин, аммо инсоннинг бу даражада паст кетишини асло кўнглимга сиздирга олмасдим.

- Ўша куни Варзи Болога бормоқчи бўлганларида Зардак укасига у ерга бормаслигини таъкидлайди. Мени бу ерга кўчириб келиб ўзининг Туробов билан кетишининг нима ҳожати бор эди? У мени сендан қочириб олиб келганди. Бу ерга келганимизнинг иккинчи оқшоми кўрқмай, арвоҳи мададгор бўлиб тинчгина ухлайди деб марҳумнинг қабрига чироқ ёққани бордим.

- Қайси марҳумнинг қабрига? Сангакни кўмай қаерга чироқ ёққани бординг?

- Рус мўйсафиднинг қабрини назарда тутяпман. Ўғиллари оталарини кўмиб, уйни бўшатиб кетганларидан кейин шу кунгача бирон марта ҳам келиб унинг қабри бошига чироқ ёқишмаган. Мен шуни қилдим. Менинг учун ҳамма худонинг бандаси. Инсонийликни унутмаган ўрис одами одамийликни топтаган тожик одамидан минг марта афзал.

- Бу гашиг тўғри, хўш кейин нима қилдинг?
Қўрқмай ётдингми?

- Кечаси соат ўнлар эди. Хуррам ухлаган, мен эса дераза ёнида ёлғиз ўтириб китоб ўқирдим. Кўнглим ниманидир сезгандай нотинч эди. Бир дам ит аккиллаб қолди.

- Гаши кўп чўзма, қисқа қил. Кетгим керак, - дегандим у дарҳол жавоб берди.

- Сен худонинг бандаси дам олмайсанми? Чайлангни ҳеч ким кўтариб кетмас. Ўт қўймас. Менинг касалим баҳона яна бирор соат ўтира қол. Мен кўнглимни бўшатиш учун бу гапларни сенга айтишга истардим. Сиз, духтурлар, инсоннинг юраги жигарини чок-чок этиб давою дармон қиласизлару, аммо нопок жойни пок, ноинсофни, инсофли шуурсизни шуурли қилолмайсизлар. Ҳа, дарвоқе мен нима демоқчи эдим. Ит аккилади. Бутун вужудим кулоқ бўлиб қўрқувдан лом-лим деёлмай тургандимки, бир киши «арслон, арслон» деб итни чақирди. Бу Зардак эди.

- У нега шарму ҳасни йивиптириб қўйиб Сапгакнинг тириклигида худди асалга ёпишган паппидайд сенга ёпишиб олибди, ҳеч тушунмайман. Ахир Чормаззаку Миёнадеҳда хотини қиз уруғи қуриб кетганмиди, у укасининг юзига оёқ қўйиб сендан висол кутарди.

- Саккизишчи синфда ўқирдим. Бизникига Зардакдан совчилар келишди. Ўзинг биласан, балонатга етмаган қиз, унинг устига мактаб талабасини эрга беришга қонун йўқ қўймайди. Акам билан опамни қишлоқ жамоаси идорасига чақиритиб, ўзинини битирмагунча тўй қилмасликлари ҳақида тилхат олишди. Зардак ҳарбий хизматдан эндигина қайтганди. Уни ҳозирги хотинига уйлаштиришди. Ҳозир учта боласи бор. Кейинчалик мени Сапгакка узатишди. Мен бу ҳақда сенга бутазордаги оқшомги суҳбатимизда ҳам айтган эдим. Ҳа, айтгандай, нима демоқчи эдим. Негадир баъзан айтган гапларимни ҳам унутиб қўяман. Хушим парилон, жиши бўлиб қолмасам деб қўрқаман.

- Ниятингни ёмонга бурма, гашигни давом эттир. Ўша кечаси келди, дединг, кейин нима бўлди?

- Ширмоҳ, ҳой Ширмоҳ, - деганича эшик олди-дан кетмай бир зайилда чақирарди.

Мен жим ўтирганимча ўзимга-ўзим дердим.
«Қани, шошмай турайчи, нима қиларкин?» Ниҳоят,
у эшик тирқичидан пичоқ ё сим суқиб бўлса керак
эшик ҳалқасини кўтарди. Ҳалқа шарақлаб тушди.

- Ким у, ким?! - кўрқиб бақирдим худди ҳозир-
гина уйқудан уйқонгандай.

- Моҳчабин, бу менман, кўрқма! - деди у ичка-
рига кириб. Унинг илғари ҳам мени Моҳчабин
дейдиган одати бор эди.

- Тинчликми, нега бунча бевақт келдиш? -
сўрайман.

- Сен ёлғизсан, мабодо кўрқиндан юрагинг ёрил-
масин деб келдим, Моҳчабин, - деди у.

- Кимдан, нимадан кўрқаман. Ёшимда Хуррамим
бўлса.

- Кечалари салқин, совуқ ейсан, иситиб ётаман
деб келдим.

- Уялмайсанми? Бу ишингни эртага уқани келса,
албатта унга айтаман, - кўрқитмоқчи бўламан.

- Мен сени олмоқчи эдим, насиб қилмадинг,
Сангак олди. Саккиз йилдан буён у билан бирга-
сан, бир кеча мен билан бўлсанг ҳеч гап эмас. Бир
кеча ахир минг кеча бўлмайди-ку, дейди ўша
мазмундаги эски гапини такрорлаб.

- Агар унга айтсанг, хотининг ёлғончи, тухмат
қилишти, кўнгли шок эмас, бизни уриштирмоқчи
дейман. У менга ишонади, лекин сенга йўқ, - дейди.

Шошиб Хуррамни уйқотдим, кўрялсанми, мана
бу сенинг амакинг. Эртага отани ишдан қайтса
кечаси онамнинг олдига келди дегин. Нега келди?

- деб сўраса, бунисини онам билади, дегин уқтир-
дим Хуррамга. У ёш бўлганлиги учун уйқусираб
кўзларини ўқаладию бизнинг нима хусусда торти-
шаётганимизни билмасди. Муроди ҳосил бўлишига
кўзи етмаган Зардак «сени зўрлик ёки зар кучи
билан қўлга оламан», дедию чиқиб кетди.

- Менинг бир саволимга жавоб бер, Ширмоҳ. Ўша
муаллимни улар икки ака-ука роса қалтақлашди, у
касал бўлиб бир ой ётди, дединг. Бу гапларни
тахминан айтдингми, ёки бирор гувоҳинг борми?

- Муаллим даволаниб ишга чиққач Сангакнинг
кўнглини топиб бу ишни ким қилганини аста сўра-

дим. Сангак бу уларнинг иши эканлигига иқдор бўлди.

Кимки сенга хушомад қилса, кўз олайтирса унинг аҳволи ҳам ана шундай кечади деган эди у. Мурдаларни айблашмайди, тухмат қилишмайди. Буни ўзинг яхши биласан-ку, - деди Ширмоҳ.

Маъраканинг уч ошидан кейин етти, йигирма ва қирқ куни ҳам ўтказишди. Шу муддат ичида бу уйда Зардакнинг қайночаси Мурод бобонинг кампири Гаўҳар хола Ширмоҳ билан бирга, унинг дардига шерик бўлишди. Уни олғизлатиб қўйишмади.

Лайтишига қараганда эрининг қирқи ўтгач, Хуррам ухлаб қолиб, ўзи китоб ўқиб ўтирганида Зардак яна кириб келибди.

- Мен сени севмайман, сенга насиб қилгунча ўзимни яхшиси Хишобка ташлайман, - деди Ширмоҳ.

Зардак эса «менга кўнгли қўй, хотиним, албатта, ўлади. Ширмоҳ Зардакка насиб қилган эканки, Сангак ҳам ўлди. Икковлари қўпилишади», деб Хуррамни ўчил қилиб олишдигини айтиб, зораю тавалло қилибди. Нега мени демайсан, мен ундан ёмон, хулукманми? Энди сен қаерга ҳам борардинг? Одамлар илму донини олишиб оқибати нима бўлишди? Қаерга етишди? Ёки мендан яхшироқ яшашадими? Одамлар бир сўм кўпроқ топини фикру хаёлида нималар қилишмаяпти? Сен бўлсанг битта китоб кўпроқ ўқини фикрида. Китобингни бир томон қўй, меники бўл. Менинг барча оқу қизил зарларим сеники бўлади, дейди. Ширмоҳга машина олиб беришни ваъда қилади. Катта-катта шаҳарларга саёҳатга олиб бормоқчи бўлади. Агар истасанг, Душанбедан уй сотиб оламиз. Шаҳарда яшайсанг, бизга ҳеч ким халал бермайди, дейди.

Аммо Ширмоҳ бу гапларга, ваъдаларга учмайди. Уни ўз ихтиёрига қўйишларини - Ширмоҳ, қаерга истасанг бор, кўнглинг қайси ишни истаса қил, ихтиёринг ўз қўлигда, - дейишларини хоҳлайди. Унга умрида ҳеч бўлмаса бир марта эркинлик беришсин, ўз қалб амри-ю, виждон буйруғи билан иш юритсин.

Зардакнинг зўрлик билан уйдан чиқариб бўл-

маслигига кўзи етган Ширмоҳ мулойимлик билан деди: Сен аёлларнинг бир ойда бир марта узрлари борлигини биласан. Ҳозир менинг таҳоратсиз бўлган пайтим. Икки уч кун яхшигина ухлаб кел, аёллик узрим ўтсин маслаҳатлашиб кўрамиз дейди Ширмоҳ.

Уша кеча Зардак итини олиб кетади. У Ширмоҳ мен билан яқдил бўлди, нисол ваъдасини берди деган умидда эди. Аммо бу позик аёл дарду аламнинг зўрлигидан ётиб қолди.

- Эшиқдан уч кундан буён бирон кимса бонг суқиб кирмади. Сени кўрдиму бутунлай совайиб кетдим. Мирзо, сен менинг жоним, дармонимсан. Агар сен хотини болаларингни севмаганинда эди, мен ўзимни бутун вужудимни сенга бағишлардим. Ҳатто сен хотининг билан ажралмай ҳам мени бахтли қила олардинг, мен сени жуда-жуда севардим, аммо сен ундай эркаклардан эмассан. Сен фақат иккимиздан биримизни ёки мени ёки хотинингни сева оласан. Нима бўлдию, нима бор эди, ўтди-кетди, яна буцдан буён қисматда неки бўлса кўраверамиз, - деди у, юрак дардини баён қилиб.

Менинг кўз ўнгимда бир миҳда рубобу, иккинчисида милтиқ турарди. Бу ўша аввалги уйида миҳда осивлик турган рубобу, ов милтиги. Агар Сангак тирик бўлсаю, Ширмоҳни бирон ерда бегона одам билан тутиб олса бир ўқни даринг тутмайдиган ўқланган ўша милтиқ эди.

- Ширмоҳ, - дедим унга ҳар гал иккаламиз суҳбатлашганда менга фақат ҳасрат қиласан. Бу сафар ҳам дил дардингни айтиб кўнглингни бир оз бўлсин бўшатиб олдинг. Шунча гапирингга қувнат ҳам топдинг-а? Энди бир қўшиқ куйлашга кучинг етмайдими? Илтимос, рубобингни олгину, бир-иккита қўшиқ куйла. Бу хилват хонада сенинг овозинг файзи баракасидан кўнглим бир қувнаб, ором олсин. Бундай қулай фурсат топишимиз амри-маҳол. Сенинг овозинг, куйлаган ҳар бир қўшигинга қанчадан-қанча қизилу оқ зарлар арзийди. Сенинг ўзинг бошдан оёқ зарсан, зар! Сен Зардакнинг қизилу оқ зарларига асло эҳтиёж сезмайсан!

Сен қувончларга тўлиб куйла, мен овозингни

магнитофонга ёзиб олай, умид билан уни кўтариб келдим, ноумид кетмай.

Илтимосимни рад этма. - Шундай дедиму чаққонлик билан ўрнимдан туриб михдан рубобни олимда, униинг кўлига тутқаздим.

У тундай очилиб кулди, ўтирган ерида гўё бир хирмон гулга айланганди. Афтидан мениннг сўзларим назокати ўз кучини кўрсатганди. Рубоб қулоқларини бураб, жўр қилди-ю куйлай бошлади:

Икки уч кун бўлдим Дарвозда меҳмон.

Бу кўшиқ Дехотий қаламига мансуб эди. У кўшиқни шунчалар меъерида сўзлаб куйлардики, агар бирор марҳум қабри устида айтса, гўё у қайтадан тирилиши мумкин эди. Бу кўшиқни у шу қадар қиёмага келтириб санъаткорлик билан айтардики, ҳаслимда уйнинг эшигу деразалари, уй-рўзгорларининг бутун асбобу анжомлари, ташқаридаги ўту ўланлар, тоғ-тоғлару, чашма сувлари ҳамма-ҳаммаси, бутун чор агроф рақсга тушгандай бўлди. Қалбим, вужудим жулбинга кела бошлади. Илк бор яқиндан у билан юзма-юз, ёнма-ён ўтириб униинг кўшигини завқ билан тинглардим. У ширали ва кўтаришқи эҳтирос чин юракдан муҳаббат билан тўлиб тошиб куйларди. Кўшиқнинг завқ-шавқ ва суруридан қалбим қафасдан чиққундай бўлиб талпинарди. Мен ўша кўшиқни ўшал унутилмас кундан хотира қилиб ёзиб олдим. У бошқа куйламади. Ҳарқанча илтижо қилиб, ялинсам ҳам у қайта куйламади. Уялганидан юзлари лоладек қизариб, терлаб кетди.

Рубобни жойига қўяркан деди: - Сен огоҳ бўл, у яна келади, ёки у мени ўзига бўйсундиради ёки қасдимни оламани бу ерларни тарк этаман. Хуррамни олиб йўқоламан.

Мен Ширмоҳ билан хайрлашиб йўлга тушдим. Дори-дармон қутгичаси қўлимда, елкамда магнитофон. Йўлда Хишоб дарёси кўпригининг нариги томонида Зардакни кўрдим. У Миёнадеҳдан қайтаётганди. У мениннг қасрга, кимнинг олдига борганимни яхши биларди.

Чайлада ёлғиз ўтирардим. Мадали акадан эса ҳали ҳам хабар йўқ. Дилтанглигу, ишдаги ташвини-

лардан, шаҳарни қумсаб жуда толиқдим. Қайтиш арафасида яна бирор ноҳуш воқеа рўй бериб қолмаса деб кўнглим потинч, юрагим гаш эди. Сафарнинг кўнглили тугаши нақадар катта бахт. Аммо Мирзо, сеп билан бирон қору ҳол юз берса, энг аввало фарзандларинг бошига оғир кулфат тушади. Биз ота-оналар, аксарият вақт ўзимизнинг пожўя кирдикорларимиз ва эҳтиётсизлигимиз туфайли фарзандларимиз бошига бадбахтлик келтиришимизни унутиб қўямиз. Мен энг аввало Чормақзақдан соғ-саломат, қоидаю, қонун ва жамият ахлоқига зид бирон иш қилмасдан яхши ном қолдириб кетишни истардим. Ширмоҳнинг уйдан қайтган кунимдан бошлаб ҳар қадамда эҳтиёт бўлишлик фикри мени тарк этмаганди. Чорбоғак одамларининг ва у ерда юз берган воқеаларнинг таъсири остида гўё мен бутунлай бошқа бир одам. Одамларга ҳаддан зиёда меҳрибонроқ бўлиб қолгандайман. Мадали ака, Мурад бобо, Гавҳар ходаларни бутун борлигим билан севиб қолдим. Кўнглим уларни ҳар кун кўришни, қучоқ очиб бўса олишни истайди. Ширмоҳнинг акасига ҳам юрагимда бадбинлик ҳисси йўқ, назаримда бу одамларсиз яшашнинг ўзи мазмунсиздай тулоларди. Ёмонлик бўлмаса, яхшиларнинг қадрига етолмайсан. Одамларга нисбатан нафрат ва уларни ёмон кўриш ҳисси инсонлардаги энг ёмон хислат деб ҳаёл қиламан. Одамларнинг қадрига егиш ва ёмонларга нисбатан гина, адоватсиз яшаш, менинг бир умрлик шиорим бўлсин деб кўнглимдан ўтказиб турганимда ташқарида оёқ шарнаси эпитилди. Урнимдан чаққонлик билан туриб кийиндиму эшик олдида туриб келаётган кишиларнинг оёқ товушларига қулоқ солдим.

- Духтур, ҳой духтур! - Бир ташқарига чиқинг, Сизда ишимиз бор, - дейишди улар. Мен бу чақирқдан уларнинг тўсатдан ҳамла қилмай опқора ва мардона гаширипларидан хурсанд бўлдим.

Мадали аканинг темир таёқчаси олмурут дарахти шохида осилиқ турарди. Чайладан астагина билиштирмай чиқиб ўзимни ўша дарахт остига олиб нисиб турдим. Булар худди ўша гуноҳсиз муаллим-

дек мени ҳам дўшослашмасин, ахир бундай воқеалар кам бўлганми? Кўнглимдан ўтказдим ва ўзимни уларнинг биринчи зарбаси жавобига тайёрлаб турдим.

- Биз, духтур, Сизни яна бир марта огоҳлантира- миз, агар Ширмоҳнинг уйига яна бир бор қадам қўйсангиз тухумдек пачақлаб, қовундек пулалаб ташлаймиз, ҳеч ким хабар тошмайди. Сиз бу ерга келиб чоринингиз билан тўрға чиқибсиз, бошқа тилда гаплашамиз. Сиз уни йўлдан урдингиз. Ҳозир ҳам адабингизни беришимиз мумкин эди-ю, лекин бу гап ҳам кечирамиз, - деди Ширмоҳнинг акаси. У қоронғулик ичида туриб гапирарди-ю, аммо суроби аслидан ҳам баҳайбатроқ кўринарди наза- римда.

- Сизлар менга беҳудага таҳдид қилипсизлар, агар менинг гуноҳим бўлганда эди, бу таҳдидлардан кўркмай ишни давом эттираверардим. Мен ўзимни духтурлик вазифамни бажардим. Менинг бурчим инсонларни даволаш. Майли, Сизларча бўлсин. Бундан буён мен у томонга оёқ босмайман, - дедим.

- Духтур, Сизнинг оёқ босишингиздан биз хабардормиз. Елини чиқарсангиз тезда тарқалади деди Зардак.

Зардакнинг бу гапларидан вужудим ларзага кел- ди. Лекин ўзимни қўлга олишим, оғир бўлишим лозим эди. Менинг эҳтиётсизлик билан биттагина айтган сўзим уларнинг қазаб ўтига керосин қуйган- дай бўлиши турган гап эди. Улар аввало мен билан даҳанаки жанг қилиб, сўнгра қўл-оёқ жангига ўтишга тайёр эдилар.

- Хотиржам бўлинглар! Мен Ширмоҳга қўл тек- кизганим йўқ. Борган бўлсам ҳам беморни даволаш учун бордим. Зарур бўлса сизларни ҳам даволашга тайёрман.

Улар қайтиб кетишди. Бирор соатлардан кейин Мадали ака икки чўпон билан чайлага кириб келди.

- Зардак Ширмоҳнинг уйи томон кетди. Бу лаъ- нати бундай бевақф у ерда нима қилар экан? - хавотирланиб сўради у.

- Қачон кетди? - сўрадим шошилиб.

- Ҳозир. Мен томонга бир қарадию, индамай ўтиб кетди.

- Бундай бўлса дарё ёқалаб секин орқасидан бораман, - дедим ўрнимдан туриб.

- Ўзи якками ёки шериги ҳам бормиди? - яна сўрадим.

- Яна бир киши Хишоб кўпригидан ўтиб Чорман-закон томонга кетди, аммо қоронғида кимлигини таний олмадим.

- Зардак билан Ширмоҳнинг акаси бир печа дақиқа илгари шу ерда эдилар. Мени қўрқитмоқчи бўлиб келишибди, таҳдид қилиб кетишди.

- Ҳозир у томонга бориб нима қиласан?

Уларнинг даҳмазаси сенга нима учун қорак? Нима Ширмоҳ арчилган тухуму Зардак уни лупси-латиб еб қўядими? Сангак ўлди. Хуррам етим бўлиб қолмасин деб Ширмоҳга уйланмоқчи, вассалом, иш тамом. - Сенга нима? - деди Мадали ака.

- Бирор воқеа рўй берса, менга яна ортиқча ташвиш. Қани борайчи, суҳбатлари бежапжалу тинч ўтса, ўзимни кўрсатмай келавераман, - дедим йўлга тушиб.

- Ҳой, духтур тўхта, Зардак Ширмоҳга аввалдан хуштор бўлган. У Ширмоҳ билан бўса-бўс қилса сен гўдакка ўхшаб томошабин бўлиб ўтирасанми? Якравлик қилма, борма, - деди Мадали ака ва уни, туз учун келган ва ишларини битириб кетмоқчи бўлган иккала чўпон билан нималар ҳақидадир гаплашди.

- Бундай бўлса мен бу кишиларни кузатиб орқангдан етиб бораман, - деди у яқинроқ келиб қулогимга. Биз келишиб олдик. Мен уйга яқинроқ бораману, Мадали ака эса пастда кутиб туради, керак бўлса ўзини кўрсатади, акс ҳолда уларнинг орқасидан унинг бу ерда пойлаб юриши одобга тўғри келмайди.

Мен ўша илгариги таниш йўл билан чаппа томондан Ширмоҳнинг уйига яқинлашдим. Улар қаттиқ-қаттиқ гаширишарди.

- У раҳмати сенинг уканг эди. Унинг арноҳини ҳурмат қилмайсанми? Улганига эллик кун бўлмай мен сен билан қўшилайми? Агар сенинг истагинг шу бўлса тўрт ой ўн кун то идда ўтгунча сабр қил. Шундан кейин тўрт кишини олиб келиб, қоида

юзасидан никоҳингга ол. Ҳалол қилиб ол. Пешонамга битгани шу бўлса. Сендан ҳазар қилишимнинг фойдаси йўқ, лекин шуни билгинки, сен билан ҳаром йўл билан қўшилмайман.

- Сен ҳийлангни йиғинтир. Бу одатни бугун бир томонга қўй. Ўтган сафар аёллик узринг бор эди, бу сафар «идда» ўтсин дейсан. Лекин духтурни ҳеч қандай баҳонасиз қабул қиласан. У сенга ром бўлиб қолган.

Уйда афтидан икковларидан бошқа ҳеч ким йўқ эди.

- Қасам ичаманки, мен у билан қўшилмаганман. У мендан баҳра олмаган ва буни талаб ҳам қилмаган. Билмасдан туҳмат қилма.

- Сен, Ширмоҳ бу кеча энди мендан қутилмайсан. Мен сен билан бирга шу ерда ётаман. Хотинликка оламан деб акангга ҳам айтдим. У менинг бу ерга келганимни ҳам билади. Ўзингни беҳуда қийнама. Бугун муродимга етишим керак. Мен сенга яхшилик билан бутун бойлигиму давлатим, ҳамма молу мулким сеники бўлсин деяшман. Шунча йиллар давомида менинг хаёлим, ақду ҳушим фақатгина сенда эди. Кўнглим сени дерди. Сен менинг кўз олдимдан бир дақиқа ҳам узоқлашмагансан. Билсанми. Мен сенсиз яшай олмайман. Ҳа, яшай олмайман!!!

Бу гаплар қулоқларимга баралла эшитилиб турарди. Чамаси бу гал Хуррамни Чормағзақда тоғасининг ёки Зардакнинг уйида икковларини ёлғиз қолдириш учун қасддан олиб қолишга эди.

- Агар шу гап бўладиган бўлса, майли чашмадан сув олиб кел, сув қолмабди. Чой дамлайлик. Игнай кейин очман, бироз тамадди қилиб олай. Анаву гўшти қовурдоқдан иситай. Ўша оқшом келтирган шипшалардан бор, иккаламиз отамлашайлик, кутубхонада ишлаб юрганымда ичганимни биласанку. Маишат бўладиган бўлса, дурустроқ бўлсин-да. Бусл учун сув иситайлик, аввал бориб сув келтир, - деди Ширмоҳ. Аммо Ширмоҳнинг рост гапирарганига асло ишонгим келмасди. Яна шубҳа ошиб у тақдирга тап бериб, бу эркак билан ҳамхоба бўлишга розилик билдирди ва ниҳоят унинг хотини

бўлиб қолади деб гумонсирай бошладим. Аёлларнинг миждози суст бўлади. Ночору ноиложликдан тап беришади. Ахир улар асоссиз «бевафо» деб ном олишмаган-ку. Мен уни эҳтиёт қилардим, авайлаб, асрардим, исми жисмига мос малоҳат, ҳусн олиҳаси деб билардим, ёмон йўлга кириб кетишини истамасдим. Ҳамма гапларига, айниқса, покдомонлигига ишонардим. Аммо ҳозир эса у мен кўрган билган Ширмоҳга асло ўхшамасди. Мен ўзимни чашма томондан тезлик билан уйнинг бошқа томонига олдим. Харсанг орқасида туриб Зардакнинг унинг бу гапларидан шоду мамнун бўлиб челақни кўтарганича ташқарига чиққанини кўрдим. Унинг кетидан Ширмоҳ ҳам чиқди. Бу орада ой ҳам анча кўтарилиб чор атрофни сутдек ёритиб турарди. Зардак чашмадан сув олиб келиб ҳар иккаласи уйга кириб кетишгач, Ширмоҳнинг гаплари чинлигига асло шубҳа қолмайди ва бу ерда туришлик одобдан эмас, мен орқамга қайтиб кетаман, дедим ўзимга.

Зардак терисига сирмай, чашма томон кетаётганида Ширмоҳ унинг орқасидан таҳдидли қичқирди:

- Ҳой Зардак, - деди у айнан ана шундай жиддийлик билан мен томонга қарама-ю, жойингда тўхта!

Бу кутилмаган нидодан ҳайратда қолган Зардак итоатлик билан жойида таққа тўхтади. Бу қичқирқдан мен ҳам таажжубда эдим.

Дарҳақиқат, бу ҳайқирик оҳанги анча нохуш эди. Уларнинг орасидаги масофа беш ёки ўн метр келар эди, холос.

- Мана бу ов милтиги отангдан мерос бўлиб қолган, бор-йўри битта ўқи бор эди. Тақдирда у сенинг насибанг экан. Сонингдан пастини нишонга олиб шу битта ўқни узаман, - дедию милтиқни тўғрилаб тепкини босди. Варанглаган овоз эшитилди-ю, Зардак «ух» деганича жойига ўтирди. Ширмоҳ милтиқни бор кучи билан улоқтирди. У учиб бориб тошга урилиб чилпарчин бўлди. Бу воқеа кўз очиб юмгунча, бир зумда рўй берди. Мен гўё яшин ургандай ўрнимда чақмоқ оташига айлангандим.

- Сизлар бегуноҳ муаллимни калтакладиларинг.

Муаллим ҳалигача оқсаб юради. Мен сизларнинг барча жабру жафоларингга дош бердим, аммо жинни бўлмадим. Бир умр чўлоқ бўлиб қолгину, кишилар менга зўрлик қилганлигингни ва менинг кўлимдан чўлоқ бўлганингни билиб қўйишсин, бу оқшом сен учун бир умрга унутилмас хотира бўлиб қолсин, - деди Ширмоҳ жойида турганича.

- Майли, сен мени ўлдир, лекин мен сени барибир севаман, - деди Зардак оёғини ушлаганича.

- Ўлсанг ҳам сени севайман, - деди унга жавобан Ширмоҳ. Милтиқнинг гумбурлаган садоси нариги томонда акс садо бериб Мадали акани қўрқитиб юборибди. У гўё Зардакни мени отди деб ўйлабди, чамаси «нима гап, нима гап» деганича шошиб-пишиб етиб келди. Мен ҳам ўрнидан туриб унга яқинлашдим.

- Ҳой эркаклар, сизлар қаердан пайдо бўлдингиз? Нега қараб турибсизлар? Ахир, ёрдам берсаларингчи? Бу аёл ишқи билан, киприк ўқлари билан ҳам қизлик пайтидаёқ жигаримдан урганди. Энди эса Сангак милтиғининг ўқи билан болдиримдан урди. Оёғимдан қон кетяпти, - деди нола қилиб Зардак.

- Ножўя иш қилдинг, латга олиб кел, мен унинг оёғини боғлай, - дедим Ширмоҳга. У менга ўқрайиб тикилди, мен унинг бу қарашларидан ҳайратда қолдим. У ўрнидан жилмай юзларини қўллари билан яшириб йиғларди.

Мадали ака Ширмоҳнинг уйдан оқ рўмолча топиб чиқди. Ўқ болдирига тегиб ўтган, аммо суягига зарар қилмаганди. Ярасини маҳкам боғлаб Мадали ака иккаламиз уни ярим тунда уйига олиб бориб ётқиздик. Ширмоҳ ҳам ўша кеча ўғлининг акасининг ҳовлисидан топиб Мурод бобонинг уйига келибди ва унга бўлган воқеани бирма-бир айтиб берибди. Мурод бобога Сангакнинг миниб юрган отини Зардакка, сигиру бир неча қўйини эса акасига беришини васият қилибди. Агар етим молдан парҳез қилса сотиб пулини Хуррам учун сақлаб қўйсин. Бунинг учун Ширмоҳ унга ташаккур айтади, истамаса ихтиёри ўзида.

Асалари қутилларини истаса Мурод бобо парва-

риш қилсин, истамаса харидор топилса сотиб пу-
лини Хуррамга атаб олиб қўйсин, рўзғор буюмла-
рини Зардак ўз уйига олиб кетсин, дея тайинлабди.

Кейин Хуррам билан эрталаб соат олтида геолог-
ларнинг Хингобдан келган машинасига миниб
шаҳарга жўнабди-ю, қаерга боришини Мурод
бобога айтмабди. Ҳар гал мен Зардакнинг ярасини
ювиб боғлаганимда у менга дерди:

- Духтур Мирзо, Ширмоҳ айбдор эмас. Айб
ўзимизда. Мен унга ўзимни севдира олмадим, у
донишманд эди, биз эса жоҳилу нодон. Майли
кетсин. Аммо юриб-юриб бир кун эмас бир кун яна
келади, бу ер ўз жойи. Ундан қўнглим совуди.
Бахтини топсин, мен қарши эмасман. Лекин сиз
духтур, мендан хафа бўлманг.

Мен Сиздан беҳудага гумонсираб хато қилган
эканман. У ҳар сафар шу мазмундаги гапларни
такрорлаб узр сўрарди.

Бир куни Зардакнинг уйидан кетаётганимда па-
стда, унинг уйи баландликда жойлашган эди, Зар-
дакнинг ориққина хотини менинг йўлимни тўсиб
деди:

- Духтур, Зардак мендан юз ўтирган эди, ҳамма
айб ана шуларнинг ўзида. Ширмоҳнинг айби: хус-
ни, овози, гапириши эди.

Менинг жигарим энди оғримаяпти. Зардак ҳам
менга меҳрибон бўлиб қолди, энди қийнамайди.
Аёлнинг ранг-рўйига назорат ташладим, дарҳақи-
қат унинг юзларига қизиллик югуриб, ўзи ҳам
жонланиб қолганди.

- Айтганингиз рост бўлсин, - дедиму йўлимда
равона бўлдим. Бу сентярнинг охирларида рўй
берганди. Ҳаво салқинлашди, чўпонлар бору буд-
ларини эшакларига ортишиб, рамаларини олдла-
рига солишиб йўлга тушгандилар. Мен «Хайр,
Чорбоғак» дейдиган кун ҳам яқинлашиб қолганди.
Чўпонлар сўнгги рамаларини ҳайдаб олдинга ту-
шишса, мен ҳам улар кетидан машинага минаман.
Мана ўша кун ҳам етиб келди. Менга «ГАЗ-69»
машинаси юборишди. Менинг жўнашимни эши-
тиб эрталаб Мурод бобо билан Гавҳар хола чайла
олдида пайдо бўлишди. Ахир, Гавҳар хола - мени
тутиган онамку.

- Бобо, сизлар чолу кампирлар мени «ўғил» деб атаган эдиларинг. Оталик ва оналик ҳурматларинг учун мана бу қўл радиосини қолдириб кетаман. Мана бу керосинка, косаю товоқ ҳам сизларга - дедим уларга.

- Биз ҳам сиздан қўп яхшиликлар кўрдик, ўғлим. Кампиримни даволадингиз, ўзингиз яхши биласиз, бизнинг жойлардаги картошка қандек ширин бўлади, икки қопни тиклаб қўйдик. Биздан совға, невараларга олиб боринг, - деди Мурод бобо чайла эшиги олдида туриб.

- Ҳа, ўғлим йўқ деманг, машинангизни физилла-тиб биз томонга қайтаринг қопларни ортинг. Бир сават олма ҳам териб қўйдим, - чолига тарафдор-лик қилиб ва мени совғани олишга ташвиқ қилиб деди Гавҳар хола.

Зардак ҳали ҳам оқсарди. Аммо Ширмоҳнинг акаси ҳамон наридан четлаб ўтиб кетарди. Мурод бобонинг айтишича акаси Ширмоҳнинг унга молу қўйларини қолдириб кетганидан жуда хурсанд бўлибди. Зардак ҳам бир куни Ширмоҳ унга Сан-гакнинг отини бағишлаганини айтиб олийҳиммат-лик нишонаси деб айтганди. Зардак ҳам кетишим-ни ўғли Неъматдан эшитиб хайрлашиш учун йўл бошига чиққанди. Чорбовак аҳлидан бир неча киши менга оқ йўл тилашиб орқамдан узоқ тикилиб қолишди. Мен уйга оилам қошига, қайтаётганим-дан кўнглим хушнуд эди. Бошқа жиҳатдан эса мана шу одамлар ва воқеалар билан хайрлашаётганим-дан ўзимни ғамгин ҳис қилардим.

Духтур Мирзонинг Сангвору Тавилдара яйлов-ларининг Чорбовақда тезоқар Хингоб дарёсининг икки соҳилида, ўтказган тўрт ойлик сафари саргу-зашти ана шулардан иборат эди.

- Ҳа, айтгандай, Туробовни сўраяпсизми? Ўша пайт унга қаттиқ жазо бериб вазифасидан бўшат-ган эдилар. Уни жиҳоятчи сифатида жавобгарлик-ка тортиш керак эди. Аммо унинг учун қонунда бундай модда йўқ экан.

- Кимдан эшитдингиз? - дейсизми?

- Малаик чўпон билан Толибни кўргани борган эдим. Кейинчалик Мадали ака уйимга келди. Буни менга ўшалар айтишди.

- Асли Варзик қишлоғиданман. 1927 йил 21-сентябрда зиёли оиласида дунёга келганман. Ўрта мактабни тугатгач, бир муддат Фарҳод ГЭСи қурилишида иштирок этдим. Намангандаги икки йиллик ўқитувчилар институтида таълим олдим. Овасарой қишлоғидаги ўрта мактабда ўқитувчилик қилдим, - деб ўша кунларни ёдга олдилар Мутеулло ака, - қишлоқ одамлари ниҳоятда содда, меҳмондўст экан. Бу дунёда яхши одамлар кўп. Айниқса, Эрали акани айтмайсизми, уйларида жой бериб, менга ўз фарзандларидек меҳрибончилик кўрсатдилар. Айтмоқчи, у кишини ҳамқишлоқлари Эрали қассоб дейишади. Сиз уларнинг фарзандларини танийсиз. Ҳамиджон, Аминжон, Отажон, Сотволди, Шарифжон исмли ўвиллари бор. У ерда бир неча йил ўқитувчилик қилдим, кейин Душанбе Давлат Университетини битирдим. Сўнг Душанбе шаҳрига газетага ишга таклиф этилди. Шу баҳона бўлиб, нон-насиб экан, бир умр ушбу шаҳарда қолиб кетдим. Бу орада Москва олий партия мактабида ҳам таҳсил олиб қайтдим.

«Тожикистони совети», «Комсомоли Тожикистон», «Маориф ва Маданият» газеталарида, «Ирфон» нашриётида бўлим мудири, бош муҳаррир, масъул котиб вазифаларида ишладим. Бу орада «Сарбаланд одамлар», «Сувободлик», «Дарё ўзинини ўзгартирмоқчи», «Ширмоҳ», «Замин қадри одам билан», «Таниш пайраҳалар», «Одамлар ва соҳиллар», «Раззоқи олам» каби қисса ва очерклар тўпламларим, «Уч қисса» қиссалар мажмуаси нашр қилинди.

Сухбат давомида шуни билиб олдимки, ёзувчи таржима соҳасида ҳам жаҳон адабиёти дурдоналаридан кўпгина ҳикоя ва қиссаларни тожикчага ўтирган экан.

М. Нажмиддинов «Тожикистонда хизмат кўрсатган маданият ходими» фахрий унвони ва Тожикистон ҳамда Ўзбекистон Республикаларининг Олий Кенгаши фахрий ёрлиқлари билан мукофотланган.

- Ўғлим, сиздан бир илтимосим бор, - деб суҳбатини давом эттирди меҳмон. - Ўзим шу тупроқда туғилиб, улғайган бўлсам-да, ўзбек тилида бирорта ҳам китобимни чоп этгирмаганман. Сизларнинг олдингизда қарздорман. Ёшим ҳам бир жойга борди. Тез-тез она юртимни соғинадиган бўлиб қолдим, - дедилар кўзларига ёш олиб. - «Ширмоҳ» деган қиссам тожик тилида нашр қилинган эди. Уни таржимон Омон Жуманов билан ўзбек тилига ўтirmoқдамиз. Қиссамни олиб келаман, иккаламиз кўриб чиқсак. Босмаҳона раҳбари Шукурхон Тошхожаев ҳақида илиқ гапларни эшитдим. Корхонасида босилаётган китобларнинг сифати марказдаги босмаҳоналардан қолишмас экан. Шу ерда чоп эттирамиз.

Мен баҳоли қудрат кўлимдан келганича ёрдам беришга тайёр эканлигимни билдиргандим, у киши фикрларини яна давом эттирдилар.

- Айтмоқчи, асосий гап қолиб кетибди. Чустий домла ҳақларидаги хотира китобингизни ўқиб, сиз ҳақингизда суриштирдим. Учрашиб суҳбатлашишни кўнглимга туғиб қўйгандим. Китоб учун сизга раҳмат, - дедилар ўринларидан туриб кўлимни маҳкам қисиб. Мен ҳам у кишига миннатдорчилик билдирдим.

- Мен ҳам Чустий домла билан учрашиш бахтига муяссар бўлганман. Бу табаррук инсон менга устозлик қилганлар. У кишининг маслаҳатлари билан келажагимни белгилаб олгандим.

Бу воқеа шундай содир бўлган эди. Фашизмга қарши уруш аланга олиб, дунёнинг ярмини қамраб олган пайтлар. 1943 йили Чуст туман комсомол кўмитасининг биринчи котибаси, замонасининг доною зебо жувонларидан бири Маҳбуба Саидова Наманган вилоят, Чуст туманидан бир гуруҳ йигит-қизларни Фарҳод ГЭСи қурилишида қатнашиш учун олиб борган эди. Сирдарёни тўсиш ишлари ёзда чидаб бўлмас даражада иссиқ ва қишда суяк-

Бу воқеанинг бўлганига ҳам икки йилдан кўпроқ вақт ўтди.

- Энди сиз Ширмоҳ қаерда? - деб сўрайсизми?

- Агар ўзини кўрмоқчи бўлсангиз концерти куни томоша залида, суратини кўришни истасангиз эълонлар афишасидан топамиз. У шундайин бир аёлка, ҳусни юзининг ўзи бир томоша, овози эса бошқа бир томоша. Концерт зали овози учун бир бор тўлса, ҳуснини кўриш учун иккинчи марта тўлади. Гўзаллик шайдолари дилбарона одоби назокати учун бир марта қарсақлар чалишса, унинг қўшиқлари тароватидан завқ олишиб иккинчи марта қарсақ чалишади. У санъат олийгоҳида сиртдан ҳам ўқийди, ҳам ишлайди. У мақоми мавқеини топиб халқнинг севимли ҳофизи даражасига кўтарилди. У не-не шаҳарларда гастролда бўлмади дейсиз. Дунёнинг кўпгина мамлакатларини томоша қилди. БАМ да бўлди, Эрон-Афғонистон, Германия ва Францияга бориб санъатимизни намойиш қилди, шуҳратини оширди. Сиз уни яхши танийсиз.

Мен баъзи мулоҳазаларга бориб уни «Ширмоҳ» деб атадим. Аслидачи номи бошқа. Ўша Хишоб дарёси лабидаги уйда ёзиб олган қўшиқни ҳозир магнитофондан эшитасиз, - деб духтур ўрнидан турди-ю, лентани қайтарди. Жарангли, ширадор, қувноқ ва майин овоз бир зумда уйни тўлдириб юборди. Бу овозни киши агар юз бор эшитса ҳам яна ва яна қайтадан эшитишни истарди, уйга, ҳаётга меҳр-муҳаббат руҳи кириб келди.

- Икки - уч кун бўлдим Дарвозда меҳмон...

Чорбоғақда отасининг фарзанди бўлган эрса, энди у халқ фарзандига айланди. У вақтда кичкина бир-икки қишлоқ кишилари уни танишса, энди бутун мамлакат ва унинг ташқарисида ҳам танишади.

Бизнинг давримизда ҳақиқий истеъдод эгаси тезда қадру қиммат ва мартаба топади. Лекин бунда ўзининг ирода кучи ҳам аҳамиятга эга, - деди бу қиссани бошдан оёқ қулоқ солиб тинглаган тажрибали донишманд киши.

МУАЛЛИФ ВА УШБУ КИТОБ ҲОМИЙСИ ҲАҚИДА

1996 йил август ойининг бошлари. «Чуст ҳақиқати» газетаси таҳририяти Мавлоно Лутфуллоҳ помидаги истироҳат боғининг рўпарасидаги икки қаватли бинода жойлашган эди. Ходимлар билан йиғилишни тугатаётган эдим, котиба қиз кириб келди.

- Сизни бир мўйсафид киши кўрмоқчилар, - деди.

- Майли, кирсинлар, - дедим.

Хонага ўрта бўйли, сочларига оқ тушган, истараси иссиқ киши салом бериб қадам ранжида қилди.

- Мутеулло Нажмиддиновман, - дедилар ўзларини таништириб.

Мен бу инсонни танимасам-да, у киши ҳақида эшитгандим. Ҳампаҳрим, истеъдодли ёзувчи Муҳаммад Ҳакимзода бир куни Сотим Улуғзода ва Мутеулло ака ҳақида гапириб берганди. Хонада бироз суҳбатлашганимдан сўнг, меҳмонни Камарсада боғига таклиф этдим.

Уша куни бу сўлим гўша узоқ-яқиндан келган меҳмонлар билан гавжум эди. Дастлаб, Мавлоно Лутфуллоҳ мақбаралари, сўнг Ўзбекистон халқ шоири Муҳаммадшариф Сўфизода ва вазалнавис шоир Чустийнинг ҳайкаллари зийрат қилдик. Ташқарида ҳаво ҳарорати иссиқ бўлса-да, бу ердаги булоқлардан қайнаб чиқаётган зилол сув, кўкка бўй чўзган азим дарахтларнинг сояси боғни салқин қилиб турарди. Йўлаклар атрофига экилган алвон, сариқ, оқ рангдаги атиргуллар қийғос очилган. Чойхона биноси устунларига илиб қўйилган тўрқовоқдаги бедана, какликлар тинмай сайрар, азим садақайрағочларга қўниб олган қўшларнинг «чуғур-чуғур»и унга жўр бўлар эди. Суҳбатимизни «Оталар чойхонаси»даги шинам сўрида, бир пиёла чой устида давом эттирдик.

дан ўтиб кетадиган даражада изириги бўлса ҳам асло бўшашмади. Мен қурилишда Наманган вилояти ёшлари бригадасининг бошлиғи эдим. Мусобақада қолиб чиққанимиз учун йиғилиш бўлиб, менинг бригадамга пул мукофотлари топширилди. Ўша куни эрталаб «Бекобод ҳақиқати» газетасида домла Чустийнинг ёш қурувчилар меҳнатига бағишланган шеъри босилиб чиқди. Мен бу шеърни ёдлаб олган эдим. Мана ўша вазалнинг ҳануз ёдимда қолган байти:

*Халқ мақол дерлар гул эмиш одам қўли,
Одам аҳли ул тиконлар ўрнини раъно қилур.*

Ўша куни қани энди, Чустий домлаши кўрсам-у бир учрашсам, деган ниётда эдим. Йиғилишдан сўнг домла билан дийдорлашиш бахтига муяссар бўлдим.

- Сиз, ўғлим, қаердансиз? Наманганнинг қайси туманидан бўласиз? - деб сўради шоир.

- Чуст туманиданман, - дедим.

- Э, ҳа бир жойдан эканмиз-ку, Чустий деган шоирни эшитганмисиз? Ўша шоир менман, - дея таништирдилар ўзларини.

Мен бугун Ўзбекистон ва Тожикистонда ўзининг ҳузурбахш вазаллари билан машҳур бўлган киши, яъни шоир Чустий олдида ҳайратланиб турардим. Ўзимни тамом йўқотиб қўйган эдим. Ҳар иккала республиканинг хушхон ҳофизлари унинг вазалларига ажойиб куйлар басталаб ижро этардилар. Шоир Чустийнинг довуғи ўзбек ва тожиклар яшайдиган ҳамма жойга ёйилган эди. Шундай одамни менинг олдимда камтарона туриб ўзини таништираётганига ақлим ҳайрон эди.

Маълум бўлишича, у киши яқин кунларда Сирдарёни бўвиш ва унинг сувини янги ўзанга солиб юбориш муносабати билан Фарҳод ГЭСи қурувчилари ҳузурига уларнинг бунёдкорлик ишларини улуғлаш мақсадида Ўзбекистон раҳбарлари билан бирга келган экан.

- Мен бинокорлар ҳақида шеър ёздим, шу ерда «Бекобод ҳақиқати»да босилди. Сиз уни ўқидингизми? - сўради у киши.

- Ўқидим, ўқидим, - дедим саросимага тушиб. Юқорида зикр этилган байтни ёддан айтиб бердим.

- Афтидан шеър сизга маъқул тушган кўринади, дарров ёдлаб олибсиз, - мақтаб қўйди Чустий. Домла ўшанда мен кимнинг фарзанди эканимни сўрадилар. Кейин насл-насабимни суриштиргач, катта ҳурмат ва намхўрлик оҳангида маслаҳат бердилар.

- Албатта, бу қурилишда ишлаш фойдадан холи эмас. Одам ҳаётни ўрганади, қийинчиликларда чиниқади. Аммо ёшлиқда бирор илм, касб-ҳунар ўрганиб, кейин ишланса, нур устига аълодир. Толиби илм ҳамма давр ва замонларда ардоқли бўлган. Агар одамлар орасида азиз бўлишни истасангиз, илм ўрганинг. Инсон дилининг чироғи билим, ақлнинг сайқали билим. Дилингизга доимо ёғду сочиб туради. Уни ёшлиқда йиғадилар. Кексайгач, афсусланиб қолишишгиз мумкин, - дедилар оталарча насиҳат қилиб. - Келаси йилдан, албатта, бирор мактабга кириб касб ўрганинг.

Шу вақтгача ҳеч кимдан бунчалик панд-насиҳат эшитмаган эдим. Балки, ота-онам айтган бўлсаларда, ўз вақтида қулоқ солмагандирман. Эҳтимол, умр бўйи қалам ҳақи билан номимни ҳалоллаб еб келишим у кишининг қанду асалдан ҳам ширин насиҳатларининг менга кор қилганидан бўлса керак.

Шоир Чустийни учта ном билан аташарди. Аввало -Чустий, Набихон ака, унинг тенгқурлари ва ҳагга мўйсафидлар ҳам у кишини ҳурмат юзасидан шундай ном билан чақиришар эди. Яна кўп кишилар уни Чустий домла дер эдилар. Бу шунинг учунки, у киши бошдан оёқ, айтишларича, эскича илм, дунёвий ва охират илмларидан яхши хабардор бўлганлар. Шунини айтишим керакки, ҳамма шоирлар ҳам домла унвонига сазовор бўлавермаган.

Чустий домла дейилиши мавлоно дейиш билан баробар. Мавлоно деб эса илм ва шоирликда пешқадамлик мақомини тутган одамларнигина айтилади. Мен комил ишонч билан Чустий ўзбек назалнависларининг Мавлоноси дея айта оламан.

1959 йилда мен «Тожикистони совети» газетасида адабий ходим бўлиб ишлардим. Кузнинг охирларида Ўзбекистонда тожик адабиёти ва санъати ҳафталиги ташкил этилди. Бундай тадбирлар икки халқни яқинлаштиради ва меҳру оқибатини юксалтиради. Меҳмонларга Чинатой боғидаги меҳмонхонадан жой беришган эди. Шу ерда Мақсуд Шайхзода, Сотим Улуғзода, Чустий ҳамда мен учрашиб суҳбатлашиб қолдик. Бу гурунг анча давом этди. Хайрлаша туриб Улуғзода Чустийга деди, - Домла, охирги таржималарингизни ўқидим, таққослаб кўрдим. Мазмунни шаклга мослаб, аъло даражада ифодалай олибсиз. Бу ҳар бир таржимон шоирнинг қўлидан келавермайди.

Чустий домла унга жавобан бундай деди:

- Ташаккур, Сотимхон. Бу юксак баҳоингиз учун сиздан миннатдорман.

Чустий домла билан илк кўришганимга ўн олти йил бўлган бўлса ҳам у киши мени танидилар. Аммо вақт зиқ эди. Биз кўпроқ гаплаша олмадик. Орадан бир йил ўтгандан сўнг Чустига келдим. Туман партия қўмитасининг биринчи котиби Самарахон Каримов билан кўришиш мақсадида қабулхонасига бордим. У кишининг ҳузурларида Чустий домла бор эканлар. Котиб бўшашларини кутиб турдим. Орадан ҳеч қанча вақт ўтмасдан чеҳрасидан доим нур ёғилиб турадиган, ўрта бўйли, истараси иссиқ киши хонадан чиқиб мен билан самимий кўришди. Бу Чустий домла эдилар. Мен Самарахон Каримов билан анча суҳбатлашиб, хайрлашиб чиқсам, қабулхонада Чустий домла мени кутиб ўтирган эканлар. У киши мени ўнг қўлимдан тутиб, оталарча меҳрибонлик билан йўл бошладилар. Сотим

Улуғзоданинг ҳаёти билан қизиқдилар. Ҳали ҳам-маси яхши бўлади, дедилар. Сўнгра мени бозор ёнидаги чойхонага бошладилар. Кўп ўтмай домланинг танишлари, тенгқурлари, ихлосмандлари бирин-кетин кела бошладилар. Чойхонанинг икки тарафидаги сўрилар одам билан тўлди. Набиҳои ака мени ёри биродарларига таништирдилар. Бир зумда дастурхон усти ширин-шакар мевалар билан тўлиб кетди. Шоирга нисбатан халқнинг эътибори ва эҳтироми олий ва юксак даражада эканлигига яна бир карра ишонч ҳосил қилдим.

Учрашувнинг сўнгида биз домланинг қизлари ишлайдиган савдо ташкилотига келдик. Бундан хабар топган Нозимаҳон бизга пешвоз чиқди. Шу топда Нозимаҳон отасини узоқроқ яшаб, қанду асалдан ҳам ширинроқ вазаллар ёзиб халқнинг руҳини кўтариб, кафтида ҳам олиб юришга тайёр, деган фикрга келдим, - деб суҳбатларини якунладилар Мутеулло ака. Мен ҳозир ҳам таниқди ёзувчи билан бўлган суҳбатимни бот-бот эслаб тураман.

Ўша учрашувимиздан сўнг орадан икки йил ўтганда кейин хонамда ишлаб ўтирсам, телефон жириглаб қолди. Гўшакни кўтарсам, таниш овоз, «Бу менман, Мутеулло Нажмиддиновман, таҳририятнинг янги биноси қаерда?», - дедилар.

Мен манзилимизни айтдим. Ўн дақиқа ўтмасдан устоз етиб келдилар. Хоналарни бирма-бир кўздан кечирдилар. Сўнгра менга юзланиб, «Тўғриси айтсам, Чустга келганимда албатта таҳририятга кириб тураман. Ҳар сафар бошқа бинога кўчиб ўтган бўлади. Раҳбар узоқ йиллар ишласа-да, ундан бирон из қолмаслиги ҳам мумкин. Энди газетанинг муқим манзили бор. Яхши иш қилибсиз», - деб мени дуо қилдилар ва фикрларини давом эттирдилар:

«Мен сизга айтсам «Ширмоҳ» қиссамни ваъдага вафо қилиб ўзбек тилига Омонбой Жуманов билан ўғирдик ва уни «Бир муҳаббат тарихи» деб номла-

дик. Бироқ китобнинг номини шошилиб қўйдик, лозим топсангиз уни ўқиб чиқиб сарлавҳани ўзгартирсангиз мақсадга мувофиқ бўларди. Босмахонада чоп эттириш учун «Адиб» нашриётининг директори К. Мирзоевнинг розилик хатини ҳам олиб келдим ҳамда Чуст туман ҳокими ва шаҳар ҳокими номига ёзилган Тожикистон ёзувчилар уюшмасининг биринчи котиби Ҳакимов Асқар Алимовичнинг китобни Чуст туман босмахонасида чоп этиш ҳақидаги мурожаатини ҳам олиб келдим», - деб китобнинг қўлёзмасини ҳамда хатларни қўлимга тугқаздилар.

Сўнг: «Душанбеда қиладиган ишларим бор. Уни яқунлаб тезда қайтаман. Сиздан илтимос, китоб билан танишиб тулинг», - дедилар. Мен розилик билдирдим. Самимий хайрлашдик. Шундан сўнг устоз билан телефон орқали боғланиб турдим. Бир сафар жиндай товлари йўқлигини айтиб, «Тузалсам албатта бораман» - дедилар. Бироқ 2001 йил вафот этганлари тўғрисида хабар келди. Афсус, устоз ниятларига етолмадилар.

Мана, орадан анча вақт ўтди, Мутеулло аканинг ўша қўлёзмалари хануз жавонимда сақланмоқда. Дарвоқе, адибнинг ижодий сарчашмаларига ва машаққатларига шоҳид бўлган бир совға ҳам бор. У сифатли чармдан ишланган бежиримгина портфель. Оддий бўлсада мен учун ғоят қимматли ҳисобланган бу ёдгорликни устоз ўз қўллари билан менга тўхфа этган эдилар. Халқимиз орасида ҳамиятли инсонлар кўп. Балки ушбу асарни китоб ҳолида чиқиши, ўқувчиларга етиб бориши учун ҳомийлик қила оладиган кишилар топилиб қолар. Мен уни шундай, икки қўллаб ҳурмат билан бундай инсонларнинг қўлига топширардим.

Мутеулло Нажмиддинов ҳақидаги хотираларим «Чуст ҳақиқати» газетасида эълон қилинди. «Советчи» номли китобимга ҳам киритилди. Газета ва китобни ўқиган ҳамшаҳрим тадбиркор Замирахон Увайсова Мутеулло аканинг «Бир муҳаббат тари-

хи» китобига ҳомийлик қилиш истагини билдирганларида қувончим ичимга сиғмай кетди. Ахир устоз китобларини ўзбек тилида чиқишини қанчалар орзиқиб кутган эдилар.

- Адибимизнинг тирикликларида ушбу китобни чоп эттириш орзулари ушналмаган экан, келинг уни биз амалга оширайлик. Зеро, руҳлари шод бўлса, - деди Замирахон. Мен ўзимнинг миннатдорчилигимни билдирдим. Ана менинг ўзбегимнинг аёли!

1962 йил оддий ишчи оиласида дунёга келган Замирахон шаҳардаги 1-ўрта мактабни битиргач, Низомий Давлат педагогика институтининг педагогика - психология бўлимида таҳсил олади. У бир неча йил болалар боғчасида тарбиячи, катта тарбиячи, мудира лавозимларида фаолият олиб борди. Замирахон иш билан бирга бадиий ижод билан ҳам шуғулланиб туради. Унинг қаламига мансуб болаларга аталган «Ҳар ишнинг ҳам сири бор», «Топпишмоқлар» каби китоблари нашр этилган. Замирахон оилалик, турмуш ўртоғи Расулжон ҳожи билан икки ўғилни вояга етказган. Улар уч набиранинг севимли бобоси ва бувисидир.

Юртбошимиз айтганларидек, Аёл зотига Ҳақ таоло ҳам барча хислату фазилатларни ато этган ва улуғликни дариг тутмаган. Буни Замирахон ҳожи она қилаётган саховатпешаликларидан ҳам кўришиб турибди. Замирахон китобга ҳомийлик қилиб, уни эҳсон тариқасида кутубхоналарга, мактабларга тарқатишни пият қилдилар. Китобга меҳр қўйган ишсонлар асло кам бўлмайдилар. Чунки китоб илм манбаидир. Бунинг учун Муҳаммад алайҳиссаломнинг ушбу табаррук сўзларини ёдга олишнинг ўзи кифоя: «Илм эгаллаш! Илм - саҳрода дўст, ҳаёт йўлларида таянч, ёлғизлик дамларида - йўлдош, бахтиёр дақиқаларда - раҳбар, қайғули онларда - мададкор, одамлар орасида - зебу зийнат, душманларга қарши курашда қуролдир».

Синглим Замирахон! Катта савобли ишга қўл урдингиз. Бу йўлдаги хайрли ишларингизда доимо омад тилайман ҳамда ўзимнинг чексиз миннатдорчилигимни изҳор этаман. Зеро, адабимиз Мутеулло аканинг ҳам руҳлари шод бўлмай, бир неча йиллик орзулари ушалмай.

Китобни ўқиб чиққандан сўнг адабнинг сарлаҳа ҳақидаги сўзлари мени ўйлантириб қўйди. Шунда китоб билан танишган акам журналист ва ёзувчи Тожиддин Иномхонов унга «Тоғларда янграган қўшиқ» деган ном қўйишни маслаҳат бердилар. Бу ном менга ҳам маъқул тунди. Мутеулло Нажмидиновнинг ушбу қиссаси биринчи бор ўзбек тилида нашр этилмоқда. Китобнинг чоп этилишида озми-кўпми ҳиссаларини қўшган барча одамларга шунингдек, истеъдодли ёзувчи Муҳаммад Ҳакимзодага алоҳида ўзимнинг чексиз миннатдорчилигимни билдираман.

Мансур ИНЪОМ,
Ўзбекистон Журналистлар
ижодий уюшмаси аъзоси,
адаб.

Мансур Инъом (Мансур Инъомхонов) 1952 йили Тожикистон республикасининг Шаҳритуз туманида туғилган. Иномхоновлар оиласи 1967 йилда Чустга кўчиб келади. У шаҳардаги 1-ўрта мактабни битирди. Наманган Давлат педагогика олийгоҳини тугатган. Бир неча йиллар нуфузли идораларда масъул вазифаларда ва раҳбарлик лавозимларида ишлади. Шунингдек, тумандаги «Чуст ҳақиқати» газетасининг муҳаррири, республика нашри «Истеъмолчи», «XXI-ASR» газеталарининг Наманган вилоятидаги махсус муҳбири бўлиб ишлаб келди. Ёзувчининг «Садоқат боғи», «Жўнатилмаган мактублар», «Бобурнинг кабутарлари» номли қиссалари, «Соғинч», «Юракдаги гаплар» эсселари, шунингдек, «Сирларимни ёйма оламга», «Ёд этингиз камтарин Чустийни ҳам», «Орзулар гулдastasи», «Эл ардоғидаги аёллар» (ҳаммуаллифликда) китоблари чоп этилган. «Нажот чорбоғи», «Қасд» номли қиссаларини нашрга тайёрламоқда.

Адабий-бадний нашр

Мутеулло НАЖМИДДИНОВ

**ТОҒЛАРДА
ЯНГРАГАН
ҚЎШИҚ**

Муҳаррир: Нурбек АБДУЛЛАЕВ.
Тех. муҳаррир: Нўъмонхон ТОШХОЖАЕВ.
Ком. оператори: Исмоилхон ТОШХОЖАЕВ.
Мусаҳҳиҳ: Камолхон БОБОХОНОВ.

Теришга 10.10.2012 й. берилди. Босишга 16.01.2013 й.
рухсат этилди. Шрифт гарнитураси Vobo Peterburg UZ.

Офсет қоғозига офсет усулида босилди.

Бичими 60x84. 1/16. Шартли босма табағи 12,0

Нашриёт ҳисоб табағи 12.25. Адади 500 нусха.

Буюртма № 30 Баҳоси келишилган нарҳда.

«Наманган» нашристи. Наманган шаҳри,
Навоий кўчаси, 36. Матбуот уйи. 3-қават.

Нашриёт лицензия рақами AN-156

2009 йил 14 августда берилган

«Чуст босмаҳонаси» МЧЖ,
Чуст шаҳри, Сўфизода кўчаси, 8-уй.